

MEĐUNARODNA POLITIKA

OSNOVANA JUNA 1950.
BEOGRAD
GOD. LXIII, BR. 1147.
JUL–SEPTEMBAR 2012.

U FOKUSU

Milovan Radaković

GEOPOLITIČKI I ENERGETSKI ADUTI EU
I RUSIJE – „NABUKO“ I „JUŽNI TOK“

Branko Pavlica

NATO I SRBIJA: SARADNJA POD
OKRILJEM PROGRAMA PARTNERSTVO
ZA MIR – NEMAČKI POGLED NA
EVROATLANTSKI PUT SRBIJE

Slobodan Janković

ODNOSI ANKARE I BRISELA I NJIHOVO
PRELAMANJE NA BALKANU

Miloš Jončić

POLOŽAJ I ZAŠTITA MANJINA
U MEĐUNARODNOM PRAVU

ANALIZE

Pero Petrović, Željko Jović

PRETPOSTAVKA PROSPERITETNOG RAZVOJA
SRPSKE PRIVREDE – PODIZANJE NIVOA
KONKURENTNOSTI INDUSTRIJE

David Đ. Dašić

MOGUĆA STANJA DIPLOMATSKIH ODNOSA

Valentina Milosavljević

PRILAGODLJIVOST JAPANSKE PRIVREDE
PROMENLJIVOM EKONOMSKOM OKRUŽENJU

Željko Đ. Bjelajac, Milovan B. Jovanović

SAVREMENI TERORIZAM
U AVIO-SAOBRAĆAJU

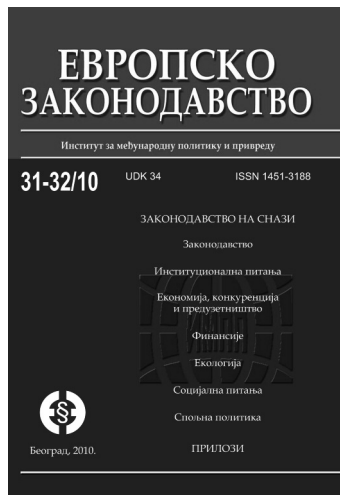
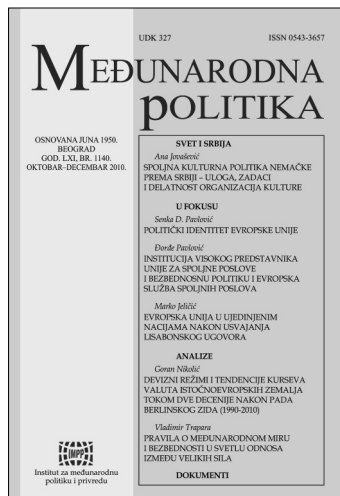
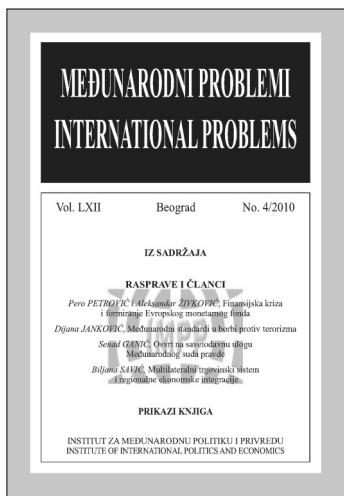
Saša Mrduljaš

OBLIKOVANJE MEĐUNARODNE PODRŠKE
UNITARNOJ BOSNI I HERCEGOVINI



Institut za međunarodnu
politiku i privredu

Časopisi Instituta za međunarodnu politiku i privredu



Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 337 36 33, fax: 337 38 24, E- mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

MEĐUNARODNA POLITIKA

UDK 327

Godina LXIII, br. 1147, jul-septembar 2012.

ISSN 0543-3657

Sadržaj

U FOKUSU

Milovan Radaković

Geopolitički i energetske aduti EU i Rusije
– „Nabuko” i „Južni tok” 5

Branko Pavlica

NATO i Srbija: saradnja pod okriljem programa Partnerstvo
za mir – nemački pogled na evroatlantski put Srbije 14

Slobodan Janković

Odnosi Ankare i Brisela i njihovo prelamanje na Balkanu 34

Miloš Jončić

Položaj i zaštita manjina u međunarodnom pravu 53

ANALIZE

Pero Petrović, Željko Jović

Pretpostavka prosperitetnog razvoja srpske privrede
– podizanje nivoa konkurentnosti industrije 73

David Đ. Dašić

Moguća stanja diplomatskih odnosa 87

Valentina Milosavljević

Prilagodljivost japanske privrede promenljivoj
ekonomskom okruženju 112

Željko Đ. Bjelajac
Milovan B. Jovanović
Savremeni terorizam u avio-saobraćaju 122

Saša Mrduljaš
Oblikovanje međunarodne podrške unitarnoj
Bosni i Hercegovini 136

SKUPOVI

Nacionalni i evropski identitet u procesu evropskih integracija .. 159

PRIKAZI

Dragan Petrović, Bogdan Stojanović,
Ravnoteža nuklearne moći SAD i Rusije (SSSR) 162

DOKUMENTI

Obraćanje predsednika Republike Srbije Tomislava Nikolića
u Ujedinjenim nacijama 165

UDK: 620.92(061.1EU+470)
Biblid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1147, str. 5-13.
Izvorni naučni rad
Primljen: 14. jul 2012.

*Milovan RADAKOVIĆ*¹

Geopolitički i energetska aduti EU i Rusije - „Nabuko” i „Južni tok”

SAŽETAK

Energetska stabilnost i bezbednost države jedan je od strateških ciljeva svake zemlje, a ukoliko je nije moguće obezbediti iz vlastitih izvora, onda pojedine države nastoje da spoljnopolitičkim aktivnostima obezbede povoljne ugovore koji će garantovati energetska sigurnost i, eventualno, neutralisati energetska zavisnost potencijalnih korisnika od država isporučilaca energenata. Za Evropu, a Balkan posebno, od izuzetne je važnosti izgradnja dva energetska koridora. Prvi je „Nabuko”, koji u najvećoj meri finansiraju EU i SAD, a koji je zamišljen da svojom izgradnjom neutrališe energetska zavisnost zemalja zapadne Evrope od Rusije, i „Južni tok”, energetska koridor Rusije, čija je izgradnja već u toku i koji se nalazi pred svojom realizacijom.

Cljučne reči: Energetika, Rusija, SAD, Nabuko, Južni tok.

Uvod

Jedan od pokazatelja značaja određene zemlje za međunarodnu zajednicu je i važnost putnih pravaca koji prelaze preko njene teritorije. Brojnost tih pravaca direktno utiče na važnost prostora date države.

Saobraćajni koridori na Balkanu oduvek su bili osetljivo pitanje za svaku zemlju ponaosob i narode na ovom prostoru. Logika razvoja svakako je isticala činjenicu potrebe izgradnje puteva i drugih saobraćajnih objekata

¹ Dr Milovan Radaković, naučni saradnik, IMPP, Beograd. E-mail: mradakovic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je rezultat rada na projektu Ministarstva prosvete i nauke, u okviru Programa osnovnih istraživanja za period 2011-2014, pod nazivom Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljno politički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti.

podjednako važnih za svaku državu, ali i posebnost Balkana u odnosu na Evropu.

Kraj dvadesetog veka sa sobom je doneo snažne integracione procese među državama, koje su posebno vidljive u Evropi, pa su i balkanske države, pored ostalog, i u ovom segmentu pristupile obnovi i daljem razvoju svoje putne mreže. Posebno je snažan intenzitet u ovoj oblasti uočljiv poslednjih decenija dvadesetog veka. Ceo prostor Balkanskog poluostrva poslednjih se decenija društveno, geografski i ekonomski značajno izmenio. Pre svega, na njegovom prostoru sada ima više država: Srbija, Crna Gora, Grčka, Hrvatska, Bugarska, BiH, Albanija, Turska, Makedonija i Rumunija. Privredno, prostor Balkana još značajno zaostaje za drugim delovima Evrope. Taj tako važan napredak države ovog regiona vide i u izgradnji modernih saobraćajnica, auto-puteva, aerodroma, pomorskih i rečnih luka. Za neke od njih, prestiž u ovoj oblasti zauzima i posebno mesto.

Za Balkan izgradnja putnih pravaca, kao i magistralnih gasnih i naftnih cevovoda i postrojenja za sada je vrlo jak i pozitivan činilac, jer se upravo izgradnjom infrastrukturnih objekata smer kapitala iz drugih država (posebno susednih) može usmeriti sopstvenim teritorijalnim koridorima, što apsolutno znači finansijsku korist za budžet zemlje čiju teritoriju karakterišu izgrađeni koridori, a neretko i ekonomsko i privredno vezivanje susedne zemlje ili čitave grupe zemalja za sopstveni teritorijalni prostor. Poseban segment i vrlo važna činjenica koja garantuje energetske bezbednost država je izgradnja magistralnih i transevropskih gasovoda.

Ono što je Zbignjev Bžežinski nazvao „velikom šahovskom tablom”,² istorija je danas locirala na prostore Male Azije. Blizina obala zemalja sa Bliskog istoka, kao i teritorije država koje su nekada bile deo sovjetske imperije, čine da Crno more i Kaspijsko jezero budu glavni cilj u uspostavljanju prevlasti koju u ovom prostoru žele da uspostave Rusija i SAD. Vrlo je verovatno da je krajnji cilj ratova u Avganistanu i Iraku, računajući i međusobni rat Iraka, Kuvajta i Irana, kao i onaj u Gruziji i Nagorno Karabahu u delu ruske teritorije, zapravo bio prevlast nad izvorima nafte i gasa.

Geopolitički energetski aduti EU (SAD) i Rusije - „Nabuko” i „Južni tok”

Prvi koji bi se mogli naći u „geopolitičkom ratu” su Evropljani. Oni su pored SAD i Rusije, iako formalno po strani, vitalno zainteresovani za ishod ovog neobjavljenog rata. Naime Zapadna, a posebno Istočna Evropa, u značajnoj meri zavise od ruskog gasa. Da bi ovu zavisnost izbegla EU se zalaže za izgradnju gasovoda „Nabuko” koji bi omogućio snabdevanje gasom evropskih država iz centralne Azije, nezavisno od ruskih cevovoda.

² Knjiga Zbignjeva Bžežinskog „Velika šahovska tabla” govori o globalnoj podeli sveta između velikih sila i o američkim globalnim interesima. Pogledati: Zbigniew Bzezinski, *The Grand Chessboard, American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, BasicBooks, 1997.

„Nabuko“ je zapravo ime gasovoda koji je dugačak 3.300 km i koji povezuje Kaspijsko jezero i Austriju preko Turske–Bugarske–Rumunije i Mađarske. Procena je da „Nabuko“ vredi 4,6 milijardi evra i da bi Evropu svake godine snabdevao sa 30 milijardi kubnih metara prirodnog gasa. Preko Turske i Balkana do Austrije, kroz cevi dugačke 3.900 kilometara, trebalo bi da teče 31 milijarda kubnih metara gasa godišnje. Pregovori oko izgradnje „Nabuka“ započeli su 2002. godine, a predviđeno je da izgradnja ovog gasovoda krene 2013. godine, a da se završi 2017.

Ovaj gasovod bio bi kontrolisan od strane pet naftnih kompanija, odnosno jedne iz svake od zemalja kroz koje prolazi. Smatra se da bi to, logično, trebalo da budu najveće nacionalne kompanije pomenutih zemalja. Dakle „OMV“ – Austrija, „MOL“ – Mađarska, „Transgas“ – Rumunija, „Bulgargasa“ – Bugarska i „Botasa“ – Turska. „Nabuko“ bi bio jedini gasovod koji vodi od centralne Azije ka Evropi a ne kontroliše ga Rusija.

Pored klasičnog ekonomskog, jedan od geopolitičkih ciljeva „Nabuka“ je dopremanje gasa iz centralne Azije u Evropu trasom koja zaobilazi Rusiju i Ukrajinu. Razlozi su oslobađanje energetske zavisnosti Evrope od Rusije, i izbegavanje nestašice gasa koje mogu nastati zbog energetskih nesporazuma Rusije i Ukrajine.

Glavni snabdevač gasom trebalo bi da bude Azerbejdžan,³ koji bi na godišnjem nivou mogao da obezbedi 21 milijardu kubnih metara gasa godišnje. Idejni tvorci „Nabuka“ očekuju da se njihovom projektu priključe i Irak, Turkmenistan,⁴ kao i Kazahstan, Egipat i Iran.

Slika 1. Trasa gasovoda „Nabuko“



Izvor: [http://media.beta.photobucket.com/user/analitika/media/Nabucco_Gas_Pipelone-1.png.html?filters\[term\]=Gasovod%20Nabuko&filters\[primary\]=images#/user/analitika/me](http://media.beta.photobucket.com/user/analitika/media/Nabucco_Gas_Pipelone-1.png.html?filters[term]=Gasovod%20Nabuko&filters[primary]=images#/user/analitika/me)

³ Azerbejdžan bi vrlo brzo trebalo da odredi tačnu trasu koridora do Evrope. Prema procenama u Azerbejdžanu, „Nabuko“, tursko-italijanski i transjadranski gasovod, uključujući i Švajcarsku, projekti su od izuzetne važnosti za Azerbejdžan.

⁴ Prema nekim ruskim izvorima, učešće Turkmenistana u projektu „Nabuko“ direktno zavisi od rešenja problema južnokaspijskog basena, odnosno od pitanja kojoj od dve države, Azerbejdžanu ili Turkmenistanu, pripadaju nalazišta prirodnog gasa na tom prostoru. Tek kada se reši ovaj teritorijalni spor, biće izvesnije učešće Turkmenistana u projektu „Nabuko“.

Ali kako to već biva sa energentima (u ovom slučaju sa gasom), energenti su u sprezi sa međunarodnom politikom. Naime, isporuka gasa iz Kaspiskog regiona je složena, jer ne zavisi samo od tržišne već i od političke situacije u zemljama dobavljačima gasa. Činjenica je da Azerbejdžan ne može sam da zadovolji potrebe „Nabuka“, pa je učešće Turmenistana neophodno. Međutim, učešće Turmenistana direktno zavisi od rešenja problema u Južnokaspijskom basenu, odnosno od činjenice da li Azerbejdžanu ili Turkmenistanu pripadaju nalazišta prirodnog gasa na tom prostoru. Tek posle rešenja ovog spora biće izvesnije učešće Turkmenistana u ovom projektu.

Za razliku od „Nabuka“, ruski adut prema Balkanu i Mediteranu je gasovod „Južni tok“. Ovaj gasovod ima dva pravca. Prvi prema jugozapadnom delu Balkana, trasom Bugarska - Grčka - Jonsko more - Italija. Drugi, opet preko Bugarske ali i Srbije i Mađarske do Austrije i dalje prema Nemačkoj. Postoji i alternativna varijanta ovog pravca Bugarska - Srbija - Hrvatska - Slovenija - Austrija - Nemačka. Trasa „Južnog toka“ kretala bi od Novorosijska, zatim ispod Crnog mora do Bugarske i dalje dogovorenim pravcima. Izgradnja „Južnog toka“ trajala bi do 2015. godine.⁵

„Južni tok“⁶ je jedna od trasa gasovoda koja Rusiju pozicionira kao važnog strateškog igrača u čije su energetske potencijale uključene, pre svega, Nemačka i Turska, a zatim i Italija. Posle potpisivanja memoranduma o razumevanju „Gasproma“ i „ENI“ o izgradnji „Južnog toka“ (jun 2007. godine), i sporazuma o osnivanju zajedničke kompanije (novembar 2007) u januaru 2008. u Švajcarskoj je osnovana kompanija „Južni tok“ sa jednakim vlasničkim udelom „Gasproma“ i „ENI“.⁷

„Južni tok“ sadrži jednu specifičnost, koja se ogleda u njegovoj konkurentnosti projektu „Nabuko“. Naime, „Nabuko“ je projektovan da bi smanjio energetske zavisnost EU od Rusije, i podržan je od strane SAD, uglavnom iz tih razloga. Projekat „Južni tok“ ima realniji plan ostvarenja izvoza prirodnog gasa, s obzirom na to da je projekat „Nabuko“ između ostalog vezan i za izvore prirodnog gasa u Azerbejdžanu za koje nije izvesno da li mogu da zadovolje kapacitete gasovoda „Nabuko“. Konkurentna priroda ovih projekata je toliko očigledna, da diplomatska negiranja te konkurencije još više doprinose njihovoj suštini. Države Južne i Jugoistočne Evrope pristupale su projektu „Južni tok“ ne navodeći šire interese

⁵ Prema pojedinim ruskim izvorima, izgradnja „Južnog toka“ počinje od ruske crnomorske obale Krasnodarske oblasti u regionu Anapi. Maršruta gasovoda trebalo bi da prođe akvatorije Crnog mora, uz zalaženje u ekskluzivnu ekonomsku zonu Turske, i da izađe na obalu Bugarske u regionu grada Varne. Gasovod će dalje trasom preko Bugarske ući u Srbiju i preko Mađarske i Slovenije doći na sever Italije do naselja Travizo. Predviđeno je da gasovodi ogranci glavne magistrale gasovoda, budu izgrađeni prema Grčkoj, Hrvatskoj i Republici Srpskoj.

⁶ Pored ekonomskog, „Južni tok“ ima i nesumnjiv strateški značaj. Naime, trasa je projektovana tako da zaobilazi teritoriju Ukrajine. Cilj ovako projektovane trase je da obezbedi dovoljne količine gasa Evropi, bez obzira na povremene sukobe Moskve i Kijeva.

⁷ Miljan Filimonović, *Spoljna politika Ruske Federacije*, Infinitos, Beograd, 2010.

organizacija kojima pripadaju. Očigledno je da strateška energetska bezbednost pripada nečemu što još uvek postoji, nacionalnoj bezbednosti, ili makar njenom malom delu, koji su države zadržale bez obzira na široke integracione procese unutar Evrope. Svakako da je Rusija vezujući za ovaj projekat Nemačku i Tursku postigla jednu od najvećih strateških pobeda još od vremena devedesetih godina XX veka. I pored projekta „Nabuko“, već sada je izvesno da je Rusija uspeła da za svoje energetske potencijale veže EU.

Energetska pozicija Srbije

Srbija se u nastajućem energetsko-geopolitičkom rasporedu jednog trenutka mogla naći u vakuumu. Ovo se odnosi pre svega na prvobitno zamišljene trase vezane za gasovod. Projekat vezan za „Nabuko“ potpuno je zaobilazio Srbiju, kako u energetskom tako i u strateškom smislu, jer je zamišljen da prolazi samo kroz zemlje članice NATO.

Sa druge strane, prvobitno zamišljena oba kraka „Južnog toka“ takođe su zaobilazila Srbiju. Naime, jedan krak tog pravca je iz Rusije dnom Crnog mora dolazio do Varne, a zatim preko Grčke i Albanije Jadranskim i Jonskim morem ulazio na gasne priključke u južnoj Italiji. Drugi pravac dolazio je takođe iz Rusije, preko Crnog mora do Varne, a zatim preko Rumunije, Mađarske i Slovenije ulazio na gasne priključke smeštene u severnoj Italiji.

Pristupanjem Srbije projektu „Južni tok“, država Srbija uključena je u gasovodne koordinate Evrope. Trasa gasovoda kroz Srbiju imala je tri varijante, ali je usvojena ona prema kojoj će gasovod u Srbiju ući kod Zaječara a iz Srbije izaći kod Subotice.

Eksperti u Srbiji dugi niz godina ističu da je gasna infrastruktura prioritet u energetici Srbije, pre svega zato što njen razvoj značajno utiče na stvaranje zajedničkog tržišta energije, energetske efikasnosti i zaštite životne sredine. S obzirom na to da Srbija u bliskoj budućnosti planira razvoj velikog broja projekata vezanih za eksploataciju prirodnog gasa, jedan od strateških ciljeva Srbije je i izgradnja gasovoda „Južni tok“. Današnja procena cene izgradnje tog projekta je 1,7 milijardi evra, a izgradnja bi trebalo da počne krajem 2012. godine. Sastavni deo ovog projekta je i izgradnja dva skladišta gasa (Banatski dvor i Itebej) kojima bi se obezbedila energetska stabilnost države, ali i šireg regiona.⁸

⁸ Podzemno skladište gasa „Banatski Dvor“ gradi se kao nastavak eksploatacije iscrpljenog gasnog ležišta čiji je kapacitet bio 3,3 milijarde kubnih metara prirodnog gasa. Ukupna površina skladišta je oko 54 kvadratna kilometra. U skladu sa projektnom dokumentacijom, posle završetka prve faze izgradnje kapacitet skladišta će iznositi 300 miliona kubnih metara gasa, a posle druge faze skladište će moći da primi 800 miliona kubika gasa.

Sl. 1. Pravci gasne infrastrukture koji prelaze preko Balkana



Izvor: http://www.google.com/search?q=Gas+Nabuko+i+juzni+tok&um=1&hl=sr&gbv=2&tbm=isch&ei=2y-_UOWUH4jssgaj3YDACw&start=0&sa=N

Kada je reč o regionu, pored Republike Srpske koja će biti povezana sa gasovodom, Beograd će nastaviti razgovore i sa Albanijom, o izgradnji gasovoda kojim bi se i ta zemlja povezala sa „Južnim tokom“, a pored Republike Srpske već je planirana gradnja (tzv. „interkonekcija“) i sa Bugarskom i Hrvatskom.

Susedi i „Južni tok“

Dve susedne države, Hrvatska i Bugarska, kao i Republika Srpska odnosno Bosna i Hercegovina, imale su tokom 2010. odnosno 2012. godine značajne aktivnosti vezane za gasovod „Južni tok“. Hrvatska je tokom marta meseca 2010. godine potpisala ugovor o pristupanju projektu „Južni tok“. Na taj način, Hrvatska je postala osma zemlja koja se priključila ovom projektu, posle Italije, Slovenije, Bugarske, Mađarske, Srbije, Grčke i Turske. Cevovod u Hrvatskoj biće građen i funkcionisaće u partnerstvu ruskog „Gasproma“ i hrvatske državne kompanije „Plinacro“. Jedan od problema koji se pojavio tokom pregovora, odnosio se na zahtev Rusije da se cevovod koristi samo za prenos ruskog gasa. Hrvatska smatra da ovo može da dovede do problema ukoliko se u budućnosti izgradi još jedna trasa gasovoda. Verovatno misleći na „Nabuko“, hrvatska strana smatra da bi onda Zagreb imao problem da dobije gas od alternativnog snabdevača, zbog nedostatka infrastrukture, jer ne bi mogla da koristi postojeći cevovod zbog ekskluzivnih prava datih ruskom snabdevaču.

Bugarska i Rusija su sredinom jula 2010. potpisale ključni dokument kojim će biti regulisana izgradnja gasovoda kroz Bugarsku. Plan koji je pri tom dogovoren obuhvata faze i rokove za sprovođenje projekta, i on bi trebalo da postane u potpunosti operativan 2015. godine. Prema postignutom sporazumu, u najskorijem roku pripremiće se studija tehničke i ekonomske izvodljivosti, a takođe vrlo brzo bi trebalo da bude osnovana i zajednička kompanija za izgradnju bugarskog dela gasovoda. Bugarski deo gasovoda „Južni tok“ koštaće oko 644 miliona evra. Od ukupne količine gasa 17 milijardi kubnih metara proticaće kroz već postojeće cevi, a preostalih 46 miliona kubnih metara proticaće kroz cevi koje tek treba da budu izgrađene.⁹ Prilikom potpisivanja sporazuma bugarski zvaničnici su napomenuli da će gasovod „Južni tok“ koristiti ne samo Bugarskoj nego i Srbiji i Hrvatskoj. Treba napomenuti da se, iako Bugarska zavisi gotovo 100% od ruskog gasa, Sofija priključila i projektu „Nabuko“. Sofija je više puta naglasila da oba projekta smatra prioritarnim.

Projekat „Južni tok“ u BiH, odnosno Republici Srpskoj, imaće nekoliko faza. Prva će biti uskoro realizovana a odnosi se na formiranje zajedničkog preduzeća za izgradnju trase gasovoda kroz Republiku Srpsku. Zvaničnici RS su već više puta napomenuli da su spremni da sa ruskom stranom, kompanijom „Gasprom“, krenu u realizaciju prve faze. Na nekoliko zajedničkih sastanaka, tokom 2012. godine, dve strane su usaglasile plan rada buduće zajedničke kompanije.¹⁰ Druga faza predviđa izgradnju dodatnih kombinovanih blokova na termoelektranama, kao i niz drugih mera koje bi poboljšale gasnu infrastrukturu odnosno doprinele što potpunijoj iskorisćenosti gasa koji bi dolazio iz gasovoda „Južni tok“. Prolazak kraka ruskog gasovoda i gasifikacija RS pored energetske ima i vrlo jasne ekonomske benefite, kako za samu RS tako i za celu Bosnu i Hercegovinu.

Zaključna razmatranja

Kako vreme prolazi, projekat „Nabuko“ ima sve više problema u svojoj realizaciji a gasovod „Južni tok“ izgleda sve realnije. Naime, u Briselu ima sve više skeptika koji govore o neisplativosti projekta „Nabuko“. Gasno polje Šah Deniz, koje se nalazi na Kaspijskom jezeru, u teritorijalnim vodama Azerbejdžana, trebalo bi da bude glavni izvor snabdevanja gasom za „Nabuko“, ali su najnovije procene pokazale da ovo gasno polje nema količinu gasa potrebnu ovom gasovodu. Austrijska naftna kompanija „OMV“, koja rukovodi projektom „Nabuko“, trebalo je da preko svojih projekata garantuje pun kapacitet gasovoda privlačenjem snabdevača iz Turkmenistana, Iraka i Irana. Međutim, najnovije procene ukazuju na to da bi

⁹ Oko vlasništva nad novim cevima bilo je dugih pregovora. Na kraju je dogovoreno da Bugarska ima 50% vlasništva nad njima.

¹⁰ Vlada Republike Srpske je juna 2012. prihvatila informaciju o realizaciji gasne interkonekcije na gasovod „Južni tok“ sa Memorandumom o razumevanju između RS i ruske kompanije „Gasprom“.

gasovod „Nabuko“ na neodređeni deo vremena bio poluprazan, i kao takav ekonomski neisplativ. Evropska komisija ali i pojedine naftne kompanije iz Azerbejdžana i neke evropske kompanije, razmatraju mogućnost izgradnje manjeg gasovoda u okviru prvobitnog „Nabuko“ plana. Potencionalno manji gasovod, nazvan „Nabuko – zapad“, gradio bi se u saradnji sa nemačkom kompanijom „RWE“ i mađarskom grupacijom „MOL“. Novi gasovod bio bi tri puta kraći od prvobitno planiranog, a protezao bi se od tursko-bugarske granice do Austrije. Na drugoj strani, ruska kompanija „Gasprom“ mogla bi da odustane od izgradnje kopnenog dela gasovoda „Južni tok“ do Austrije i da se zaustavi na polaganju cevovoda preko Slovenije na sever Italije, dok bi gasovod na jugu Balkanskog poluostrva imao svoje grananje ka Grčkoj, Hrvatskoj i Republici Srpskoj.¹¹

Balkansko čvorište „Južnog toka“ biće Sofija, odakle će se ovaj gasovod računati u dva pravca. Jedan će ići prema Srbiji i dalje ka Mađarskoj, Austriji i Nemačkoj, a drugi će preko Grčke ići ka italijanskoj jadranskoj luci Brindizi. Beograd bi mogao da bude drugi regionalni centar prirodnog gasa. On bi za svoju energetska infrastrukturu mogao da veže Hrvatsku, BiH, Crnu Goru i Makedoniju.

Energetska bezbednost očigledno je jedan od najvažnijih prioriteta svake države. Kada je svojevremeno Grčka pristupila projektu „Južni tok“ neke zapadne države zapretile su Atini da to neće imati dobar odjek u Briselu. Ali su gotovo svi grčki zvaničnici stali u odbranu pristupanja Grčke ovom projektu napomenuvši da energetska bezbednost Grčke nema alternativu.

Bibliografija

1. „Basic Infrastructure Investments in South-Eastern Europe“, *Regional Project Review*, Regional Funding Conference for South-Eastern Europe, Brussels, 2000.
2. Dujić, I., „Koridor X – izazov za strategiju Srbije prema Sredozemnom moru i Sueckom kanalu“, *Međunarodni problemi*, 1–2, IMPP, Beograd, 2009.
3. Đorđević, D., Tošić, D., Đorđević, J., *Nodalni regioni kao model za planiranje Podunavlja, Podunavlje u Srbiji – planiranje održivog razvoja i korišćenje resursa*, Udruženje urbanista Srbije, Beograd, 1998.
4. European Conference of Ministers of Transportation: Pan-European Corridors, 2001.
5. Goldstein, Joshua S., *International Relations, Person Education*, New Jersey, 2002.
6. Grčić, M., „Komponente geografskog položaja Srbije“, Zbornik radova Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, sv. XLIX, Beograd 2001.
7. Hardi, T., *The Urban Network along the Danube as the Basic of Regional and Cross-Border Cooperations integrated systems and sustainability of Urban life*, IGU, 2000.

¹¹ U „Gaspromu“ su razmatrali nekoliko varijanti trase gasovoda „Južni tok“: Rusija–Bugarska–Srbija–Mađarska–Austrija; Rusija–Bugarska–Srbija–Mađarska–Slovenija; Rusija–Bugarska–Grčka–Italija, kao i varijantu koja bi obuhvatila sve navedene maršrute.

8. Linberg, Leon, *The Politics of European Economic Integration*, Stanford University Press, Stanford, 1963.
9. Prostorni plan Republike Srbije, *Službeni glasnik RS*, Beograd, 1996.
10. Radovanović, V. S., „Jugoslavija – geografski položaj, unutrašnje i spoljne veze”, *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, knj. II–III, Beograd, 1953–54.
11. Radovanović, V. S., *Geografske osnove Južne Srbije*, Skoplje, 1937.
12. Rathery, A., *The Transport Infrastructure Regional (TIRS) Study*, European Conference of Ministers of Transport, 3rd IRF Congress for South-East Europe, Belgrade, 2002.
13. *Rečno-pomorski saobraćaj sa mogućnostima razvoja na pravcu Dunav – more*, Saobraćajni fakultet Univerziteta u Beogradu, 1998.
14. Serbia, Country factsheet, European Bank for Reconstruction and Development, 2008.
15. Šećerov, V., *Transgranična saradnja u oblasti Podunavlja*, Geografski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2002.
16. Tošić, Branka, Đorđević, Jasmina, „Centri razvoja dunavsko-moravskog koridora”, *Glasnik Srpskog geografskog društva*, sveska LXXXIV, br. 1, Beograd, 2004.
17. Vemić, M., *Sadašnje stanje i projekcija izgradnje mreže pruga dunavsko-moravskog koridora*, Geografski institut „Jovan Cvijić”, SANU, Beograd, 2005.
18. Vision Planet, Draft Final Report of the Transport Infrastructure Needs Assessment, Vienna, 1999.
19. Vuletić, Vojislav, *Gasifikacija Srbije*, Udruženje za gas Srbije, Novi Sad, 2011.
20. Urgent Investments for Basic Infrastructure in the Federal Republic of Yugoslavia, Luxembourg, 2000.

Milovan Radaković, Ph.D.

GEOPOLITICAL AND ENERGY TRUMP CARDS OF EU AND RUSSIA –“NABUCCO” AND “SOUTH STREAM”

ABSTRACT

Energy stability and security of the country are strategic objectives of every state. If energy is not available from its own resources, foreign policy activities of the state seek to provide favorable contracts that will guarantee energy security and possibly neutralize energy dependence of potential consumers on states which supply energy. For Europe, and the Balkans in particular, building two energy corridors is extremely important. The first is "Nabucco", mostly financed by the EU and the U.S., designed to neutralize energy dependence of Western Europe on Russia. The second is the "South Stream", Russian energy corridor, whose construction is already underway.

Keywords: Energy Industry, Russia, USA, Nabucco, South Steam, Pipeline

UDK: 327.51(497)
Biblid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1147, str. 14-33.
Izvorni naučni rad
Primljen: 17. jun 2012.

Branko PAVLICA¹

Nato i Srbija: saradnja pod okriljem programa Partnerstvo za mir – nemački pogled na evroatlantski put Srbije

SAŽETAK

U ovom radu autor analizira evoluciju uloge Severnoatlantskog saveza na prostoru Zapadnog Balkana, sa posebnim osvrtom na odnos Republike Srbije prema ovoj organizaciji. Takođe, autor ukazuje i na aktuelno delovanje NATO u regionu Zapadnog Balkana, a posebno na odnos Savezne Republike Nemačke u vezi sa prestupanjem država regiona navedenoj organizaciji.

Ključne reči: NATO, Srbija, SR Nemačka, evroatlantske integracije.

Odnosi Srbije i NATO: teorijsko-politički pristup

Posmatrano u sklopu angažovanja međunarodne zajednice u bivšoj Jugoslaviji („osobena mešavina političkih instrumenata” – preventivna diplomatija, uspostavljanje mira, očuvanje mira, sprovođenje mira, humanitarna pomoć), kao „osobene saradnje” Ujedinjenih nacija, EZ/EU, NATO i Zapadnoevropske unije,² valja posebno označiti („sve značajniju”) saradnju UN i NATO u odnosu na bivšu Jugoslaviju: „upotreba aviona NATO” za nadgledanje i sprovođenje sankcija i embarga UN; „upotreba aviona NATO” za obezbeđenje sigurnosti vojnika UN; „upotreba aviona NATO” za zaštitu sigurnosnih zona; „planiranje uloge NATO” u primeni mirovnog plana u Bosni i, konačno, „upotreba snaga NATO” u širem diplomatskom kontekstu. U praksi, „to je dovelo do sve češćih kontakata” između UN i NATO na različitim – političkim i vojnim – nivoima: NATO i

¹ Dr Branko Pavlica, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: branko@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je rezultat rada na projektu Ministarstva prosvete i nauke, u okviru Programa osnovnih istraživanja za period 2011–2014, pod nazivom Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljno politički, međunarodni ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti.

² Mr Bojan Milisavljević, *Nove mirovne misije Organizacije Ujedinjenih nacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, str. 195–212.

UNHCR, NATO i UNPROFOR, „sedište NATO i sedište UN, uključujući i njihove generalne sekretare”.³

Uloga NATO na Balkanu: Od kriznog menadžmenta do integracije

Prva polovina 90-ih godina bila je karakterisana političkim i vojnim kriznim menadžmentom Alijanse na Balkanu. Nakon početne apstinencije u ratu u Sloveniji i Hrvatskoj, NATO je, *nolens volens*, što se više kristalizovao nedostatak prodornosti EU, UN i OEBS, uvučen u rat u Bosni. Angažman je sezao od nadzora embarga na Jadranskom moru, preko humanitarne pomoći stanovništva iz vazduha, nadzora zone zabrane leta i obezbeđenja zaštićenih zona u okviru zajedničkih aranžmana sa UN, do vazдушnih operacija u jesen 1995. koje su (zajedno sa hrvatskom ofanzivom u Krajini) pripremile tlo za mirovnu konferenciju u Dejtonu. Balkan je tih godina bio prva i jedina oblast operacija NATO u kojoj je on delovao „van teritorije”, dakle, van sopstvene ugovorne teritorije.

Druga polovina 90-ih godina takođe je bila potpuno fokusirana na krizne intervencije Alijanse na Zapadnom Balkanu. Najpre je u središtu bila vojna implementacija mira u Bosni – IFOR je u početku imao 60.000 vojnika, a zatim se fokus 1998–1999. pomerio ka Kosovu, sve do vazдушnih operacija NATO protiv Jugoslavije i nakon toga implementacije mira od strane KFOR. Iako angažman KFOR nakon proglašenja nezavisnosti Kosova februara 2008. traje još uvek, od 1999. godine sprovedena je promena paradigme od kriznog menadžmenta do integracije.

Ista se sastoji od tri elementa: s jedne strane je NATO modifikovao svoju sekvencijalnu osnovnu pretpostavku koja je bila odlučujuća za daljnje kod proširenja u Istočnoj i Srednjoj Evropi, naime, da stabilizacija mora da usledi *pre* integracije – ali je nakon toga olabavljena. Poziv Albanije, Bugarske, Makedonije i Rumunije u MAP na samitu NATO u Vašingtonu aprila 1999, još tokom vazдушnih operacija protiv Jugoslavije, prvi put je signalizovao ozbiljnu spremnost da se razmišlja o perspektivi članstva i Zapadnog Balkana.

Drugo, NATO je od 1999. sukcesivno redukovao svoj vojni angažman na Balkanu. Misija SFOR u Bosni, koja je već redukovana na obim od 7.000 ljudi, 2004. godine predata je Evropskoj uniji; ostao je samo mali glavni štab u Sarajevu radi pomoći bosanskoj reformi oružanih snaga, kao i radi gonjenja ratnih zločinaca. KFOR je u međuvremenu redukovano na „prisustvo radi zastrašenja”, na cca. 10.000 ljudi (skoro isključivo iz evropskih zemalja), i bavio

⁴ Cit. po: Dr Rafael Biermann, „Die Länder des westlichen Balkan auf dem Weg in die NATO”, *Südosteuropa*, 58. Jahrgang, 2010, Heft 2, S. 148 (146–172).

³ Uloga NATO kao vojnog saveza u naporima UN da reši konflikt u bivšoj Jugoslaviji, postala je predmet širokih rasprava o obimnim političkim relevantnim pitanjima, kao što su: 1) veza između upotrebe sile i diplomatije; 2) veza između očuvanja mira na terenu i sprovođenja mira u vazduhu; 3) pitanje komandovanja i kontrole; 4) efekat uloge NATO; 5) budući odnosi između UN i NATO, uključujući i pitanje preventivnog raspoređivanja snaga. Cit. po: Dik Leurdijk, „Ujedinjene nacije i NATO u jugoslovenskoj krizi”, u: Branislav Milinković (ur.), *NATO i Partnerstvo za mir*, Međunarodna politika i dr., Beograd, 1996, str. 189.

se prevashodno rasformiranjem „snaga za zaštitu Kosova“ i izgradnjom novih „bezbednosnih snaga Kosova“, i sada predstavlja jedini preostali angažman NATO na Zapadnom Balkanu.

Treće, NATO je od 11. septembra 2001. izvršio zaokret ka globalnim mirovnim angažmanima koji sežu od Avganistana do Iraka, Pakistana i Sudana do Sredozemlja i vrha Afrike. Pomeranjem prioriteta ka borbi protiv terorizma i suzbijanja proliferacije, Balkan je za NATO znatno izgubio na značaju.⁴

Danas, Severnoatlantski savez nije vojni savez, već „bezbednosna organizacija koja igra ulogu u održavanju mira, nametanju mira i van svog prostora“, „politička organizacija koja raspravlja ključne bezbednosne teme, izazove i bezbednosne pretnje“.⁵

Na samitu NATO u Briselu (januar 1994. godine) „uspostavljeno je Partnerstvo za mir“, kao institucija čiji je prevashodni cilj „da unapređuje dijalog, saradnju i odnose partnerstva“ sa zemljama kandidatima iz Istočne i Jugoistočne Evrope,⁶ a „koje teže tome da se jednoga dana uključe u NATO“.

Od uvođenja programa „Partnerstvo za mir“ (PfP) Savet NATO je „razradio stepenasti proces dovođenja“, koji sve zemlje kandidati moraju da slede. „Strategija dovođenja“ sprovodi se u šest etapa: 1) „Partnerstvo za mir“; 2) Individualni planovi partnerstva (IPP); 3) „Individualni akcioni planovi partnerstva“ (IPAP); 4) „Akcioni plan članstva“ (MAP); 5) „Poziv“; 6) „Pristupanje“.

Zemlje kandidati pridaju izuzetan značaj pristupanju NATO iz sledećih razloga: prvo, Alijansa na osnovu „svog člana 5“ garantuje bezbednost tih

⁵ Suštinski gledano, nemačka politika „integracije i saradnje“ u odnosu na SRJ/SCG započinje krajem 2000. godine, u duhu tadašnjih zaključaka samita NATO iz Madrida: „Poboljšanje bezbednosti i stabilnosti u okruženju nacija evro-atlantskog prostora, gde je mir krhak a nestabilnost trenutno predominantna, ostaje glavni interes Alijanse. Konsolidacija demokratskih i slobodnih društava na čitavom kontinentu u skladu sa principima OEBS je stoga u našem direktnom i materijalnom interesu“. Videti: Branko Pavlica, „Srbija na putu ka Evropskoj uniji: Stav i odnos nemačke diplomatije“, u: *Savremeni balkanski izazovi*, IMPP, Beograd, 2009, str. 314–347.

⁶ Već krajem oktobra 2001. Kris Doneli, pomoćnik generalnog sekretara NATO, uputio je tri saveta oficijelnom Beogradu „ako želi u Partnerstvo, odnosno saradnju sa NATO“: „uvesti civilnu kontrolu nad Vojskom; ne mešati se ‘u stvari suseda’; i regulisati odnose između Srbije i Crne Gore“. Cit. po: *Ljudska prava u tranziciji – Srbija 2001*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002, str. 110.

Krajem decembra 2001. „iz američke administracije i Kongresa prosleđena je ponovna poruka nadležnima u Beogradu i Sarajevu o zainteresovanosti da u bedemu NATO počne popunjavanje dveju poslednjih balkanskih rupa – priključenjem SR Jugoslavije i Bosne i Hercegovine Partnerstvu za mir, grupaciji od 46 država u kojoj se odrađuje pripravnički staž za kasnije, eventualno, punopravno članstvo u zapadnom vojnom savezu... Uz to Amerikanci su priložili nekoliko uslova: reformu VJ i stavljanje Vojske Jugoslavije pod „apsolutnu civilnu kontrolu nadležnih skupštinskih i državnih organa“; „uklanjanje sa rukovodećih pozicija načelnika Generalštaba VJ Nebojše Pavkovića i komandanta Treće armije Vladimira Lazarevića“; „hitno izručenje Tribunalu „vukovarske trojke“; i „da VJ i država prekinu finansijsku i ostalu podršku oružanim snagama Republike Srpske“. Cit. po: „Odogovlačenje nikom ne ide u prilog“, *Danas*, 25. 12. 2001, str. 4.

zemalja; drugo, „preko NATO se može izgraditi institucionalizovan kolosek saradnje sa SAD“; i treće, članstvo u NATO se „prevashodno shvata ‘bržim putem’ u procesu učlanjivanja u Evropsku uniju”.⁷

Ambasador Srbije pri NATO dr Branislav Milinković, o „našem učešću u Partnerstvu za mir od 2006. godine (do Samita u Rigi) i na evroatlantskom savetu za saradnju“, navodi: Predali smo prezentacioni dokument 5. septembra 2007, kada ga je ministar spoljnih poslova Vuk Jeremić prezentirao u Savetu NATO. U programu evroatlantskog saveta za partnerstvo učestvovali smo aktivno na nivou ministra odbrane, spoljnih poslova, načelnika generalštaba („on jednom u šest meseci odlazi u NATO na sastanke u svom formatu“), različiti diplomatski i ostali profili... U NATO postoji mnogo širi krug tema u kojima zemlja može sarađivati sa zemljama NATO i Partnerstva za mir, a ne samo u vojnoj dimenziji.⁸

Politički dijalog je ključni u domenu 26+1 – konstatuje ambasador Milinković. Značaj prisustva KFOR na Kosovu i Metohiji i politički dijalog za mandat KFOR, naši odnosi sa KFOR, posebno vojni odnosi koji su ključni za očuvanje bezbednosti u tom prostoru... Važno je otvoriti temu opredeljenja naše Skupštine o stavu o vojnoj neutralnosti⁹ – treba videti kako to utiče na naše pozicioniranje u balkanskim integracijama...

Treba videti da li je neutralnost u savremenim uslovima prevaziđen koncept. Pored trajne postoji i neutralnost na pojedinačan sukob. Učešće u međunarodnim mirovnim misijama i evroatlantskim integracijama ne dovodi u pitanje neutralnost, samo pod uslovom da je to učešće u okviru mandata Saveta bezbednosti UN”.¹⁰

U tom kontekstu, valja istaći da se „izlazi u susret saradnji sa NATO”.¹¹ Savezno ministarstvo za inostrane poslove: „Razmena pisama između

⁷ Videti: Dr Rafael Biermann, “Die Länder des westlichen Balkan auf dem Weg in die NATO”, op. cit., S. 150.

⁸ „Mi još nismo ispunili sav kapacitet ni prema programu Partnerstvo za mir. Tokom ove godine ćemo konačno otvoriti kancelariju u sedištu NATO-a, kao i sve zemlje koje su u Partnerstvu za mir. Tada ćemo krenuti da sarađujemo u punom kapacitetu” – naglašava Dragan Šutanovac, ministar odbrane u Vladi Srbije. Videti: Razgovor nedelje: Dragan Šutanovac, „Generalni inspektori u vojnoj policiji i bezbednosnim službama” (D. Janjić – T. Bojković), *Politika*, 22. 3. 2009, str. 7.

⁹ „Skupština Srbije je proglasila vojnu neutralnost, a sve okolne zemlje ulaze u NATO (Kako treba da se postavimo u odnosu na to pitanje?)” Ministar odbrane, zaobilazeći konkretan odgovor, samo „konstatuje”: „Srbija će u kratkom roku biti ‘ostrvce’ okruženo zemljama članicama NATO-a. Ne mislim da je to strašna stvar, mislim da je najvažnije da Srbija ide krupnim koracima ka evropskim integracijama... dobili smo takva uveravanja da nas niko u tome neće usporiti zbog toga što prethodno nismo ušli u NATO”. Cit. po: *Politika*, 22. 3. 2009, str. 7.

¹⁰ Videti: Dr Branislav Milinković, „Odnosi Srbije prema Evroatlantskim integracijama”, u: Dr Edita Stojić-Karanović (ur.), *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, IMPP, Beograd, 2008, str. 22–24.

¹¹ Videti: Savezno ministarstvo za inostrane poslove: „Sporazum između SR Jugoslavije i NATO o uspostavi vazdušnih puteva”, Beograd, 20. decembar 2002, *Međunarodna politika*, oktobar/decembar 2002, br. 1108, str. XV.

saveznog ministra za inostrane poslove Gorana Svilanovića i generalnog sekretara NATO lorda Robertsona koja je obavljena 20. decembra 2002, došlo je do uspostavljanja vazdušnih puteva preko teritorije Savezne Republike Jugoslavije za potrebe misija NATO u regionu SFOR i KFOR koje su uspostavljene na bazi Dejtonskog mirovnog sporazuma i relevantnih mandatornih rezolucija Saveta bezbednosti UN, posebno rezolucije 1244... SMIP očekuje da će postignuti sporazum sa NATO biti još jedan važan korak ka približavanju SR Jugoslavije evroatlantskim strukturama..."

I nadalje, u kontekstu Programa „Partnerstvo za mir“, ministar odbrane u Vladi Srbije, Dragan Šutanovac, potpisao je 1. oktobra 2008. godine u Briselu „bezbednosni sporazum o razmeni informacija sa Severnoatlantskom alijansom“. O značaju sporazuma srpski ministar odbrane ističe: „Potpisivanjem sporazuma stavili smo tačku na proces koji je započeo u novembru 2006. godine kada se naša zemlja priključila Partnerstvu za mir. Ovaj sporazum treba da nam omogući saradnju ne samo na političkom, nego i na operativnom nivou, a mi smo prema slovu sporazuma dužni da informacije koje dobijamo i distribuiramo tretiramo na određeni način. Imao sam sastanke sa svim ambasadorima zemalja NATO u njihovom sedištu ovde u Briselu, a oni su izrazili zadovoljstvo zbog ugovora i nadu da će naši odnosi na vojnom i političkom nivou biti kvalitetniji nego do sada... (Srpski ministar je objasnio da će ovaj sporazum omogućiti našoj zemlji „pristup poverljivim informacijama“)... Konkretno, mi smo morali da napuštamo sastanke NATO kada se govorilo o poverljivim stvarima, a mi nismo imali autorizaciju da ih dobijemo, jer nismo imali zakon o čuvanju poverljivih informacija...¹² Srbiji se otvara mogućnost za školovanje oficira na vojnim školama gde se uči o nekim 'osetljivim stvarima'".¹³

¹² „Vlada Srbije prihvatila je obavezu da svi njeni državljani koji u toku obavljanja službenih dužnosti zahtevaju ili mogu imati pristup informacijama ili materijalu razmenjenom u okviru aktivnosti saradnje odobrenih od NATO, budu podvrgnuti odgovarajućoj bezbednosnoj proveri pre nego što im se odobri pristup takvim dokumentima. Postupci bezbednosne provere biće osmišljeni tako da se utvrdi da li pojedinac, uzimajući u obzir njegovu lojalnost i pouzdanost, može imati pristup poverljivoj informaciji bez opasnosti po njenu bezbednost. Biće izrađeni i posebni administrativni aranžmani koji će obuhvatiti standarde recipročne bezbednosne zaštite informacija koje će se razmenjivati, kao i načine ostvarivanja veze između tela za bezbednost u Srbiji i Kancelarije NATO za bezbednost.“ Cit. po: A. R. i agencije, „U Briselu juče potpisan bezbednosni sporazum o razmeni informacija sa Severnoatlantskom alijansom“, „Srbija na putu za ulazak u NATO“, *Danas*, 2. 10. 2008, str. 3.

¹³ „U dosadašnjoj saradnji sa Organizacijom Severnoatlantskog pakta, Vlada Srbije je zaključila dva sporazuma pod okriljem programa Partnerstvo za mir. Jedan je potpisao ministar Dragan Šutanovac 2008. godine i to vezan za bezbednost informacija i Kodeks postupanja, a potpisnici su osim članica NATO, 39 država partnera, i veoma uticajne države na međunarodnoj sceni, kojima članstvo u NATO neće biti spoljnopolitički cilj: Rusija, Kuvajt, Ujedinjeni Arapski Emirati, Australija, Japan i četiri međunarodne organizacije.

Drugi, Sporazum između Vlade Srbije i Grupe nacionalnih direktora NATO za kodifikaciju o usvajanju NATO kodifikacionog sistema, potpisao je državni sekretar Dušan Spasojević 2010. godine. Ovaj sporazum, pored država članica NATO, potpisalo je i 28 država partnera među kojima Rusija, Ukrajina, Makedonija, Brazil, Australija, stoji u odgovoru Vlade Srbije na poslaničko pitanje“. Cit. po: S. Stanković, „Potpisali, a nismo u NATO“, *Dnevnik*, 3. 10. 2011, str. 3.

„Upitan da li će vojna neutralnost Srbije otežavati integracije sa Evropskom unijom, Šutanovac je istakao da su za Srbiju u ovom periodu prioritet integracije sa EU i da odnosi neutralnosti sa NATO neće kočiti dijalog sa EU... (Takođe) on je istakao da je sa predstavnicima NATO razgovarao o odnosima Kfora i Vojske Srbije i ocenio da su ti odnosi na tehničkom nivou zadovoljavajući,¹⁴ ali ne i na političkom nivou, jer Kfor nije trebalo da učestvuje u formiranju kosovskih bezbednosnih snaga”.

Srbija će biti u NATO i ako ne bude članica – obrazlaže ministar odbrane Srbije: „Srbija, nažalost, ima iskustvo sa NATO iz 1999. godine koje nema nijedna zemlja koja je pristupala Alijansi. Srbija se nalazi u specifičnoj situaciji koju je jako teško definisati i objasniti zemljama koje nisu imale to iskustvo. S druge strane, naš prioritet je Evropska unija. Dobili smo uveravanja da članstvo u okviru NATO neće biti smetnja na putu Srbije ka evropskim integracijama. Srbija ima dobru bilateralnu saradnju sa svim ključnim članicama NATO.¹⁵ Vojna saradnja sa pojedinim zemljama koje su članice Alijanse temelj su saradnje između naše dve zemlje, kao u slučaju SAD i Norveške...”

„Šta je dosad Srbija iskoristila od 'Bezbednosnog sporazuma'?: „Time što još nemamo kancelariju u Briselu, imamo problem u komunikaciji i razmeni informacija. Naše prisustvo bi omogućilo ostvarivanje čvršće saradnje u oblasti vojnog školstva, zdravstva, pripremana za učešće u zajedničkim operacijama... bolje bismo promovisali ne samo naš sistem odbrane, već i kroz pojedine projekte imali koristi i u nauci, ekologiji, energetici”.¹⁶

¹⁴ General Mauro de Vincentis, šef NATO kancelarije za vezu u Beogradu: „Znam... da je nivo saradnje i uzajamno poverenje ostvareno sa Vojskom Srbije na visokom nivou. Srpski vojni zvaničnici su u stalnom kontaktu s NATO mirovnim snagama na Kosovu, i od 1999. prisustvuju redovnim zajedničkim sastancima u cilju razmene informacija koje se tiču sigurnosti i bezbednosti situacije sa obe strane administrativne linije. Mislim da trenutno ne postoje razlozi da se ova saradnja prekine, ona se jedino može poboljšati... (Srbija je i dalje duboko podeljena oko ulaska u NATO. Kakva su vaša očekivanja, je li to jedina perspektiva s obzirom na okruženje u kojem se zemlja nalazi?) – Donošenje tako delikatne odluke je na Vladi Srbije, koju su za to ovlastili njeni građani. Tako da ja ne mogu da predvidim da li i kada će Srbija da se pridruži NATO. Ono što mogu da kažem je da NATO nikada nije, niti će pritiskati Srbiju da krene u tom pravcu. NATO je u potpunosti zadovoljan odlukom srpskih vlasti da pristupi programu PzM i u potpunosti uveren da je ta vrsta odnosa na obostranu korist...”

Imajte u vidu da se zahtevi za pristupanje NATO umnogome poklapaju sa zahtevima za ulazak u EU, na čemu Srbija već radi. I, uz dužno poštovanje prema neutralnosti, sticanje saveznika koji se uzajamno pomažu u održavanju bezbednosti i stabilnosti doprinosi da zemlja bude privlačna za investicije. Takođe, iskustva zemalja Istočne Evrope pokazuju da se značajan deo reformi institucija sprovodi upravo u pripremnom periodu i ubrzo nakon priključenja NATO”. Cit. po: Intervju: General Mauro De Vincentis, „Kfor neće upotrebiti silu” (D. Milinković), *Novosti*, 18. 10. 2011, str. 2.

¹⁵ Pripadnici Vojske Srbije u mirovnim misijama pri UN i EU: osam pripadnika VS („sanitetski tim za evakuaciju vazdušnim putem”) u DR KONGU; četiri vojna posmatrača u LIBERIJI; tri vojna posmatrača u OBALI SLONOVAČE; četrdeset i pet pripadnika VS (pešadijski vod / posmatrači) na KIPRU; pet pripadnika VS u LIBANU; dva srpska vojna lica (deo tima Francuske fregate – borba protiv „gusara”) u SOMALIJI (vodama Somalije). Videti: Bojana Anđelić, „Petorica srpskih oficira zavodili mir u Libanu”, *Blic*, 4. januar 2012, str. 11.

¹⁶ Videti: Ministar odbrane Srbije Dragan Šutanovac: „Srbija će biti u NATO i ako ne bude članica” (Ivana Pejčić), *Danas*, 4–5. 4. 2009, str. II.

O budućem „programu aktivnosti“ između Srbije i NATO, generalni sekretar Severnoatlantske alijanse Jap de Hop Shefer, ističe: „Vrata NATO su otvorena za sve evropske demokratije koje su voljne i sposobne da doprinesu evroatlantskoj bezbednosti. Pridruživanje Alijansi stvar je nacionalne odluke, i na to pitanje jedino Srbija može da odgovori. Srbija i sve ostale države Zapadnog Balkana mogu se pridružiti NATO, ukoliko podnesu zahtev za članstvo i pokrenu neophodne reforme kako bi ispunile kriterijume. Sve države Zapadnog Balkana mogu, ako to žele, da krenu putem kojim je pošla Slovenija, kojoj su se sada pridružile Albanija i Hrvatska...

Cilj programa Partnerstvo za mir je da omogući konsultacije i praktičnu saradnju između Alijanse i njenih partnera. U tom kontekstu, Srbija i NATO nedavno su dogovorili program aktivnosti koji obuhvata širok delokrug oblasti, od kurseva stranih jezika i medicinskih usluga do vojne obuke... Partnerstvo za mir na posredan način, takođe, dovodi do veće otvorenosti i poverenja između država učesnica i kao takvo doprinosi regionalnoj bezbednosti. Taj program je dobra osnova za uzajamne konsultacije, regionalnu saradnju i izgradnju poverenja. Međutim, dugoročno gledajući, veliki sam pobornik evroatlantske integracije Zapadnog Balkana i, zapravo, smatram da je evroatlantski put nužan za održivu stabilnost u regionu. Ipak, na pojedinim državama je da odluče dokle žele da idu u integraciji...

Sve odluke koje je NATO doneo u vezi sa snagama KFOR posle proglašenja nezavisnosti Kosova usvojene su jednoglasno. Postigli smo konsenzus o važnim pitanjima kakva su naša buduća uloga na Kosovu i naša dalja posvećenost Rezoluciji 1244 SB UN, i to uprkos činjenici da je većina članica NATO priznala Kosovo, a neke nisu. U istom duhu NATO i Srbija mogu raditi zajedno i postojaće - bez obzira na razlike - dosta toga zajedničkog. Jasan je interes i Srbije i NATO da na Kosovu vladaju stabilnost i mir, uz garantovanje bezbednosti kako većini, tako i manjini.¹⁷

I najnovije „poruke“ lidera NATO glase: „Od Srbije zavisi jačanje partnerstva.“ Naime, 4. aprila 2009. godine u Strazburu, lideri NATO izrazili su „spremnost za razvoj partnerstva, političke konsultacije i praktičnu saradnju“ sa Srbijom, poručivši da su za to „bitni volja i koraci srpskih vlasti“... (Takođe) „pozvali su Srbiju da podrži dalji napredak ka učvršćenju mira i reda na Kosovu“. „Šefovi država i vlada Atlantskog saveza istakli su volju da saradnju sa Srbijom pospeše razradom Individualnog akcionog plana za partnerstvo (IPAP) i nastavkom podrške Srbiji u sprovođenju reformi odbrane“ („IPAP je konkretan instrument Partnerstva za mir, u čijem okviru je uspostavljena početna saradnja Srbije i NATO“). Lideri Atlantskog saveza su poručili i da „pozdravljaju i podržavaju stavove srpske vlade o spremnosti za uključivanje u evroatlantske integracije“.¹⁸

¹⁷ Videti: Generalni sekretar Severnoatlantske alijanse Jap de Hop Shefer: „Na Balkanu nema nadmetanja između Rusije i NATO“ (Miloš Mitrović), *Danas*, 4-5. 4. 2009, str. III.

¹⁸ Videti: N. Radičević, „Danac Rasmunsen novi generalni sekretar NATO-a“, *Politika*, 5. 4. 2009, str. 3; videti: Intervju: Jap de Hop Shefer, generalni sekretar NATO o mestu Srbije u integracijama i zahlađenju odnosa posle formiranja Kosovskih bezbednosnih snaga, „Sami krojite sudbinu“ (Goran Čvorović), *Novosti*, 15. 4. 2009, str. 2.

Kakav je stav VS prema evroatlantskom putu Srbije? Još 2007. godine general-potpukovnik Mladen Ćirković ističe: „Odgovor je krajnje jednostavan. Prošlo je vreme dilema – u smislu da ili ne. Definitivno Srbija ne sme da dozvoli da bude mimo svih svetskih procesa. Smatram da vojska predstavlja resurs koji može da ubrza uključivanje Srbije u sve oblike integrisanja – i evropske i evroatlantske integracije. Tražiti budućnost u distanciranju od toga, koji god da je izgovor u pitanju, jeste proizvod nedovoljnog promišljanja i neshvatanja realnosti i neshvatanja savremenih tokova kojima mora da se teži. Zapravo i ne mora, ali je jasno kakva bi nam onda budućnost bila. Dakle, integrisanje je potrebno u što većoj meri, kao i korišćenje vojske kao resursa za jače i brže priključke tim tokovima.¹⁹ To je jedina perspektiva za društvo i sve ostalo. Znam za kočnice i probleme koji stoje na tom putu, nadam se da će i to biti prevaziđeno i da ne gubimo više vreme jer nas izgubljeno vreme skupo košta. Primera radi, Vojnomedicinska akademija u Sofiji odabrana je za centar medicinskog zbrinjavanja u regionu, iako u Beogradu imamo Vojnomedicinsku akademiju koja je neuporedivo kvalitetnija institucija. Mnogo smo izgubili time...”²⁰

„Koliko evroatlantske integracije mogu biti korisne za jug Srbije?”

Džejms Meki, predstavnik Odeljenja za javnu diplomatiju NATO iz Brisela: „Svaki pojedinac želi da živi u društvu u kome vlada mir i vladavina prava. U kome ima poverenja u policiju i pravosuđe. To podrazumeva i lišavanje straha od organizovanog kriminala i terorizma, to se u svakodnevici ne povezuje kad je u pitanju NATO, ali to je misija ove organizacije”, navodi Dž. Meki. On ističe i „podršku kroz projekat mini-grantova vredan 10 miliona evra za pripadnike Vojske Srbije koji su se povukli iz aktivne službe, a koji su dobili šansu da pokrenu svoj mini-biznis i ponovo se integrišu u zajednicu”. Reč je o broji od šest hiljada lica koja su na ovaj način dobila novu šansu.²¹ Pored saradnje sa Ministarstvom odbrane Dž. Meki je naveo i saradnju sa MUP Srbije, vezano za sektor koji se bavi vanrednim situacijama, i pomoći

¹⁹ „Treba podsetiti na činjenicu da je otklon prema evroatlantskim integracijama imao i konkretne posledice. Najznačajnija među njima je svakako smenjivanje, u decembru 2008. godine, načelnika Generalštaba Vojske Srbije, generala Zdravka Ponoša, koji je slovio za zagovornika bliskijih odnosa sa NATO...” Cit. po: Nacionalne manjine: Ljudska prava, demokratija i nasilje, Srbija 2008: Godišnji izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009, str. 314.

²⁰ Cit. po: Komandant kopnenih snaga general-potpukovnik Mladen Ćirković predstavlja snage kojima komanduje i saradnju VS sa Kforom, „Vruća linija u bilo koje doba dana ili noći” (Daniel Šunter), *Danas* (preneto iz *Evroatlantske revije*), 20-21. januar 2007, str. XII-XIII.

²¹ „Oficiri postali cvečari”: „U reformi oružanih snaga oni su ostali – prekobrojni. Zahvaljujući ovom programu, 4.500 bivših vojnika pokrenulo je sopstveni biznis, steklo novo zanimanje ili je podržano savetom ili usavršavanjem. Program prekvalifikacije, koji se završava ove godine, finansiran je iz budžeta, ali i donacijama stranih partnera – kažu u Ministarstvu odbrane. Najviše smo saradivali sa članicama „Partnerstva za mir” i NATO, koji su osnovali Poverilački fond. Među 18 članica vodeću ulogu imala je Norveška. U projekte pomoći za zbrinjavanje viška vojnog kadra slilo se gotovo sedam miliona evra”. Cit. po: R. Dragović, „Više od 6000 prekobrojnih pripadnika Vojske Srbije promenilo posao”, „Oficiri postali cvečari”, *Novosti*, 12. 8. 2011, str. 5.

građanima u takvim okolnostima. Kapaciteti su u tom pogledu značajno povećani... (jer) je od ključne važnosti da 'uz podršku NATO svaka zemlja, pa i Srbija, koja teži članstvu u EU, doseže stepenicu više ka tom cilju', jer samo u bezbednim zemljama se ulaže strani kapital".

Predstavnik Ministarstva odbrane Srbije Zoran Putica: „Srbija ima konkretnu saradnju sa NATO kroz Partnerstvo za mir... Srbija ima dva strateška dokumenta koji sadrže i oblike i nivo saradnje u sektoru bezbednosti, koji su usvojeni u Skupštini Srbije nakon široke javne debate. Osnove politike nacionalne bezbednosti vidimo u jačanju vlastitih odbrambenih kapaciteta,²² u evropskoj spoljnopolitičkoj orijentaciji²³ i u aktivnom učešću u procesu delovanja sa međunarodnim subjektima²⁴ u izgradnji globalne i regionalne bezbednosti..."²⁵

„Kakvu saradnju ostvaruju Vojska Srbije i KFOR (i koliko je ona uspešna u praksi)?”

„Saradnja između naše vojske i KFOR na teritoriji Kosova i Metohije vrlo je uspešna i postoji čitav niz oblika kooperacije. Reč je o saradnji na nivou naših jedinica raspoređenih sa ove strane administrativne linije i jedinica Kfora raspoređenih sa druge strane. Ti sastanci mogu biti redovni, planski i vanredni po potrebi... Drugi, viši nivo saradnje je koordinacioni, na nivou jedne zone, odnosno jednog rejona gde se izvršava zadatak... Treći nivo je komandni, tu se sastaju komandanti sektora – u našem slučaju komandanti brigada, a kod KFORA komandanti Multinacionalnih taktičkih snaga (koje su se doskora zvale 'multinacionalne brigade'). Imamo i sastanke na najvišem nivou, na kojem se sastaju načelnik generalštaba VS i komandant KFORA...

Sledeći oblik saradnje, povezanosti i koordinacije VS i Kfora jesu vruće linije. Komande naših imaju direktne veze sa komandama Multinacionalnih

²² „Na Dunavu kod Negotina: Čišćenje od bombi”: „Nemačka multinacionalna kompanija 'Sitera' počela je čišćenje luke Prahovo na Dunavu kod Negotina, u čijoj se zoni nalazi najmanje pet neeksploziviranih avionskih raketa iz vremena NATO bombardovanja 1999. godine... vrednost posla je 3,5 miliona evra... čišćenje će trajati 18 meseci...” Cit. po: *Novosti*, 19. 6. 2011, str. 5.

²³ „Pešadijski vod od 38 pripadnika Vojske Srbije krenuo je 23. 9. 2011. sa Vojnog aerodroma u Nišu u MIROVNU MISIJU NA KIPAR gde će biti angažovan u sklopu multinacionalnih snaga pod OKRILJEM UJEDINJENIH NACIJA”. Cit. po: B. Janačković, „Prvi srpski vod otišao u Misiju UN na Kipar”, „Teško je, ali smo ponosni”, *Blic*, 24. 9. 2011, str. 13.

²⁴ „Pripadnici Ministarstva odbrane poslani u Čad kao deo norveškog kontingenta”: „Prema odluci Narodne skupštine, naši pripadnici angažovaće se od 2009. godine do kraja maja 2010. godine. Tom odlukom obuhvaćene su dve rotacije. Prvi kontingent činilo je šest pripadnika, vrhunskih lekara s Vojnomedicinske akademije – jedan hirurk, jedan anesteziolog, jedan ortoped i tri instrumentara i tehničara. Oni su bili u Čadu do kraja oktobra. Druga smena je otišla u ČAD sredinom oktobra 2009, a tada se prvi tim vratio u zemlju. Drugi tim će ostati u Čadu do sredine maja 2010. godine, u zavisnosti od uslova u misiji, odnosno do kraja mandata odobrenog od Narodne skupštine. Da li će se učešće Srbije u misiji posle toga nastaviti zavisice od političke odluke i od interesovanja druge strane da učestvuju kao kontributori...” Cit. po: Pukovnik Jelesije Radivojević, načelnik Centra za mirovne operacije Generalštaba VS, „Srbija u mirovnoj misiji u Čadu”, *Evroatlantska REVIJA*, br. 9–10, 2009/2010, str. 17 (17–19).

²⁵ Cit. po: Vojkan Ristić, „NATO kao stepenica bliže EU”, *Danas*, 9–10, jul 2011, str. VIII.

taktičkih snaga Kfora... Treći oblik saradnje su jednovremene patrole, a postoji mogućnost da se pređe na viši nivo saradnje, odnosno na neku vrstu zajedničkih patrola. Jednovremene patrole uvedene su od 2002. godine. U proseku izvedemo oko 25 jednovremenih patrola mesečno”.²⁶

Na jugu imamo problema sa stanovnicima na teritoriji KiM koji ilegalno seku šumu, dok na severnom delu imamo druge probleme,²⁷ poput šverca cigareta i druge nedozvoljene robe. Nelegalne aktivnosti kreću se od šverca razne vrste komercijalne robe pa sve do šverca ljudi koji je u poslednje vreme znatno povećan. Najčešće je reč o pokušaju prebacivanja albanskih državljana u Zapadnu Evropu... Izveli smo zajedničku vežbu sa američkim

²⁶ Recimo, „Konferencija koju je u Beogradu organizovala Komanda za transformaciju NATO, otvorila je i pitanje promene statusa Kopnene zone bezbednosti na jugu Srbije, ustanovljenu Kumanovskim sporazumom iz 1999. – ključne odredbe: povlačenje srpskih snaga sa KiM izvan pojasa od pet km Kopnene zone bezbednosti; zona vazdušne bezbednosti obuhvata 25 km od pokrajinske granice Kosova prema unutrašnjosti (uže) Srbije (2001. svedeno na 5 km); Kopnena zona bezbednosti definisana je kao zona od 5 km uz pokrajinsku granicu Kosova prema unutrašnjosti uže Srbije; komandant Kfora kontroliše upotrebu vazdušnog prostora nad Kosovom i Kopnenu zonu bezbednosti – o čemu su, na marginama ovog skupa razgovarali i načelnik Generalštaba VS Miloje Miletić i predsedavajući vojnog komiteta NATO admiral Đanpaolo di Paola.

„Postoji interes da se razgovara o modifikaciji i implementaciji Vojnotehničkog sporazuma – istakao je general Miletić. Rešavanje ovog pitanja značajno je za naše odnose sa NATO, kao i za relaksaciju ukupnih odnosa... Ključni deo sporazuma koji je zreo za promenu je ukidanje specijalnog režima bezbednosti u pojasu uz administrativnu liniju sa Kosovom i Metohijom. Glavni argument Srbije je da je rat odavno završen, a da Srbija i NATO više nisu neprijatelji...” U Kopnenoj zoni bezbednosti „...koja se u obliku potkovice proteže duž 384 kilometara administrativne linije, raspoređeno je više od 20 vojnih baza... VS, zajedno sa policijom, kontrolišu kretanje kroz zonu, a redovno se organizuju i zajedničke patrole sa snagama Kfora”. Cit. po: R. Dragović, „Srbija i NATO ponovo će razmatrati mogućnost ukidanja Kopnene zone bezbednosti”, „Kumanovo pod lupom”, *Novosti*, 19. 6. 2011, str. 5.

²⁷ „Srbi sa severa Kosmeta ističu da barikade nisu uperene protiv vojnika Kfora, već protiv kosovskih carinskih službenika i predstavnika Euleksa?”

Erhard Drevs, komandant Kfora na KiM: „Iskreno, odluke o blokadi puta za mene su neprihvatljive. Znam da mnogi Srbi sa severa nisu zadovoljni zbog ovih prepreka i jedino što žele jeste da nastave da žive normalnim životom. Stoga, ja bih se zapitao za legitimnost tih barikada. Zaustavljanje Euleksa, evropske misije za vladavinu prava, Kforu nije prihvatljivo. Sloboda kretanja je cilj naše misije i mi nećemo prihvatiti bilo koji drugi ishod. Blokiranje saobraćaja nije održivo stanje na terenu”. Cit. po: Intervju. Erhard Drevs, komandant Kfora, „Srbi nisu neprijatelji” (Dragana Zečević), *Novosti*, 29. 12. 2011, str. 2.

„Možemo li doći u situaciju da se ponovi ‘Oluja’ na severu Kosova?... Ima li Vojska Srbije plan za takav scenario?”

Ministar odbrane u Vladi Srbije: „Prvo, po Kumanovskom sporazumu, naša vojska nema pravo ulaska na KiM. Drugo, mislim da smo, i u ovim poslednjim događajima, dokazali sumnjičavima u međunarodnoj zajednici da je izvršena demokratizacija odbrambenih struktura i da je Vojska pod kontrolom civilne vlasti. Čekao se naš pogrešan korak, da uđemo u sukob s Kforom i međunarodnom zajednicom, a u toj situaciji bi se Tačijev plan potpuno ispunio. RADIKALNI POTEZI, RATNE OPERACIJE, SILA, MOGU DA NAS ODVEDU U VEĆ VIĐENO. A GDE GOD SMO TAKO REAGOVALI U PROŠLOSTI – SRBA VIŠE NEMA. Nema sumnje da bi tako bilo i ovog puta”. Cit. po: Intervju: Dragan Šutanovac, ministar odbrane, „Sad je vreme da budemo mudri” (Danijela Milinković), *Novosti*, 19. mart 2011, str. 2.

pripadnicima Kfora na teritoriji Bujanovca. Naziv je bio medicinska evakuacija...” – ističe Mladen Ćirković, general-potpukovnik VS u intervjuu „Evroatlantskoj reviji”.²⁸

Prilog: Nemački pogled na evroatlantski put Srbije²⁹

„Perspektive Srbije i Kosova za pristupanje NATO su za sada usko povezane. Razgovor o NATO u Srbiji protiče fundamentalno drugačije nego u svim drugim zemljama Balkana. Vazdušne operacije NATO 1995. (Bosna) i 1999. (Kosovo, bez odluke Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija)³⁰ i njihova propagandna priprema od strane Miloševićevog režima, kao i izjava o priznavanju nezavisnosti Kosova za sada od strane 24 od 28 članica NATO (protiv veta Srbije i Rusije), stvorili su duboku distancu prema NATO. Zato ne čudi što se javno ne sprovodi ozbiljna debata o pristupanju NATO. Proširenje ka Evropskoj uniji i NATO su u Srbiji dve odvojene stvari. Racionalna strana „brzog puta” se negira, a nepoverenje prema Alijansi dominira.

Interno formiranje mišljenja Srbije po ovom pitanju ukopano je u stadijumu difuzne tabuizacije, sa nekim inkonzistentnostima. S jedne strane je skupština decembra 2007, neposredno pre izjave o nezavisnosti Kosova, sledeći odgovarajuću rezoluciju DSS Vojislava Koštunice, demonstrativno izjavila „oružanu neutralnost” Srbije; s druge strane, ta neutralnost treba da traje samo onoliko dugo dok referendum ne donese definitivnu odluku. S jedne strane je Srbija 2006. postala članica Partnerstva za mir, a od januara 2009. raspolaže „Planom za individualno partnerstvo” (IPP) sa aktivnostima

²⁸ Cit. po: *Danas*, 20–21. januar 2007, str. XII.

²⁹ Dr Rafael Biermann, „Die Länder des westlichen Balkan auf dem Weg in die NATO. Vom Krisenmanagement zur Integration”, op. cit., S. 166–170.

³⁰ „NATO se svesno nije obratio Savetu bezbednosti UN. Razlog za to je ležao u pretećem vetu Rusije i Kine. Međutim, pošto bi NATO reagovao i posle odbijanja od strane Saveta bezbednosti, odustalo se od tog obraćanja. Na taj način je ipak sprečena demontaža Saveta bezbednosti UN.

Zahtev u Skupštini UN u punom sastavu da se osudi ovaj manevar, nije bio uspešan. Činilo se da većina država ima osećaj za nedostatke prava naroda, i odbijala je da napadne s leđa NATO u vezi sa pretećim genocidom. Inače razne rezolucije UN narednih godina potvrđuju centralni model razmišljanja ‘zaštite odgovornosti’. U krajnjoj liniji je i zbog iskustva na Kosovu rasla volja za mešanjem u unutrašnje stvari kada jedna država u smrtonosnoj nameri zloupotrebljava svoj monopol sile. Da li su time radnje NATO-a 1999. godine ‘izlečene’ u pravnom smislu, pravni stručnjaci mogu da se spore. Kada se međutim, zauzme stav tadašnjih aktera, čovek se ponovo nađe tačno u dilemi u kojoj su ovi morali da donesu svoje odluke.

Nije bilo samo sporno ‘pravo na rat’, nego i ‘pravo u ratu’. Jer, napadi NATO su pogađali brojne civilne žrtve. NATO je to činio sa lapidarnom napomenom na ratno uobičajene kolateralne štete – što je neprikladno ophođenje. SAD nisu obavestile nemačku stranu o tačnoj strategiji vazdušnog rata i o definiciji cilja, što je bilo posebno fatalno kada su potrošeni vojni ciljevi. Tu se odslikavala klasična nemačka dilema bezbednosti, naime biti upućen na pomoć atlantskog partnera, ali da se nema pravi uticaj na njegovu strategiju...”

Cit. po: Ludger Volmer, „Der notwendige Krieg”, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Nr. 3, 2009, S. 85–92.

koje uglavnom finansira NATO, i održava diplomatsko predstavništvo u Briselu – na kraju krajeva, kako se argumentuje, program Partnerstva za mir dozvoljava samodiferenciranje, a i Rusija je članica. S druge strane, raste shvatanje da se dugoročno ne mogu izbeći ni NATO ni SAD. U konferencijskim salama nekih nevladinih organizacija i u partijskim centralama liberalnog političkog spektra se o tome razgovara nijansirano. S jedne strane se snažno kritikuje ponašanje NATO na Kosovu³¹ koje se nakon izjave o nezavisnosti zemlje i dalje orijentiše ka Ahtisarijevom planu – na primer što se tiče izgradnje „Bezbednostnih snaga Kosova” od strane NATO. Srbija je kao reakciju na to najpre prekinula sve vojne kontakte visokog ranga sa NATO.³² S druge strane, upravo NATO štiti Srbe na Kosovu od napada albanske etničke većine, i time u krajnjoj liniji sprečava bekstvo iz enklava. Na kraju krajeva, Srbija je u Rusiji videla najboljeg garanta za svoje teritorijalno potraživanje Kosova, ali je s druge strane bila konsternirana zbog ruskog ponašanja u konfliktu oko Gruzije, ne samo u pogledu kršenja teritorijalnog integriteta, nego više zbog pomaganja secesiji, što je u očima Srbije značilo miniranje sopstvene logike argumentacije u kosovskom konfliktu.

NATO, koji je Srbiji 2006. godine na samitu u Rigi iznenađujuće otvorio vrata ka Partnerstvu za mir, što je uglavnom kritikovano, dobro zna da Srbija ima ključnu geostratešku poziciju za budućnost Balkana. Takođe zna za demokratsko dejstvo socijalizacije koje već razvija približavanje NATO. Zatim, zna za dejstvo regionalne stabilizacije ukoliko jednog dana sve zemlje

³¹ „Svako u Briselu, Vašingtonu i drugde zna da je NATO akcija na Kosovu 1999. godine bila u suprotnosti sa pravima naroda pošto je preduzeta bez mandata UN. Istovremeno je bila i politički i vojno ‘perfektna promašaj’ i ohrabrila Kosovare da izvrše sve više nasilničkih dela i kršenja zakona. Ipak se stalno tvrdi da je na Kosovu morala da se spreči ‘humanitarna katastrofa’ koju su prouzrokovali Srbi. Ista nikada nije postojala, ali jesu briljantno inscenirane kamuflaže OVK – ‘masakr u Račku’, ‘akcija potkovicica’ – što je u Istočnoj Evropi analizirano detaljno.

NATO je Miloševiću postavio jedanaest ultimatumata nakon kojih nije došlo do dela. Iz ove zamke verodostojnosti je hteo da se oslobodi marta 1999. prilikom ‘pregovora’ u Rambujeu tako što je Srbima postavio ucenjiivačke zahteve koje, kako tvrdi Rudolf Augstein u ‘Spiegel’-u, ‘nijedan Srbin sa školskim obrazovanjem ne bi mogao da potpiše’. Na Kosovu nije pretio ‘novi Aušvic’ (ministar spoljnih poslova *Joschka Fischer*), nego je izvršen vazdušni napad NATO-a koji je bio prekriven neverovatnom maglom laži i manipulacija. To je vrlo precizno dokazao 8. februara 2001. film WDR-a ‘Počelo je sa laži’. Ko se tada suprotstavio zvaničnim lažima vlade, imao je dosta neprijatnosti – kao na primer finski tim patologa pod rukovodstvom Helene Rante koji je odbio da dokaže nepostojeći ‘srpski masakr’, i nakon toga je obavezan na ćutanje koje je g-đa Ranta prekinula tek oktobra 2008. odavanjem tajne.

U filmu WDR-a iz 2001. godine je Norman Brown, diplomat SAD na Kosovu, rekla: ‘Do početka NATO vazdušnih napada nije bilo humanitarne katastrofe. Ona je nastala tek sa NATO-om: Kosovski Albanci su bežali pred NATO bombama, 360.000 njih je pobešlo u Makedoniju (koja za to nije dobila ni dinara međunarodne ‘kompenzacije’). Posle nekoliko nedelja su se svi vratili, kao i njih 125.000 ‘turista – pljačkaša’ iz Albanije. I jedni i drugi su se ustremili na Srbe – u ‘fašističkom teroru’, koga bi Albanci trebalo da se ‘stide’, kako je kritikovao tada međunarodni ugledni publicista sa Kosova Veton Suroi...’ Cit. po: Wolf Oshlies, “Der illegitime Krieg”, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Nr. 3, 2009, S. 93–99.

³² Bliže o tome: Attila Kiraly, “Machtropolitik um das Kosovo, *WeltTrends*”, *Zeitschrift für internationale Politik*, Köln, N. 59, März/April 2008, 16. Jahrgang, S. 16–17.

Balkana postanu članice organizacije i time moraju kontinuirano da usklađuju svoje bezbednosne interese u Briselu. Zato neskriveno i dalje propagira približavanje Srbije NATO, na primer u Strazburškom komunikeu:

„Mi smo spremni da dalje razvijamo naše partnerstvo, posebno razradom Akcionog plana za individualno partnerstvo i kontinuiranom podrškom naporima Srbije da reformiše odbranu. Sve mogućnosti za partnerstvo u NATO radi političke konsultacije i praktične saradnje ostaju otvorene za Srbiju. Volja i učinak srpskih vlasti su odlučujući za dalje produblјavanje našeg partnerstva.“

Kao ozbiljna ograničenja se na kraju navode ključne reči koje su merodavne za srpsko distanciranje od NATO:³³ Kosovo i „puna saradnja“ sa Međunarodnim tribunalom u Hagu (ICTY), posebno u vezi sa još uvek neuhvaćenim verovatnim ratnim zločincima Ratkom Mladićem i Goranom Hadžićem.

Na kraju krajeva se radi o pitanju bezbednosno-političkog identiteta Srbije koji ovu zemlju, kao i mnoga druga politička pitanja, razdvaja. Argumenti protivnika NATO se na prvi pogled čine prihvatljivim: na osnovu dosadašnjih iskustava, Alijansa se prevashodno posmatra kao vojni savez, dok se politički kvalitet suprotno tome zapostavlja; i kao i u Hrvatskoj, odbija se učešće u globalnim misijama, posebno ako one nemaju mandat Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, pošto uglavnom nedostaje svest o odgovornosti Srbije van sopstvenog regiona. Posebno postoji, s pravom, strah od distanciranja od Rusije ukoliko Srbija pređe u „tabor“ NATO – to bi verovatno imalo povratno dejstvo na rusku politiku prema Kosovu.

³³ Već rat protiv Srbije i Crne Gore 1999. godine uz nemačko učešće pružio je dokaz da „nova normalnost“ može da obuhvata i ratne radnje. Prvi put posle Drugog svetskog rata nemački vojnici ponovo su korišćeni van nemačkih granica u ratnom angažmanu. Pre nego što su iscrpljene mogućnosti civilnog rešenja konflikta, NATO je uz uključenje Nemačke poveo rat suprotan pravu naroda protiv Srbije predsednika Slobodana Miloševića. 78 dana su NATO avioni, između ostalog i nemački, bombardovali srpske gradove, kao i pozicije srpske armije na Kosovu. Bilo je mnogo mrtvih, uglavnom civila, koji su u ciničnom vojnom žargonu omalovažavani kao „kolateralna šteta“.

Crveno-zelena savezna vlada, posebno ministar odbrane Rudolf Šarping (*Rudolf Scharping*) i ministar spoljnih poslova Joška Fišer (*Joschka Fischer*), su se tada zalagali za oružanu intervenciju. Usled nasilnog progona stanovništva Kosova od strane Srba, Fišer je prizvao sledeću dogmu: „Ja nisam samo naučio: Nikada više rat, nego i: Nikada više Aušvic“. On je ovo poređenje upotrebio kako bi oklevajuću nemačku javnost ubedio u neophodnost nasilnog postupka protiv Miloševićeve Srbije. U saveznom parlamentu su delegati svih partija bili pod znatnim pritiskom da slede politiku vlade. Nemačko stanovništvo ovog puta nije protestovalo, nego je ćutke prihvatilo ovaj rat jer je propagirani argument zaštite ljudskih prava bilo uglavnom ubedljiv.

Učešćem u ratu na Kosovu bilo je praktično sprovedeno ono što je savezni kancelar Gerhard Šreder (*Gerhard Schröder*) (SPD) kasnije nazvao „uklanjanjem vojnog tabua“. Sada je i ministar odbrane Peter Štruk (*Peter Struck*) (SPD) mogao da objavi svoje kako provokativno, tako i argumentativno, ali nikad dokazano određivanje pozicije: Bezbednost SR Nemačke se danas brani „i u Hindukušu“, dakle, potencijalno u celom svetu. Dr Wolfram Wette, „1939 bis 2009: Lügen im Dienste des Krieges“, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Jahrgang 54, Heft 9, 2009, S. 83–94.

Ipak će srpska politika dugoročno morati da se suoči sa tri teška pitanja. Prvo se tiče same perspektive NATO. Da li su neutralnost i demilitarizacija ili čak približavanje Rusiji stvarne alternative članstvu u NATO? Ili bi približavanje NATO trebalo da se iskoristi kao sredstvo da se obnove odnosi sa Vašingtonom? Koja dejstva bi to imalo po Srbiju kada bi svi njeni susedi postali članovi NATO? Srpske ambicije za dodatno približavanje NATO bi ubuduće mogle da se blokiraju kada bi zemlje kao što su Albanija ili Hrvatska, slično Grčkoj, iskoristile svoje članstvo u NATO kao polugu da prate svoje sopstvene nacionalne interese. Ne lišava li dugoročno Srbija sebe važnih mogućnosti uticaja ako nema glas u centralnom gremijumu međunarodne bezbednosti, kao što je Savet NATO? Da li u tom slučaju dozvoljava drugima da odlučuju o njenoj budućnosti?

Drugo pitanje tiče se odvajanja koje je trenutno u toku, članstva u EU (kome se stremi) od članstva u NATO (koje se odbija).³⁴ Nisu li države EU i u Bosni i na Kosovu već niz godina najodgovornije? Nisu li one učestvovala u bitnim odlukama NATO, pa čak ih i inicirale? Na kraju krajeva, SAD i Kanada su jedine države van Evrope u NATO. Štaviše, da li takvo odvajanje može u principu da ima smisla ako se politički uslovi za oba članstva preklapaju u važnim oblastima? Na primer, „puna saradnja” sa Tribunalom za Jugoslaviju je osnovni uslov kako za članstvo u NATO, tako i za članstvo u EU. Nedovoljna saradnja sa Međunarodnim tribunalom u Hagu je već dve godine prolongirala približavanje Srbije NATO u obliku članstva u Partnerstvu za mir, i trenutno sprečava implementaciju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU (zbog holandskog veta). Takođe je i razjašnjenje etničkih teritorijalnih konflikata (prema studiji o proširenju NATO iz 1995) fundamentalan uslov za poziv za pristupanje NATO, kao i EU. EU je do sada iz razumljivih razloga izbegavala ovu „prepreku za razgovore” o dosadašnjim pregovorima. Međutim, jednoglasna ratifikacija pristupanja Srbije EU od strane svih država članica malo je verovatna sve dok Beograd ne prizna Kosovo, bojkotuje sve međunarodne susrete sa učesćem Kosova i sprečava misiju EU na Kosovu (EULEX).³⁵

S druge strane, pristupanje Srbije EU dugoročno bi moglo da ponudi bezbednosno-politički identitet koji bi članstvo u NATO učinio manje hitnim –

³⁴ „Krajem oktobra 2010. godine, u organizaciji Centra za evroatlantske studije, u Beogradu je održana konferencija ‘posvećena odnosima Srbije i NATO’. Nemački ambasador u Beogradu Wolfram Mas je taj odnos definisao na sledeći način: ‘Za mene je logično da članica EU bude i članica NATO. To pitanje (za Srbiju) doći će na red posle ulaska u EU. Za mene nije tu pitanje da li treba (Srbija) postati članica NATO, već kada’. Cit. po: Redakcijski tekst: Wolfram Mas: „U NATO-u posle ulaska u EU”, *Politika*, 27. 10. 2010.

„Ostaje otvoreno pitanje redosleda srbijanskog priključka evroatlantskim integracijama. Budući da je članstvo u Alijansi gotovo svih zemalja prethodilo njihovom ulasku u EU, što potvrđuje i iskustvo zemalja u okruženju, i budući da je bitno promenjena uloga Alijanse u međunarodnim odnosima u deceniji koja je upravo na izmaku – logično je pretpostaviti da bi članstvo Srbije u NATO znatno ubrzalo kretanje Srbije ka EU”. Cit. po: Ljudska prava: odraz institucionalne nemoći: Srbija 2010, Godišnji izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2011, str. 181–182.

³⁵ Bliže o tome: Wolfgang Petritsch, “Der Balkan – Herausforderung Europas”, *WeltTrends*, N. 64, Januar/Februar 2009, S. 91–95 (91–102).

to je aspekt koji do sada u Beogradu skoro uopšte nije diskutovan. U okviru Evropske bezbednosne i odbrambene politike (ESVP) EU je sve više razvijala sopstvenu vojnu dimenziju – trenutno su u toku 23 misije. Ovde, međutim, drugačije nego u NATO, nedostaje (još) svaka garancija bezbednosti, ali bi Beograd time barem redovno za jednim stolom koordinirao sa svojim susedima i evropskim partnerima o pitanjima bezbednosti. Preko „Berlin-plus“ sporazuma iz 2003. godine Srbija bi osim toga dobila uticaj na razvoj NATO.³⁶

To bi sigurno zvučalo primamljivo da istovremeno ne postoji i NATO perspektiva Kosova. Kosovski Albanci su imali vrlo pozitivna iskustva sa NATO, i sa svoje strane će započeti proces približavanja Alijansi. Taj put je dug, imajući u vidu nedostatak etničke tolerancije i demokratije, rasprostranjenost korupcije i organizovanog kriminala, nerazjašnjena teritorijalna pitanja, kao i nedostatak priznavanja od strane nekih država NATO. Ali bi proces mogao postepeno da teče i da skromno započne sa učešćem u programu Partnerstva za mir. To bi, međutim, dovelo do još tvrdog stava Beograda prema NATO i time pojačalo izolaciju Srbije. Vremenski prozor Beograda će se zatvarati sukcesivno, zato je hitno poželjna detabuizacija NATO perspektive: Srbiji predstoji napeta debata o bezbednosti.”

Umesto zaključka: NATO – od kriznog menadžmenta do integracije: stepenasti proces dovođenja

Prvi korak dovođenja u NATO (od uvođenja „Partnerstva za mir“ 1994. godine) sastoji se u tome da se zainteresovana država pozove da potpiše PFP – „Okvirni dokument“ koji istu („mada još ne pravno obavezujuće“) obavezuje na poštovanje bitnih međunarodnih normi koje su utvrđene u Povelji UN, Opštoj izjavi o ljudskim pravima i Helsinškoj povelji. Potpisivanje je u korelaciji i sa pravom na učešće u Evroatlantskom savetu za saradnju „gde se članice NATO od 1997. redovno sastaju sa članicama PFP radi političkih konsultacija“. Potom, „Dokumentima za prezentaciju“ PFP partneri „samoodgovorno utvrđuju u kom obimu žele da sarađuju sa NATO i koliko brzo sledi približavanje“. Akcenat je na reformi sektora bezbednosti, kao i na vojnoj obuci.

Nemački teoretičar dr Rafael Birman kompetentno obrazlaže „strategiju dovođenja“ (u) NATO:

„PFP je postepeno supstancijalno proširen. Danas su partneri zastupljeni sa sopstvenim diplomatskim misijama u glavnom štabu NATO, kao i u dve Strateške komande u belgijskom Monsu i u Norfolku – Virdžinija; recipročno su oficiri za vezu Alijanse aktivni kao savetnici u izabranim partnerskim zemljama. Oficiri NATO i partneri razrađuju u „Čeliji za koordinaciju partnerstva“ u Monsu zajedničke vojne aktivnosti. Postoje sopstveni planovi za borbu protiv terorizma (PAP-T), kao i za reformu sektora odbrane (PAP-DIB). Proces planiranja i revizije (PARP), koji je u međuvremenu približen

³⁶ Videti: Dr Manfred Görtemacker, „Deutsche Aussenpolitik von 'Bizmark – Reich' bis 'Berliner – Republik'“, *WeltTrends*, N. 67, Juli/August 2009, S. 81–83 (77–84).

internom NATO procesu planiranja, je centralni instrument radi obezbeđenja interoperabilnosti.

Aspiranti ostaju članovi PFP dok ne pristupe NATO. Saradnja se produbljuje postepeno. Drugi korak obuhvata izradu „Individualnih planova partnerstva (IPP)”. Svake godine NATO sa svim partnerima zajednički izrađuje „Radni plan evroatlantskog partnerstva” koji obuhvata više od 30 funkcionalnih oblasti saradnje i 1.500 multilateralnih i bilateralnih aktivnosti. Dijapazon seže od civilne odbrane preko uprave vazdušnog saobraćaja do kriznih angažmana. U IPP zainteresovani partneri po sopstvenom izboru svake dve godine biraju one aktivnosti koje žele da sprovedu. IPP se usklađuje sa Briselom i potpisuje od obe strane. Prilikom individualnih susreta sa Savetom NATO, partneri redovno dobijaju povratne informacije o toku tih saradnji.

2002. godine uveden je treći stepen dovođenja: „Individualni akcioni planovi partnerstva” (IPAP). Cilj predstavljaju produbljene konsultacije, harmonizacija vojnih programa i jače fokusirana finansijska pomoć partnerskih zemalja. Partneri svake godine podnose svoje „Dokumente za prezentaciju” koji sadrže njihove spoljnopolitičke i bezbednosno-političke ciljeve, njihove konkretne reformske namere sa benčmarkovima i molbama za pomoć NATO. U bliskoj konsultaciji sa Međunarodnim štabom se, u okviru nadogradnje iste, razrađuju individualni IPAP koje odobravaju Savet NATO i partnerske vlade, i koje nakon toga realizuje partner, praćeno detaljnim povratnim mehanizmom NATO.

Kao usmeravajući na putu ka pristupanju, 4. septembra 1999. uveden je spomenuti „Akcioni plan članstva” (MAP) koji – za razliku od Sporazuma o pridruživanju EU – ne sadrži odobrenje budućeg članstva, ali je istom *realno* blizak. Onaj kome se obeća „Akcioni plan članstva”, završava fazu „Individualnog akcionog plana članstva”, ali ostaje član „Partnerstva za mir”. U programima za pripremu pristupa koji se izrađuju svake godine, partneri formulišu konkretne ciljeve i radne planove koji se aktualizuju i o kojima se diskutuje u Savetu NATO, kao i u radnim grupama sa NATO stručnjacima. Pri tome se radi o izgradnji efikasnih struktura upravljanja, borbi protiv organizovanog kriminala i poboljšanju dobrosusedskih odnosa. Na nacionalnom nivou je preko ministarstava spoljnih poslova i odbrane uključen niz dodatnih ministarstava. Svake godine saradnici NATO sastavljaju izveštaj o napretku koji se podnosi ministrima spoljnih poslova i odbrane na njihovim susretima u proleće.

Spomenuta pet poglavlja MAP služe preuzimanju *acquisa* NATO još pre nego što počnu stvarni pregovori o pristupanju. Međutim, razumljivo je da je prema ovom drugom procesu učenja srž strategije socijalizacije NATO da se stvarni pregovori o pristupanju u odnosu na EU ubrzaju. Od poziva (Bukurešt, april 2008) do pristupanja (Strazbur i Kel, april 2009) Albanije i Hrvatske prošlo je samo godinu dana. Nakon poziva koji upućuje vrh NATO slede pregovori o pristupanju u Glavnom štabu NATO. Na prvoj sednici pregovara se o političkim i vojnim uslovima, a na drugoj sednici o tehničkim, finansijskim i pravnim uslovima.

Nakon toga, ministar spoljnih poslova kandidata pismeno izjavljuje generalnom sekretaru NATO spremnost za preuzimanje obaveza člana. Zatim Brisel izrađuje protokol o pristupanju kao dopunu NATO ugovora koji potpisuju budući član i sve vlade NATO. Do ratifikacije u svim državama članicama kandidati su „pasivni članovi” i učestvuju na svim sednicama bez prava glasa. U toj „fazi zagrevanja” prepoznaju se i izjednačavaju centralni deficiti, npr. u jezičkoj obuci ili u stavljanju na raspolaganje dovoljnog broja kvalifikovanih oficira za glavne štabove. Sledi formalni poziv za pristupanje, deponovanje svedočanstva u Vašingtonu i ceremoniju pristupanja.”

Dijagram 1: Dosadašnji krugovi proširenja NATO

1949.	12 članova – osnivača: Belgija, Kanada, Danska, Francuska, Island, Italija, Lihtenštajn, Holandija, Norveška, Portugal, Ujedinjeno Kraljevstvo, SAD
1952.	1. proširenje: Grčka, Turska
1955.	2. proširenje: SR Nemačka
1982.	3. proširenje: Španija
1990.	4. proširenje: Ujedinjena Nemačka (Istočna Nemačka)
1999.	5. proširenje: Poljska, Mađarska, Češka
2004.	6. proširenje: Bugarska, Estonija, Letonija, Litvanija, Rumunija, Slovačka, Slovenija
2008.	7. proširenje: Albanija, Hrvatska
?	Kandidati: Bosna i Hercegovina, Republika Makedonija (BJRM), Crna Gora, Gruzija, Ukrajina

Dijagram 2: Dosadašnji tok proširenja NATO u Jugoistočnoj Evropi³⁷

2009.	Samit u Kelu/Strazburu: Pristupanje Albanije i Hrvatske; MAP za Makedoniju (decembar)
2008.	Samit u Bukureštu: Poziv Albaniji i Hrvatskoj, ali ne i Makedoniji (veto Grčke)
2006.	Samit u Rigi: Srbija, Makedonija i BiH u Pfp
2004.	Samit u Istanbulu: 2. proširenje ka istoku sa Bugarskom, Rumunijom i Slovenijom
2002.	Samit u Pragu: „Big beng“ poziv: između ostalog Sloveniji, Rumuniji i Bugarskoj; MAP za Hrvatsku
2000.	Susret NATO spoljnih ministara u Firenci: Hrvatska u Pfp
1999.	Jubilarni samit u Vašingtonu: 1. proširenje ka istoku: MAP za Albaniju, Bugarsku, Makedoniju i Rumuniju; formira se SEEI
1997.	Samit u Madridu: Poziv Rumuniji i Sloveniji neuspešan
1994/95	Samit u Briselu / susret NATO ministara odbrane: Albanija i Makedonija u Pfp

Bibliografija

1. Anđelić, Bojana, „Petorica srpskih oficira zavodili mir u Libanu“, *Blic*, 4. januar 2012.
2. A. R. i agencije, „U Briselu juče potpisan bezbednosni sporazum o razmeni informacija sa Severnoatlantskom alijansom“, „Srbija na putu za ulazak u NATO“, *Danas*, 2. 10. 2008.
3. Biermann, Rafael, „Die Länder des westlichen Balkan auf dem Weg in die NATO“, *Südosteuropa*, 58. Jahrgang, 2010, Heft 2.
4. Birman, Rafael, „Zemlje Zapadnog Balkana na putu ka NATO“, *Jugoistočna Evropa*, 2010.
5. De Hop Shefer, Jap, „Na Balkanu nema nadmetanja između Rusije i NATO“ (Miloš Mitrović), *Danas*, 4-5. 4. 2009.
6. De Hop Shefer, Jap, „Sami krojite sudbinu“ (Goran Čvorović), *Novosti*, 15. 4. 2009.
7. Dragović, R., „Srbija i NATO ponovo će razmatrati mogućnost ukidanja Koptene zone bezbednosti“, „Kumanovo pod lupom“, *Novosti*, 19. 6. 2011.

³⁷ Izvor: Dr Rafael Birman, „Zemlje Zapadnog Balkana na putu ka NATO“, *Jugoistočna Evropa*, 2010, br. 2, str. 146-172.

8. Dragović, „Više od 6000 prekobrojnih pripadnika Vojske Srbije promenilo posao“, „Oficiri postali cvećari“, *Novosti*, 12. 8. 2011.
9. Drevs, Erhard, „Srbi nisu neprijatelji“, intervju (Dragana Zečević), *Novosti*, 29. 12. 2011.
10. Görtemacker, Manfred, „Deutsche Aussenpolitik von 'Bizmark - Reich' bis 'Berliner - Republik'“, *WeltTrends*, N. 67, Juli/August 2009.
11. Janačković, B., „Prvi srpski vod otišao u Misiju UN na Kipar“, „Teško je, ali smo ponosni“, *Blic*, 24. 9. 2011.
12. Kiraly, Attila, „Machtpolitik um das Kosovo, *WeltTrends*“, *Zeitschrift für internationale Politik*, Köln, N. 59, März/April 2008.
13. Leurdiyik, Dik, „Ujedinjene nacije i NATO u jugoslovenskoj krizi“, u: Branislav Milinković (ur.), *NATO i Partnerstvo za mir*, Međunarodna politika i dr., Beograd, 1996.
14. Ljudska prava: odraz institucionalne nemoći: Srbija 2010, Godišnji izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2011.
15. *Ljudska prava u tranziciji - Srbija 2001*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.
16. Mas, Volfram, „U NATO-u posle ulaska u EU“, redakcijski tekst, *Politika*, 27. 10. 2010.
17. Milinković, Branislav, „Odnosi Srbije prema Evroatlantskim integracijama“, u: Dr Edita Stojić-Karanović (ur.), *Elementi strategije spoljne politike Srbije*, IMPP, Beograd.
18. Milisavljević, Bojan, *Nove mirovne misije Organizacije Ujedinjenih nacija*, Službeni glasnik, Beograd, 2007.
19. Nacionalne manjine: Ljudska prava, demokratija i nasilje, Srbija 2008: Godišnji izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2009.
20. „Na Dunavu kod Negotina: Čišćenje od bombi“, *Novosti*, 19. 6. 2011.
21. Oschlies, Wolf, „Der illegitime Krieg“, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Nr. 3, 2009.
22. Petritsch, Wolfgang, „Der Balkan - Herausforderung Europas“, *WeltTrends*, N. 64, Januar/Februar 2009.
23. Radičević, N., „Danac Rasmunsen novi generalni sekretar NATO-a“, *Politika*, 5. 4. 2009.
24. Radivojević, Jelesije, „Srbija u mirovnoj misiji u Čadu“, *Evroatlantska REVIJA*, br. 9-10, 2009/2010.
25. Ristić, Vojkan, „NATO kao stepenica bliže EU“, *Danas*, 9-10, jul 2011.
26. Savezno ministarstvo za inostrane poslove, „Sporazum između SR Jugoslavije i NATO o uspostavi vazdušnih puteva“, Beograd, 20. decembar 2002, *Međunarodna politika*, oktobar/decembar 2002, br. 1108.
27. Stanković, S., „Potpisali, a nismo u NATO“, *Dnevnik*, 3. 10. 2011.
28. Šutanovac, Dragan, „Generalni inspektori u vojnoj policiji i bezbednosnim službama“, intervju (D. Janjić - T. Bojković), *Politika*, 22. 3. 2009.
29. Šutanovac, Dragan, „Sad je vreme da budemo mudri“, intervju (Danijela Milinković), *Novosti*, 19. mart 2011.

30. Šutanovac, Dragan, „Srbija će biti u NATO i ako ne bude članica“, intervju (Ivana Pejčić), *Danas*, 4-5. 4. 2009.
31. Vincentis, De Mauro, „Kfor neće upotrebiti silu“, intervju (D. Milinković), *Novosti*, 18. 10. 2011.
32. Volmer, Ludger, „Der notwendige Krieg“, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Nr. 3, 2009.
33. „Vruća linija u bilo koje doba dana ili noći“, komandant kopnenih snaga general-potpukovnik Mladen Ćirković predstavlja snage kojima komanduje i saradnju VS sa Kforom (Daniel Šunter), *Danas* (preneto iz *Evroatlantske revije*), 20-21. januar 2007.
34. Wette, Wolfram, „1939 bis 2009: Lügen im Dienste des Krieges“, *Blätter für deutsche und internationale Politik*, Jahrgang 54, Heft 9, 2009.

Branko Pavlica, Ph.D.

**NATO AND SERBIA: CO-OPERATION UNDER THE AUSPICES
OF PARTNERSHIP FOR PEACE PROGRAMME
- A GERMAN VIEW ON EURO-ATLANTIC ROAD OF SERBIA**

ABSTRACT

In the paper, the author analyses the evolution of the role of the North Atlantic Treaty Organization in the Western Balkans, particularly regarding the relationship of the Republic of Serbia to this organisation. He also points to the current NATO acting in the West Balkan region, this especially including the position of the Federal Republic of Germany to accession of the states in the region to the organisation mentioned above.

Key words: NATO, Serbia, FR Germany, Euro-Atlantic integrations.

UDK: 299.5(560)(061.1EU)
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1147, str. 34-52.
Izvorni naučni rad
Primljen: 12. jun 2012.

*Slobodan JANKOVIĆ*¹

Odnosi Ankare i Brisela i njihovo prelamanje na Balkanu

SAŽETAK

Rad se sastoji od sedam celina koje ukazuju na istorijat i prirodu odnosa Turske i Evropske unije, ali i posledicu odnosa dvaju aktera na politiku Turske prema balkanskim zemljama. Autor primećuje konstantnu reislamizaciju političke elite i javnog prostora koja traje još od prvih višestranačkih parlamentarnih izbora u toj zemlji 1950. godine, a koja kulminira dolaskom na vlast Partije pravde i razvoja 2002. godine. Odnosi EU i Turske ukazuju na verovatno definitivni zastoj čega su svesna oba aktera, ali čemu i doprinose kako evropski političari, tako i proislamističke elite u Turskoj. Naizgled paradoksalno deluje činjenica da je EU bila ključni spoljni podstrekač slabljenja tradicionalnog sekularnog uporišta turske vojske. Gubljenje iluzija u mogućnost ulaska u EU za Tursku naglašava njenu samostalnu politiku projektovanja regionalne sile koja bi trebalo da obnovi uticaj Male Azije u pojedinim zemljama koje su nekad bile u sastavu Osmanskog carstva. Poslednje poglavlje razmatra i, sve manju, mogućnost ostvarenja tog plana, barem kada je u pitanju Balkan.

Ključne reči: Turska, EU, Srbija, sekularizam, Balkan.

Republika Turska ima višedecenijsku istoriju pridruživanja Evropskoj uniji. Tokom pola veka, koliko taj proces traje (od 1963. godine) došlo je do značajnih promena u Evropskoj zajednici koja je pretvorena u Evropsku uniju u okviru koje su integrisane Evropske zajednice (za uglj i čelik, za atomsku energiju, ekonomsku zajednicu). Velike promene obeležile su i Tursku u kojoj je u istom periodu uz povremene zastoje dolazilo do

¹ Mr Slobodan Janković, istraživač - saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima - spoljnopolitički, međunarodno ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, Ministarstva nauke Republike Srbije, ev. br. 179029, za period 2011-2014. godine.

postepene reislamizacije javnog života. Odnosi Turske i EU bitni su kako za razumevanje aktualnih trendova u međunarodnoj politici u Evropi i susednim regionima tako i zbog važnosti oba aktera za politiku Srbije. Uz ukazivanje na opšti karakter odnosa Ankare i Brisela nastojaćemo da objasnimo deo evropske politike Turske na našem poluostrvu koji ilustruje i opšti odnos dvaju entiteta.

Period od uspostavljanja Turske republike do početka 90-ih što se tiče Turske i balkanskih država, odlikovali su etničko čišćenje i tenzije na ivici rata. U Carigradu je 1955. i 60-ih obavljen poslednji talas proterivanja Grka. Oko 360.000 muslimana je od 1984. do 1989. nasilno ili iz straha napustilo socijalističku Bugarsku put Turske. Ovo i povremene međusobne krize NATO partnera - Grčke i Turske - koje su imale i ishodište u okupaciji severnog Kipra 1974, posredno su uključile (pretežno) maloazijsku državu u balkanska zbivanja.²

Od kraja Hladnog rata i početka jugoslovenskih ratova Turska postaje akter balkanske politike kao partner jedne od zaraćenih strana u BiH (muslimanske), a zatim kao zemlja koja učestvuje u međunarodnim vojnim misijama. Konačno, povremene tenzije sa Grčkom nastavljaju se i tokom 90-ih godina, što je kulminiralo 1996. godine sporom oko ostrvca i nekoliko morskih stena u Egejskom moru.³

U ovom radu trudićemo se da prikažemo karakter odnosa EU i Turske danas, i ulogu koju EU integracije imaju u savremenom unutrašnje-političkom životu Turske. Istraživanja, zvanična dokumenta ali i reakcije državnika zemalja članica Unije te zvaničnika same EU, poslužiće nam za ilustraciju odnosa kojim se bavimo. Na početku rada napravićemo kratak istorijski osvrt na dominantne trendove u Turskoj politici kako bismo lakše razumeli kontekst u kojem političke elite u toj zemlji koriste pitanje EU u javnom diskursu. Posle analize bilateralnih odnosa i konteksta u kojima se odvijaju, daćemo i prognozu odnosa zvanične Ankare i Brisela u narednom periodu.

Kratak istorijsko-politički osvrt

Od nastanka, transformacijom ostatka Osmanskog sultanata u Republiku Tursku 1923. godine, Turska se opredelila za vesternizaciju i sekularizaciju koja je odredila i dalje političko, ekonomsko i delom kulturno naginganje zapadnoj, odnosno, evropskoj civilizaciji. Mustafa Kemal zvani Ataturk (otac Turaka) je pored raskida sa carskim i verskim uređenjem

² "Bulgaria apologises to its Turks for "Revival Process"", SETimes.com 18/01/2012, Internet, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/en_GB/features/setimes/features/2012/01/18/feature-01, 14/05/2012.

³ Spor oko ostrvca Imije/Kardaka i nekoliko morskih stena. Videti o tome više u: Stergios Arapoglou, Major, Hellenic Air Force, "Dispute in The Aegean Sea The Imia/Kardak Crisis", AU/ACSC/011/2001-04, April 2002, Maxwell Air Force Base, Alabama, Internet, 22/05/2012.

(sultan je bio i vrhovni verski poglavar, halifa), uveo državni nacionalizam i turkizaciju koja ima korene u reformama iz druge polovine 19. veka kada su počeli prvi progoni na etničkoj osnovi u Osmanskom sultanatu. Nova vlast je radikalizovala nacionalističku politiku, atipičnu za prethodni carski period. Pri kraju XIX veka počela su sistematska proganjanja i nasilja nad nemuslimanskim i neturskim življem. Ona su kulminirala progonom i pogromom Jermena (1915) te Grka iz Male Azije i iz Carigrada (1922, 1955. i 60-ih godina XX veka). Tako je usvojen nacionalistički koncept države sa prvobitno jednopartijskim sistemom. Turkizacija se ogledala i u menjanju imena gradova, a nizom zakona država se obračunala i sa islamskim identitetom.

Usvajanjem političkog pluralizma 1945. omogućene su pretpostavke za održavanje prvih višestranačkih parlamentarnih izbora 1950. Prvi izbori doneli su i novu vladu koja je za razliku od republikanske stranke u svom programu nudila i određene pogodnosti za nacionalne manjine, kao i određene verske slobode.⁴ Predsednik vlade Adnan Menderes 31. jula 1959. godine započeo je pregovore o ulasku u Evropsku ekonomsku zajednicu. Već naredne godine, usled nemira izazvanih od strane pripadnika ekstremne levice i desnice, te studentskih demonstracija, vojska je izvršila puč (27. maj 1960). Krajem oktobra 1965. vojska je prepustila vlast civilima. Kako bi predupredila rad vlade koji bi bio u neskladu sa Ataturovim principima, vojska je podstakla osnivanje ustavnog suda i Senata. Najvažniji i najuticajniji organ vlasti koji je tada uspostavljen bio je Nacionalni savet bezbednosti – NSB (*National Security Council – Milli Güvenlik Kurulu*, MGK) koji je zamenio do tada manje važno i drugačije sastavljeno Više veće nacionalne odbrane (MSYK). NSB je savetničko telo Veću ministara za pitanja od nacionalnog interesa. Ovime je vojska sebi omogućila direktnije mešanje i uticaj na politiku vladajućih stranaka. Posle novog puča 1980. godine vojska je dodatno ojačala ulogu NSB kao i ulogu predsednika koji ujedno predsedava ovim telom. Ono što je konstanta turske unutrašnje politike od prvih izbora 1950. do danas jeste postepeno jačanje uloge islama u političkom životu. Naime, upravo one partije koje su nudile sve novije verske slobode su i pobeđivale na izborima. Od 80-ih, kada je i vojno sekularističko vođstvo uvidelo neminovnost kompromisa sa kulturno-religijskim nasleđem i činjenicom da zemlju sa preko 95 odsto naseljavaju muslimani, prihvatilo je tzv. tursko-islamsku sintezu (*turk-islam sintezi*). Pošto je na izborima 1983, prvima posle puča, pobedila Otadžbinska stranka koja se zalagala za veće verske slobode, usvojeno je shvatanje da je zarad jedinstva zemlje neophodno graditi osećaj zajedničke pripadnosti islamu, a ne samo naciji. S druge strane, umereno okretanje islamu (uglavnom formalno, pošto su brojna ograničenja i zabrane u ispoljavanju verskih obeležja ostala) doprinelo je i efikasnijoj borbi protiv ekstremista na levom i desnom polu. Kurdski separatizam oličen najvećma u aktivnostima PKK

⁴ Tada je ponovo odobreno nošenje fesa, turbana, i korišćenje arapskog jezika za najavu prvog dana Ramazana. Prema: A. Biagini, *Storia della Turchia contemporanea*, Milano, 2002, str. 119.

(delatna od 1978) i njenih političkih izdanaka oslabljen je upravo učvršćenjem zajedničkog islamskog identiteta. Zato vladajuća Partija pravde i razvoja (u daljem tekstu AKP) ima veliku podršku i među kurdskim glasačima. Islamizacija odozgo, koja je trebalo samo da postojeći deo grupnog identiteta (religijski) usvoji u onaj od države promovisani, podrazumevala je i jednoobraznost u smislu promovisanja samo sunitskog islama. Država je pomagala izgradnju sunitskih džamija u alevitskim naseljima i sponzoriše učestvovanje alevitskih školaraca na časovima veronauke gde se predaju osnovi sunitskog islama.⁵ Školske programe definiše Direkcija za verska pitanja pri Vladi Turske (Dijanet, Vladino telo koje je ujedno najviši verski autoritet u Turskoj osnovano je 1924. kao zamena za Halifu).

EU i sekularizam Turske

Kemalističko-nacionalističke i sekularne snage koje imaju ili su imale glavnu potporu u vojsci i Republikanskoj narodnoj stranci (*Cumhuriyet Halk Partisi*, CHP) gube na značaju i zbog sprovođenja reformi koje zahteva i predlaže EU. Civilna kontrola nad vojskom i smanjenje uloge turske vojske te reforme Nacionalnog saveta bezbednosti iz 2001. i 2003, rezultat je turskog pridruživanja i pristupanja EU. Posle usklađivanja sa „kopenhagenskim kriterijumima“, ovo telo je prvi put postalo podjednako sastavljeno od strane civila i vojnog vrha i vremenom izgubilo mnoga ovlašćenja. Pored ovog spoljnog pritiska, dolazak AKP na vlast 2002. ojačao je unutrašnji pritisak na vojsku da postepeno gubi vlast u zemlji. Vojska, kao glavna brana reislamizaciji društva, permanentno je prolazila kroz interne čistke oficira kod kojih bi se otkrila značajnija privrženost islamu. Međutim, kako je umereno islamistička stranka Pravde i razvoja (AKP na vlasti od 2002. godine) izbegla uvođenje novog vanrednog stanja odnosno zabrane (2002. i 2008), ona je s izgovorom evropskih integracija oslabila poziciju vojske. Republikanska (sekularistička) stranka je najveći uspeh od 1977. godine postigla na redovnim izborima 2011. sa osvojenih 25,98% glasova, ali je i AKP postigla najveći uspeh do sada – 49,90% glasova. Pri tome je biračko telo AKP od 2002. godine udvostručeno sa 10.763.904 na 21.442.206 glasača.⁶

Tako, naizgled paradoksalno, vladajuća islamistička stranka je uspela da nastavi sa reislamizacijom i slabljenjem onih snaga koje se zalažu za sekularno uređenje uz pomoć EU. Referendumima iz 2007. i 2010. AKP je dodatno ojačana a uloga vojske dalje oslabljena.

⁵ Videti o tome u: “Alevis decry state control over religions”, *The National* Nov 10, 2008, Internet <http://www.thenational.ae/news/world/europe/alevis-decry-state-control-over-religions>, 23/05/2012; J. K. Peuche, Turkey: Court ruling shows authorities' refusal to see alevism as a religious community, 18 February 2002, Internet, www.rferl.org, 21/05/2004.

⁶ Republikanci su istovremeno imali značajno uvećanje elektorata ali za pet miliona, a ne za deset miliona i sedamsto hiljada kao AKP.

Turska vladajuća stranka nije se oslanjala samo na *evropske integracije* u borbi da se savlada i potčini vojni aparat. Kroz više različitih afera, od kojih je *Ergenekon* najveća, turska vojska je oslabljena kadrovski a opao joj je i imidž u javnosti. U okviru procesa razotkrivanja zavereničke organizacije za koju se tvrdi: da se zvala „Ergenekon“, da je nastala u dosluhu turskih bezbednosnih struktura i Pentagona (kao i tajne državne terorističke mreže u drugim članicama NATO, poput Gladio u Italiji) i da je odgovorna za najveći deo terorističkih akcija do prve polovine 2011, uhapšeno je preko 500 ljudi iz vojske, pravosuđa, medija i drugih institucija. Ovo su svakako optužbe potekle ili podstaknute od strane AKP. Advokat koji brani optužene za zaveru tvrdi da je to borba Novog svetskog poretka protiv Turske i da je slično urađeno u Srbiji, Hrvatskoj, Gruziji i Ukrajini.⁷ Međutim, 2012. godine došlo je do novog talasa hapšenja bivših i aktuelnih najviših pripadnika vojske, što je dodatno oslabilo sekularističke snage. U januaru 2012. uhapšen je Ilker Bašbug (*Ilker Basbug*), bivši načelnik Generlaštaba turske vojske (penzionisao se avgusta 2010), što je najviši oficir uhapšen u ovim čišćenjima navodnih zaverenika. U aprilu 2012. uhapšeno je još osam oficira (od kojih četiri aktivna) pod optužbom da su kovali zavere za promenu vlasti 1997. godine („meki puč“ protiv Erbakanove islamističke vlade) i protiv kasnijih vlada (naravno onih Partije pravde i razvoja).⁸ Ove čistke se nastavljaju i krajem maja 2012. najavljeno je istraživanje još učesnika u 'postmodernom' puču, kako turska štampa i vlada nazivaju tihi puč iz 1997, kada je vojska smenila vladu islamista.

EU i Turska

Odnosi Turske i EU (ranije EZ) određeni su: a) geografskom bliskošću, odnosno od prijema Grčke u EZ 1981. susedstvom; b) političkim, ekonomskim i bezbednosnim privlačnim ili odbijajućim faktorima i odnosom snaga u pomenutim oblastima; i c) društvenom i kulturološkom bliskošću.

a) Turska se graniči sa tri članice EU (sa Bugarskom i Grčkom na kopnu i sa Kiprom na moru). Ona učestvuje u evropskim a ne azijskim sportskim i drugim takmičenjima.

Teritorija koju kontroliše Ankara ima strateški međunarodno važan položaj s obzirom na to da se nalazi na međi Evope i Azije i obuhvata Bosforski moreuz i Dardanele, odnosno morski prolaz ka i od Rusije i Kavkaza.

Turska se graniči i sa Irakom (352 km) na čijem severu živi bitna turkmenska manjina. Ankara teži da preko ove manjine osnaži svoj uticaj na

⁷ „Pitanje koje je podelilo Tursku: Šta je Ergenekon?“, SE Times 13/06/2011, Internet, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/articles/2011/06/13/reportage-01,01/11/2011.

⁸ „Eight Turkish officers arrested in 1997 coup probe“, Reuters, Internet, <http://www.reuters.com/article/2012/04/21/us-turkey-arrests-idUSBRE83K07U20120421,24/05/2012>.

susednu državu koja je važan snabdevač i EU zemalja energentima. Pored Turkmena na severu Iraka nalaze se brojniji Kurdi koji su kao saveznici SAD i *Koalicije voljnih*, koja je 2003. okupirala Irak, dobili autonomiju. Turska ima dva velika spora sa iračkim Kurdima: borbu za onemogućavanje stvaranja kurdske države i s druge, za sada uspešnu, inicijativu da naftom bogato područje oko grada Kirkuka ne pripadne Kurdistanu. Podrška turkmenskoj manjini između ostalog je važna Turskoj i zbog borbe za sudbinu Kirkuka. Turska od 2007. dobija obaveštajnu pomoć od SAD po pitanju kretanja kurdskih paramilitarnih organizacija u severnom Iraku.⁹

Turska se graniči sa Sirijom (822 km), s kojom je pokvarila donedavno stalno unapređivane odnose. Uloga Turske u sve izglednijem međunarodnom vojnom napadu na Siriju od izuzetne je važnosti. Naime, veliki deo sirijske opozicije i štab tzv. „Slobodne armije Sirije“, nalaze se u Turskoj i u direktnoj su vezi sa turskim ministarstvom spoljnih poslova.¹⁰ Granica sa Iranom (499 km) pruža mogućnost grupama potpomognutim iz ove susedne zemlje da uspešnije (logistika) operišu unutar Turske i obratno. Turkofonski Azerbejdžan deli 9 km svoje granice sa Turskom, dok hrišćanska Gruzija ima zajedničku liniju od 242 km. Granice sa Bugarskom (240) i Grčkom (206) su ujedno i granice sa balkanskim zemljama.

Iako učestvuje u brojnim evroatlantskim strukturama i organizacijama i nastoji da postane članica EU, samo tri posto njene teritorije nalazi se na evropskom kontinentu dok ostatak pripada Aziji.

b) S obzirom na to da su Tursku osnovale snage inspirisane francuskom revolucijom, one su se zalagale za sekularizaciju i državni nacionalizam da bi se, posle Drugog svetskog rata, orijentisale na partnerstvo sa Zapadom. Iskoristivši svoju geografsku poziciju, zvanična Ankara nalazeći se na granici sa tada moćnim SSSR, (p)ostala je strateški partner angloamerikanaca u ograničavanju projekcije sovjetske sile u Sredozemlje. Članica je NATO od 18. februara 1952. godine. Članstvo u NATO istovremeno je služilo i kao snažno sredstvo odvratanja od Sovjeta koji su imali planove za okupaciju istočnog dela Male Azije.

Vlada Adnana Menderesa prvi put je 1959. podnela zahtev za pridruživanje EEZ (kasnije EZ pa EU). Turska se još 1987. godine prijavila za pristupanje EU. Ona je 1995. potpisala carinsku uniju sa EU a 1999. dobila status kandidata. Posle godinu dana nedoumica, Turska je 2005. započela pregovore o pristupanju ali je od tada zatvorila samo jedno poglavlje. Ona ne ispunjava zahtev primene dodatnog protokola Sporazumu iz Ankare o carinskoj uniji, koji se odnosi na (grčki) Kipar. Zbog toga, ali i drugih primedbi, Savet EU je decembra 2006. odlučio da ne otvara 8 ključnih poglavlja (sloboda kretanja

⁹ "Turkey: National Security Council Convenes to Take Tough Measures in Anti-terrorism Fight", *August 18, 2011*, Internet, <http://www.businesssturkeytoday.com/turkey-security-council-convene-to-take-tough-measures-in-anti-terrorism-fight/>, 25/10/2011.

¹⁰ "Dispatch: Turkey and the Free Syrian Army", *STRATFOR* November 16, 2011 Internet, <http://www.stratfor.com/analysis/20111116-dispatch-turkey-and-free-syrian-army>, 18/11/2011.

robe, spoljni odnosi, finansijske usluge, poljoprivredni i ruralni razvoj itd.).¹¹ Nezaobilazna prepreka punom pristupanju Turske jeste njeno odbijanje da prizna Republiku Kipar koja je od 2004. godine punopravna članica EU. Turska ne primenjuje odredbe dodatnog protokola Sporazumu iz Ankara koji predviđa proširenje carinske unije sa još 10 zemalja (koje su postale EU članice 2004, a među njima i Kipar), iako je potpisala ovaj dokument jula 2005. godine.¹² Turska je najavila i da će bojkotovati saradnju sa predsedavanjem Unijom koje će od sredine 2012. preuzeti kiparska vlada.

EU, odnosno zemlje članice, glavni su spoljnotrgovinski partner Turske. Ankara je 2010. godine imala spoljnotrgovinski deficit sa EU-27 od 19,102 milijarde evra, pri čemu je iz EU dolazila gotovo polovina celokupnog turskog uvoza (46,3%), a sledeći partneri su Irak (5,3%), Rusija (4,1%), SAD (3,4%), i UAE (2,9%).¹³ Turska je peta na listi glavnih izvoznih tržišta za EU a sedma na listi glavnih izvoznika u EU. Deficit u razmeni sa EU raste, pa je 2009. iznosio 7,9 milijardi evra, 2010. godine 18,9 milijardi a 2011. 25,1 milijardi evra, što je otprilike polovina ukupnog spoljnotrgovinskog deficita Turske u 2011. (52,9 milijardi evra).¹⁴ Ovaj udeo EU u turskoj trgovini neznatno je opao u prvom trimestru 2012, kada je na zemlje EU odlazilo 42,3 odsto turskog uvoza, među kojima prednjači Nemačka.¹⁵

c) Činjenice da u Turskoj decenijama raste pritisak 'od dole' (iz naroda) da se izvrši reislamizacija (prema istraživanju iz 2007. godine 97 odsto stanovništva – od 74.724.269 – je religiozno)¹⁶ a da aktuelna vlada već devet godina sprovodi umerenu reislamizaciju društva uporedo sa novim talasom sekularizacije u posthrišćanskoj Evropskoj uniji (koji je započeo s krajem Hladnog rata), neminovno dolaze u koliziju. Do pre nekoliko godine nezamislive osude multikulturalizma od strane nosioca najviših državnih funkcija u Ujedinjenom Kraljevstvu, SR Nemačkoj i Francuskoj, i najava nove integracije u Nemačkoj, usmerene su protiv dosadašnjeg negovanja partikulariteta na nivou etničko-versko-kulturnih manjinskih zajednica u razvijenim državama EU.

¹¹ "EU-Turkey relations", Internet, http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation/index_en.htm, 25/10/2011.

¹² O zastoju u EU pristupanju Turske videti više u: Vincent Morelli, "European Union Enlargement: A Status Report on Turkey's Accession Negotiations", *Congressional Research Service* RS22517, September 9, 2011, pp. 2-11.

¹³ Turkey, TRADE A2 - CG/MP, 8-Jun-11, Internet, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113456.pdf, skinuto: 24/10/2011; i <http://ec.europa.eu/trade/creating-opportunities/bilateral-relations/countries/turkey/>, 25/05/2012.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ FOREIGN TRADE STATISTICS, MARCH 2012, No: 10805, Republic of Turkey - TurkStat, 30/04/2012, Internet, <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10805>, 25/10/2011.

¹⁶ KONDA Research and Consultancy - Religion, secularism and the veil in daily life, prema Vikipediji, Internet, http://en.wikipedia.org/wiki/Religion_in_Turkey#cite_note-5, 25/10/2011. Broj stanovnika je prema Turkstatu od 31. decembra 2011, Internet, <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10736>.

Bivši francuski predsednik Žiskar d'Esten (*Valéry Marie René Georges Giscard d'Estaing*), kao predsedavajući tela koje je sastavljalo Predlog ustava za EU, 2002. godine je izjavio da bi prema njegovom mišljenju ulazak Turske u Uniju bio kraj EU.¹⁷ Unija, prevashodno neformalno, ne želi da primi članicu koja ima preko 70 miliona religioznog ili delimično religioznog muslimanskog stanovništva. Tursku koja prema demografskim projekcijama za desetak godina treba da nadmaši Nemačku po broju stanovnika. U Velikoj Britaniji predsednik Vlade i ministar spoljnih poslova doživljavaju veliku opoziciju unutar svoje partije i zbog neispunjenja obećanja da će organizovati referendum o ostanku ili napuštanju EU.¹⁸ U takvoj atmosferi podrška ulasku Turske u EU teško da bi uticala povoljno na stabilnost Vlade Ujedinjenog Kraljevstva. Predsednik Francuske (tada) Nikolas Sarkozy i nemačka kancelarka Angela Merkel 2010. godine su izjavili da je koncept multikulturalizma propao i Turskoj nude privilegovano partnerstvo a ne članstvo u EU.¹⁹ Bez obzira na izbor novog predsednika Francuske, za koga se Turci nadaju da će im biti naklonjeniji, dokle god Ankara ima sukob i ne priznaje jednu od članica EU (Republiku Kipar), doživljavaće protivljenje niza evropskih država i zbog pretnje po identitet, kulturu, samom mogućnošću da religiozni muslimani postanu veliki udeo evropskog društva.

Gvido Vestervele, ministar spoljnih poslova Nemačke, čiji je legitimitet posle kraha Liberalne stranke u Nemačkoj doveden u pitanje, tokom posete Turskoj, 13. oktobra 2011, pozvao je EU na fer odnos prema Turskoj.²⁰ Međutim, Evropska komisija je u izveštaju od 12. oktobra 2011. konstatovala da Turska nije napredovala u pristupnim pregovorima. Komesar za proširenje Štefan File kritikovao je Tursku zbog odnosa prema Kipru.²¹ Najnoviji primer neverovatne perspektive turskog priključenja EU jesu izlaganja predsednika Evropskog parlamenta Martina Šulca, tokom njegove posete zemlji kandidatu (28–29. maja 2012). Šulc je u Istanbulu „skromno“ savetovao domaćine da u cilju daljih evropskih integracija treba da daju Kurdima nešto „između suverene države i regiona sa visokim stepenom autonomije zadržavajući teritorijalni integritet“.²² Dakle, posle nekoliko

¹⁷ "Turkey entry 'would destroy EU'", *VVS* 8 November, 2002, Internet, <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/2420697.stm>, 26/10/2011.

¹⁸ "Conservative conference: Britain should remain in EU, Cameron insists", Internet, <http://www.guardian.co.uk/politics/2011/oct/02/conservative-conference-britain-remain-eu-cameron>, 02/10/2011.

¹⁹ "Mr Erdoğan goes to Germany", Mar 1st 2011, Internet, <http://www.economist.com/node/21016433>, 03/10/2011.

²⁰ "Westerwelle urges EU to be fair to Turkey", *Hürriyet Daily News*, Internet, <http://www.hurriyetdailynews.com/n.php?n=westerwelle-urges-eu-to-be-fair-to-turkey-2011-10-13>, 19/10/2011.

²¹ "EU says Turkey's entry bid stalled, criticizes Ankara on Cyprus gas dispute", *Today's Zaman* 12 October 2011, Internet, <http://www.todayszaman.com/news-259646-eu-says-turkeys-entry-bid-stalled-criticizes-ankara-on-cyprus-gas-dispute.html>, 19/10/2011.

²² "Euro speaker links Kurdish autonomy to EU accession", *Hürriyet* May/30/2012, Internet, <http://www.hurriyetdailynews.com/euro-speaker-links-kurdish-autonomy-to-eu-accession.aspx?pageID=238&nID=21929&NewsCatID=338>, 30/05/2012.

dana u kojima se ugašeni plamen evroentuzijazma Turska nastojao ponovo zapaliti zbog pobjede Francuske u Francuskoj, Šulcov hladni tuš isključio je svaku realnu pretpostavku za njegovo razgorevanje. Zašto bi Turska stvarala državu u državi, tj. entitet sa višom od visoke regionalne autonomije? No, ovo nije bilo dovoljno pa je Šulc u izlaganju pred turskim parlamentarcima čestitao dalju demokratizaciju davanjem više prava organizacijama civilnog društva da učestvuju u procesu donošenja odluka – iako njih niko nije izabrao da u tom procesu učestvuju. Šulc je tražio: a) još veću civilnu kontrolu vojske, dakle podržao je kurs hapšenja turskih uniformisanih sekularista; b) promenu ustava u saglasju sa opozicijom; c) više osiguranja za punu ravnopravnost manjina i onih koji su „istorijski bili isključivani iz političkog procesa” – žene, mlade, etničke i religijske manjine (naravno on ne objašnjava kako su to mladi i žene isključeni iz političkog procesa); d) promena ustava; e) ‘drastične’ reforme između ostalog i u reformi pravosuđa.²³ Jednostavnije rečeno, predsednik Evropskog parlamenta poručio je da: „Nije tajna da će put ka članstvu u EU biti dug i težak. Od Turske se zahtevaju drastične promene...” Dakle, zemlja kandidat tek treba da se drastično menja da bi posle dugog procesa ušla u Uniju koju potresa najveća kriza od njenog osnivanja.

Turska vlada ne želi ulazak u EU

Koncept strateške dubine i turske politike izgradnje sile kosi se sa politikom jačanja EU i njene projekcije sile izvan granica Unije (Turska nije jedini obuzdavajući faktor EU, to su i pojedince članice kao UK i Francuska, za vlade Sarkozija). Naime, Turska namerava da na Balkanu, koji je delimično u sastavu EU, igra ulogu regionalne sile koja sebe predstavlja kao integrativni pol. Ona je još 1992. predložila osnivanje projekta Crnomorske saradnje koji je 1998. godine prerastao u Crnomorsku organizaciju za saradnju.²⁴ Tada je ova inicijativa Turske, dogovorena sa SAD, predstavljena kao jedna od regionalnih inicijativa koje treba da pomognu evro-atlantskim integracijama zemalja u regionu Jugoistočne Evrope. Ovakva uloga Turske u skladu je s američkom politikom kontrole EU koja je prvobitno zamišljena kao ekonomsko evropsko krilo NATO.

Turska u skladu sa konceptom spoljne politike koji je 2001. godine objavio sadašnji ministar spoljnih poslova Turske Ahmed Davutoglu – Strateška dubina, podrazumeva jačanje Turske u postosmanskom prostoru i turkofonim zemljama Kavkaza, eventualno i Centralne Azije. O ovoj politici detaljno je pisao prof. Darko Tanasković u knjizi

²³ “Speech by Martin Schulz, President of the European Parliament for the Opening of the ‘Civil Society Facility - Parliamentary Exchange and Dialogue’”, *European Parliament* 28-05-2012, Internet, http://www.europarl.europa.eu/the_president/en/press/press_release_speeches/speeches/sp-2012/sp-2012-may/speeches-2012-may-6.html, 30/05/2012.

²⁴ Levent Bilman, “The Regional Cooperation Initiatives in Southeast Europe and the Turkish Foreign Policy”, *Perceptions Journal of International Affairs*, Volume III, Number 3, September–November 1998.

„Neoosmanizam: Povratak Turske na Balkan“. Ekonomska kriza i slabljenje EU te narastajuće razočaranje Turaka u EU zbog pridruživanja koje traje od 1959. odnosno 1963. godine, pospešuju tursku politiku proširenja uticaja čiji je cilj da postane ako ne svetska (kako se nadaju turski politstratezi) onda barem regionalna sila koja će dominirati u nekoliko balkanskih država (ali i u vanevropskim zemljama). Jedan od preduslova za tako nešto jeste i nesputanost evropskim direktivama odnosno odlukama saveta EU i EK.

Zanimljiva je i turska reakcija na najnovije uslove koji dolaze iz EU kako bi se zamrznuti proces pristupanja nastavio. Ministar turske Vlade za Evropske integracije Egemen Bağış (*Egemen Bağış*), povodom izjava Martina Šulca, predsednika evropskog parlamenta, koji je imao sastanke sa predsednikom, premijerom Turske, predsednikom Turske velike narodne skupštine, vladajuće i opozicionih partija ali i Šulcovog intervjuja nemačkom *Der Tagesšpiglu* (*Der Tagesspiegel*), istakao je da ne pati Turska od zamora reformi (*reform fatigue*) već da je EU istrošena. On je istakao da njegova zemlja nastoji da pomogne EU pod sloganom: „Drž` se Evropo! Stiže Turska da ti pomogne.“²⁵

Ekonomski aspekt

Bitno je napomenuti da je Turska gotovo šampion privatizacije, pa je privatizovala i vodovode, a već nekoliko godina razmatra se privatizacija voda – reka i jezera.²⁶ Međutim, za razliku od istočnoevropskih zemalja, privatizacija u Turskoj mahom ide naruku turskim kompanijama čiji su vlasnici turski državljani. Tako sve ostaje „u kući“. Ono što je povoljno jeste i porast industrijske proizvodnje ili rast realne ekonomije.²⁷ Poslovne veze Erdoganove stranke i turskih kompanija dugoročno obezbeđuju kontrolu islamistima u slučaju gubitka političke vlasti na izborima. Tako pored turskog intelektualca, propovednika i biznismena Fetule Gulena (*Fethullah Gülen*), AKP ima podršku lokalnih biznismena okupljenih u *Udruženju nezavisnih industrijalaca i privrednika* (MÜSİAD). Gulenov pokret poseduje dnevne i nedeljne novine („Zaman“), udeo u bankama, niz obrazovnih institucija u mnogim zemljama, a skorije je u turskoj štampi povezivan sa fudbalskim klubom („Fenerbahçe“) i nameštanjem državnog prvenstva.²⁸ Ovaj modernistički pokret prožet idejom osavremenjenog islama, neoliberalne

²⁵ “Hang on, Europe! Turkey will come to help you.” U: “Euro speaker links Kurdish autonomy to EU accession”, op., cit.

²⁶ Internet, http://www.polarisinstitute.org/turkeys_government_plans_sweeping_water_privatisation_in_run_up_to_world_water_forum_in_istanbul.

²⁷ U oktobru je rast iznosio 7,3 odsto. Videti: http://gazday.com/index.php?option=com_content&view=article&id=906:industrial-production-up-73&catid=1:latestnews&Itemid=111, 09/12/2011.

²⁸ “Fenerbahçe and the Fethullah Gülen community”, May/15/2012, Internet, <http://www.hurriyetdailynews.com/fenerbahce-and-the-fethullah-gulen-community-.aspx?pageID=238&nID=20728&NewsCatID=396>, 28/05/2012.

ekonomije, turskog nacionalizma i religijskog dijaloga neomiljen je u arapskom svetu zbog sumnji da služi kao agent američkih interesa.²⁹

Turski privredni rast je za 2011. prognozirano da će rasti i do 13 odsto i ostvario je zavidnih 8,5 odsto (procenat manje nego prethodne godine), a za 2012. prognoze idu od 1,2 odsto (EUROMONITOR) do 5 odsto (Turska vlada prema *Euronews*).³⁰ Međutim, to ne mora da znači nužno i veću kupovnu moć i životni standard stanovništva s obzirom na privatizacije usluga, čiji je rezultat gotovo po pravilu poskupljenje. Turski konstantni (više od deset godina zaredom) spoljnotrgovinski deficit takođe ukazuje na krhkost privrednih osnova turskog ekonomskog rasta.³¹

Ekonomska politika AKP, koja joj omogućava kontinuitet uticaja u unutrašnjoj politici, bitna je i za spoljnu ekonomsku politiku. Oslobođanjem i omogućavanjem uvećanja kapitala za „anadolske tigrove“, turska im omogućava veće učešće na stranim tržištima za šta je jedan od primera i građevinska korporacija ENKA, u vlasništvu porodice Tara. ENKA je izuzetno aktivna u Rusiji, Ukrajini i Rumuniji, ali i u Albaniji i na Kosmetu.³²

Politički aspekt

O starom usmerenju turske politike, koja je sa Erdoganovim vladama dobila samo eksplicitniji ton,³³ jasno svedoče ovogodišnji ali i raniji govori i izjave turskog predsednika vlade i ministra spoljnih poslova (poput one ministra spoljnih poslova Davutoglua koji je u Sarajevu 2009. govorio simbolično ali najavljujući i novu realnost, o povratku na konjima). Na poslednjim parlamentarnim izborima u Turskoj EU nije bila jedna od važnijih tema nijednoj bitnijoj političkoj snazi u turskom parlamentu, ni vladi ni opoziciji.³⁴ Predsednik vlade Turske Redžep Tajip Erdogan, prvi put na svom inauguracionom govoru nijednom nije pomenuo Evropsku uniju. Prethodna dva puta 2002. i 2007. godine to nije bio slučaj. On je ovom prilikom, juna 2011, pored turskih građana pozdravio i 'sestrinske narode' u Bagdadu, Kairu, Sarajevu, Bakuu, Nikoziji i drugde. Erdogan je izjavio i da je pobeda AKP (Partije pravde i razvoja) nada za sve ugnjetene narode, dalje govoreći „Sarajevo je dobilo koliko i Istanbul, Bejrut koliko i Izmir,

²⁹ Jedan od najvećih poznavalaca ovog pokreta prof. Hakan Javuz (*Hakan Yavuz*) koautor je knjige o pokretu, a o njemu je dao i veliki intervju 2007. godine: „Gülen Movement: Modern Expression of Turkish Islam“, Internet, <http://www.turkishweekly.net/comments.php?id=106#>, 05/03/2007.

³⁰ Country factfile, Turkey, Internet, <http://www.euromonitor.com/turkey/country-factfile>, 28/05/2012.

³¹ Internet, <http://www.tradingeconomics.com/turkey/balance-of-trade>, 09/12/2011.

³² Internet, <http://www.enka.com/Enka.aspx?MainID=65&ContentID=74>.

³³ Radi se o neosmanističkoj politici, koja je svakako ideološka, ali pragmatična u realizaciji. To je, kako objašnjava Darko Tanasković, sjedinjenost islamizma, turkizma i osmanskog imperijalizma. Tanasković, I izdanje, str. 19.

³⁴ „Europe put on the back burner in Turkish election campaign“, 10.06.2011, Internet, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,15135701,00.html>, 27/10/2011.

Zapadna obala i Gaza koliko i Dijarbakir". „Bliski istok, Kavkaz i Balkan dobili su (pobedom AKP) koliko i Turska.“³⁵ Na istom fonu su i izjave Erdogana da Palestinci kada dolaze u Tursku dolaze u svoju kuću, kao i da je Balkan srce Turske.³⁶

Zvanična Ankara se, sprovodeći politiku izrastanja u silu, sukobila i sa EU direktno, time što je njen premijer Erdogan ove godine pretio članici EU – Kipru. Predsednik vlade Turske je jula 2011. izjavio da Turska gubi strpljenje sa vladom kiparskih Grka a sada preti Kipru i zbog radova na eksploataciji energenata u vodama Kipra.³⁷ Tako odnosi Turske i EU prerastaju u podelu sfera interesa i manje sukobe (oko Kipra). U ovoj podeli one balkanske zemlje za koje nije predviđena ili je neizgledna integracija u EU (Srbija, BiH, Makedonija i eventualno Albanija), treba da uđu u tursku interesnu sferu. Pri tome je Srbija poprište ambicija kako Turske i Nemačke tako i regionalnih članica, Mađarske na prvom mestu i eventualno Rumunije u manjoj meri.

Regionalna uloga

Debata u turskom parlamentu (28. novembar 2011) o Balkanu i predstavljanje inicijative o navodnom balkanskom parlamentu ukazuju na namere Turske da zemlje regiona koje nemaju EU perspektivu integriše u neku vrstu ekonomske, kulturne a zatim i političke unije.³⁸ O ekonomskim pa i političkim integracijama balkanskih država sa Turskom još je 1998. pisao karijerni turski diplomata Levent Bilman, koji od 8. februara ove godine vodi Kancelariju za politiku posredovanja u okviru Odeljenja za politička pitanja UN (*United Nations Department of Political Affairs*).³⁹

Srbija je od 2009. godine počela da gradi sve bolje odnose sa Turskom, zemljom koja ne prestaje da lobira u svetu a pogotovu među islamskim zemljama za priznavanje nezavisnosti Kosova i Metohije. Turska pored toga želi i da se nametne kao posrednik u odnosima zemalja Zapadnog Balkana ali donekle i kao posrednik Srbije i BiH, pre svega, prema EU.

Turska je nesumnjivo jedan od glavnih podržavalaca albanskih secesionista u Prištini. Vlade u Ankari takođe su negativnije određene

³⁵ "Turkish Foreign Policy in the AKP's Third Term", *PONARS Eurasia Policy Memo* No. 189, September, 2011, Internet, http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pepm_189.pdf, 22/10/2011, p. 1.

³⁶ „Turski premijer: Balkan je srce Turske“, *Vaseljenska TV*, 29/09/2011, Internet, <http://www.vaseljenska.com/vesti-dana/turski-premijer-balkan-je-srce-turske/>, 21/10/2011.

³⁷ Internet, <http://www.ynetnews.com/articles/0,7340,L-4124435,00.html>.

³⁸ Navedena inicijativa ne mora biti od velikog značaja, posebno imajući u vidu da dolazi od strane Rifata Saita, turskog privrednika albanskog porekla, koji se već izvesno vreme zalaže za Balkan ujedinjen oko Turske. Videti: <http://webpublicapress.net/?p=5304>.

³⁹ Levent Bilman, "The Regional Cooperation Initiatives in Southeast Europe and the Turkish Foreign Policy", op., cit.

spram pozicija srpskog naroda u BiH, dugoročno šireći simpatije među islamskim stanovništvom.

Turska manjina na Kosmetu ima političku partiju *Turska demokratska partija Kosova* (*Kosova Demokratik Türk Partisi*) sa tri poslanika u kosovskom parlamentu. Njihova populacija na Kosmetu počesto je i predmet manipulacija, proizvoljnosti i nekompetentne (zlo)upotrebe. Prema rezultatima poslednjeg popisa iz 1991, turska manjina na KiM brojala je 10.838 pripadnika ili oko pola procenta pokrajinskog stanovništva.⁴⁰ Međutim, procene o broju Turaka i posle iseljavanja tokom 90-ih, kreću se i do 50.000. Iako se može reći da je određeni deo Turaka pod pritiskom albanske zajednice na određeni način bio prisiljen da se izjašnjava drugačije, varijacije u brojkama ukazuju na moguće manipulacije.⁴¹

Turska i muslimani

Odnos Turske i drugih zemalja prema muslimanima u Srbiji zasniva se na njihovoj brojnosti, značaju na Balkanu i potencijalu za saradnju odnosno uticaj islamskih zemalja u Srbiji i šire.

Islamska zajednica u Srbiji koju predvodi muftija ef. Muamer Zukorlić u javnom delovanju izrazito se oslanja na bošnjački islam i veze sa BiH, što se jasno vidi i na sajtu Mešihata.⁴² Rasim Ljajić je, kao i Ugljanin, vremenom došao u sukob sa Zukorlićem zbog političkih ambicija muftije. Ono što je simptomatično za turski uticaj jeste da je zvanična Ankara posredovala u pomirenju Rasima Ljajića i Sulejmana Ugljanina.⁴³

Utemeljena u Srbiji, IZS je na čelu sa reisom (*reis-ul-ulema*) Ademom Zilkićem, ostvarila kontakte i sa Turskom. Njen poglavar (*reis*) Zilkić je juna 2008. posetio Tursku, i sastao se sa brojnim zvaničnicima pa i predsednikom vlade Tajipom Erdoganom.⁴⁴ Indikativno je da je IZS u dobrim odnosima i sa Iranom i Turskom, dvema islamskim regionalnim silama. Posle podrške ambasade Turske, i ambasada IR Irana podržala je „koncept IZ Srbije“.⁴⁵ Iran održava veze sa IZS i preko Islamskog kulturnog centra u Beogradu. Sulejman Ugljanin, predsednik SDA i Bošnjačkog nacionalnog veća (nezvanično podržavalac IZS) u svojstvu ministra bez portfelja, primljen je od strane predsednika Turske Abdulaha Gula novembra 2008.

⁴⁰ Videti: Nazif Mandacı, "The Turks of Kosovo and the Protection of Minority Culture at the Local Level", *The Center for Strategic Research Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey*, Internet, <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume9/June-August2004/nazif.pdf>, 03/05/2009.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Videti: http://www.islamskazajednica.org/index.php?option=com_ezine&Itemid=780.

⁴³ "Ljajić i Ugljanin javno se rukovali u Novom Pazaru", *Politika*, Internet, <http://www.politika.rs/rubrike/tema-dana/Ljajic-i-Ugljanin-javno-se-rukovali-u-Novom-Pazaru.lt.html>, 14/11/2011.

⁴⁴ *Bilten rijaseta Islamske zajednice Srbije*, br. 2, juli-avgust, 2008, str. 25.

⁴⁵ „Ambasador Irana u pratnji Zilkića“, *Glas javnosti*, 10. decembar 2007.

Ipak, ne može se reći da Turska niti Iran zapostavljaju zajednicu predvođenu ef. Muamerom Zukorlićem. Prvog dana aprila (2009. godine) delegacija Iranske ambasade posetila je kako Zukorlića tako i stranku ministra Ljajića u Novom Pazaru, da bi posetila i predstavnike Bošnjačkog nacionalnog veća Sulejmana Ugljanina⁴⁶ (u pogledu verski ekstremnih vebacija zanimljiva su zapažanja direktorke Turskog kulturnog centra u Novom Pazaru da oni (vehabije) dobijaju instrukcije u Beču.

Dakle, Turska barem tri godine održava kontakt sa IZS, ona je u međuvremenu posredovala u pomirenju dve glavne partije Bošnjaka – SDP i SDA, a sada je od naših vlasti prihvaćena kao glavni arhitekta ujedinjenja srbijanskih muslimana.

Najnovija inicijativa Turske o pomirenju dveju islamskih zajednica je, za sada, propala, jer se na osnovu Nacrta sporazum koji je objavio sajt *Sandžaknews* jasno vidi da: 1) države uređuju versku zajednicu, što se kosi sa sekularnim uređenjem; 2) strane države, Turska i BiH učestvuju u uređenju verske zajednice u našoj državi – Srbiji, što narušava suverenitet i omogućava dodatni uticaj ovim državama (tačka Nacrta koja glasi: Realizaciju sporazuma kao i proces sprovođenja izbora nadgledaće nezavisna komisija koja će se sastojati od 6 članova, po dva iz Srbije, Turske i BiH); 3) Turska postaje glavni verski kontrolor muslimana u Srbiji što je nedopustivo (tačka 11. Jedinstvena Islamska zajednica saradivaće sa islamskim zajednicama u BiH, Turskoj i drugim zemljama. Ona bi se konsultovala sa verskim i intelektualnim vlastima u Turskoj u vezi sa značajnim pitanjima koja se tiču islama i muslimana na Balkanu, u Evropi i svetu).⁴⁷ Tom prilikom, ministar spoljnih poslova Turske Davutoglu dramatisovao je situaciju u Sandžaku rečima: „Rešavanje ovog pitanja je važno za mir muslimana u Sandžaku i domaću mir u Srbiji.”⁴⁸

Turska, EU i region

Izveštavajući o kritikama Turske od strane Evropske komisije, turska dnevna novina na engleskom *Today's Zaman*, javila je u oktobru 2011. o uslovljenoj preporuci za kandidaturu Srbije.⁴⁹ Imajući u vidu da se radi o vrlo čitanom internet portalu sa štampanim izdanjem, koje važi za umereno islamističku novinu, zanimljivo je da je uređivačka politika lista takva da u vesti o Turskoj i Uniji pola sadržaja posveti odnosima Srbije i EU. To nije

⁴⁶ "Serbia: Iranian embassy delegation, Sandzak officials discuss culture, economy", Apr 01, 2009, Internet, <http://www.zibb.com/article/5176309/Serbia+Iranian+embassy+delegation+Sandzak+officials+discuss+culture+economy>, 12/04/2009.

⁴⁷ Internet, <http://www.sandzaknews.com/vijesti/drustvo/4283-ekskluzivno!-nacrt-sporazuma-o-ujedi-njenju-islamske-zajednice.html>, 26.10.2011.

⁴⁸ "Turkish FM: Turkish-Serbian Relations Improve Stability in Balkans 25 October 2011", Internet, <http://www.turkishweekly.net/news/125580/turkish-fm-turkish-serbian-relations-improve-stability-in-balkans.html>, 28/10/2011.

⁴⁹ "EU says Turkey's entry bid stalled, criticizes Ankara on Cyprus gas dispute", op., cit.

slučajno, radi se o konstantnoj politici vezivanja vesti iz nekada osmanskih teritorija sa vestima iz Turske. Na ovom tragu su i dole navedene izjave najviših turskih zvaničnika o Balkanu i njegovim zemljama.

Zvanični Beograd je uz politiku „i EU i Kosovo“ bio rastrzan i u međunarodnim odnosima. S jedne strane, kao aspirant na članstvo u Evropskoj uniji (perspektiva koja s protokom vremena deluje podjednako daleko) i sa druge kao borac za očuvanje teritorijalnog integriteta (zapravo države), obraća se istovremeno sukobljenim politikama bliskoistočnih zemalja i zajedničke evropske spoljne politike. Pored toga, glavni politički regionalni (a van regiona) partner Srbije postala je (za kratko) Turska koja je bila najaktivnija zemlja u lobiranju za priznanje albanskog Kosova kao države od strane islamskih zemalja. Ne samo to, Turska direktno podstiče secesionističke vlasti u Prištini na obračun sa preostalim institucijama Srbije na Kosovu i Metohiji. U tom kontekstu Davutoglu je u Prištini avgusta 2011. izjavio: „Ne želimo paralelne institucije na Kosovu i želimo da Kosovo sprovedi suverenitet na celoj svojoj teritoriji.“⁵⁰

Kako turski ambasador u Srbiji tako i predstavnici turske privrede, organizacija civilnog društva i istraživačkih centara povezanih sa vladajućom strankom, u neformalnim razgovorima ističu s jedne strane shvatanje da EU ne želi da primi Tursku ali ističu i da sama Turska i nije značajno zainteresovana za integraciju. Ono što Turska ima u planu za balkanske zemlje, koje nisu i neće postati članice, jeste neka vrsta balkanske unije. Ta unija bi kao i EU počela na ekonomskim ali i kulturnim osnovama sa potencijalom za političku uniju. Erdogan je u septembru (2011) u Njujorku ponovio da zemlje Balkana i Turske treba da imaju zajedničku budućnost i naveo: *Sudbina Sarajeva je sudbina Jedrena, sudbina Skoplja je sudbina Kosova, sudbina Palestine je sudbina Istanbula*. Zanimljivo je i značajno vezivanje Skoplja za sudbinu okupirane i od strane albanskih secesionista otete teritorije Srbije. Tada bi se moglo postaviti pitanje da li to Erdogan u slučaju nedovoljne saradnje Makedonije predviđa podelu te zemlje? Posle šest meseci odgovor je stigao u medijima na albanskom jeziku koji izlaze u južnoj srpskoj pokrajini. Tako su novine „Bota Sot“, internet portali *Graviteti.com* i *Shqiptarja.com* preneli navodnu izjavu turskog predsednika vlade, kako je Turska spremna da vojno pomogne albansku braću koja zaslužuju veću državu. U ovoj navodnoj izjavi navodi se i pretnja opstanku Makedonije ukoliko se ne povede više računa o pravima albanskog stanovništva. Najverovatnije i najbliže razumu jeste da Erdogan nije koristio reči koje mu se pripisuju. Imajući u vidu da izjava nije demantovana, verovatno je da se radi o interpretaciji njegovog TV intervjua u kome bi rekao nešto u sličnom „duhu“.⁵¹

⁵⁰ „Davutoglu na Kosovu naglasio zajedničku kulturu, religiju“, Southeast European Times, 30/08/2011, Internet, http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/sr_Latn/features/setimes/features/2011/08/30/feature-03_19/10/2011.

⁵¹ Internet, <http://www.graviteti.com/?p=54112>; i http://www.shqiptarja.com/news.php?IDNotizia=79821&IDCategoria=2736_28/05/2012.

Međutim, jasno je da za bilo kakvu ekspanzivnu politiku Turske prema Balkanu, vezivno tkivo čini muslimansko stanovništvo. U tom smislu „zelena transversala“, koja se činila kao mit, zapravo predstavlja viziju strateških mislilaca u Ankari. „Luk koji ide jugozapadno i proteže se od Bihaća, pa kroz srednju i Istočnu Bosnu, preko Sandžaka, Kosova, Albanije, Makedonije, Kirdžalija do Istočne Trakije, za Tursku je balkanska geopolitička i geokulturna žila-kucavica“, tvrdi Davutoglu.⁵²

Jasno je da u odnosima Srbije i Turske sada postoje tri scenarija koja zavise ponajviše od ponašanja same Srbije, i to:

a) Produbljivanje saradnje i ulazak Srbije u sferu turskog političkog, kulturnog i ekonomskog uticaja sa perspektivom integrisanja u nekakvu balkansku uniju (koja bi takođe imala veze sa pojedinim zemljama na Bliskom istoku i na Kavkazu a koje bi Turska eventualno mogla čvršće da veže uz sebe). Takva perspektiva bi podrazumevala određeni stepen političke autonomije za najveći deo Raške ili stavljanje lokalnih muslimana pod direktnu kontrolu Ankare, koji bi bili njihov unutrašnji pritisak na vladu krnje Srbije (bez Kosova i Metohije). Pored gubljenja Kosova i Metohije pitanje statusa Vojvodine takođe bi bilo pokrenuto, ali ne od strane Turske. Postojanje Republike Srpske bilo bi sve neizvesnije, mada Banjaluka i sama ima mehanizme za odbranu svog statusa entiteta;

b) Nastavak ekonomske saradnje uz sprečavanje daljeg upliva u suverenitet Srbije i mešanje Turske u delovanje islamskih zajednica ili zajednice u Srbiji, što ne škodi ni očuvanju teritorijalne celovitosti ni odnosima sa EU. Politika jačanja Turske na Balkanu, usmerena na stvaranje neke unije koja bi gravitirala oko Ankare ili Istanbula, nikako ne bi odgovarala Srbiji zbog demografske premoći i različitih interesa dveju zemalja. S druge strane ekonomska i kulturna saradnja (ne i ona koja podrazumeva tursku kontrolu islamskih zajednica na teritoriji Srbije), ali i aktivnija politika u BiH, prinudili bi Tursku da sa više respekta pristupa Srbiji. Ova saradnja je dobra i za Italiju koja je važan ekonomski partner i Turskoj i Srbiji;

c) Sukobljavanje sa Turskom, uz afirmaciju i drugih partnerstava, između ostalog sa Rusijom i Izraelom, što bi unekoliko umanjilo pritisak Turske. Sukobljavanje se svakako odnosi na različito viđenje budućnosti prevashodno Srbije i Republike Srpske, a zatim i ostatka Balkana i protivljenje delovanju Turske na KiM i u Bosni u onoj meri u kojoj je ono antisrpsko. Srbija u ovome ne može očekivati podršku SAD (koju ne može očekivati za odbranu iole značajnijeg nacionalnog interesa Srbije), ali je pitanje u kojoj meri su interesi Nemačke komplementarni sa pretenzijama za stvaranje balkanske unije. Rusija je ovde prirodni saveznik jer njoj nikako ne odgovara da na geostrateški važnom putu ovlada Turska (već važna kao jedna od tranzitnih zemalja za transport energenata) koja na Kavkazu i

⁵² Prema: Darko Tanasković, *Neosmanizam: Doktrina i spoljnopolitička praksa*, I izdanje, Službeni glasnik, 2010, str. 93. Autor je imao prilike da čuje istovetnu argumentaciju od strane turskih analitičara i univerzitetskih profesora u Tekirdagu, u Turskoj, 2010. godine.

eventualno u Centralnoj Aziji dugoročno ima interese suprotstavljene ruskim; i

d) Nastavak kretanja ka EU uz neopiranje Turskoj da nastavi sa politikom krnjenja Srbije i odvajanja dela ili svih šest opština koje pojedine stranke i udruženja građana nastoje da ujedine u političko-administrativnu celinu pod nazivom Sandžak.

Imajući u vidu nezavidnu diplomatsku poziciju Srbije, oslabljenu vojsku i izuzetno nepovoljnu privrednu situaciju s jedne, ali i sve izraženiju podršku zvanične Ankare balkanskim muslimanima s druge strane, u ovom trenutku najboljom ali i najizgledijom čini se opcija B. Turska svojom politikom promuslimanskog lobiranja i sve očiglednijim mešanjem u unutrašnje poslove Srbije i Makedonije, smanjuje mogućnost za idealistički osmišljenu koncepciju ujedinjenja postosmanskog Balkana oko Ankare. To daje vremena za predah i oporavak države, koja se nakon privrednog i bezbednosnog jačanja može snažnije okrenuti borbi za ostvarenje nacionalnih interesa, pa između ostalog i ostvarenju suvereniteta na celokupnoj teritoriji.

Tursko pristupanje EU ali i pojedinih balkanskih zemalja, prevashodno Srbije, BiH, BJR Makedonije i Albanije, očigledno je na dugom i neizvesnom štapu. Štaviše, ako je EU perspektiva bliža za Tursku nego za zemlje Zapadnog Balkana, kako je rekao predsednik Evropskog parlamenta tokom pomenute majske posete Turskoj, onda je jasno da će se ona izmicati zemljama kandidatima pa čak i pregovaračima, baš kao što se i horizont stalno odmiče posmatraču koji ide napred. Ovo ostavlja prostora Turskoj da pokuša delimično ostvarenje stvaranja alternativnih (neoosmanističkih) integracija na evropskom tlu, što je politika intenzivno vođena prvih godina XXI veka. Međutim, sve otvorenije svrstavanje uz muslimane u smislu podrške onim snagama koje traže teritorijalne autonomije pa i eventualni separatizam, zvaničnu Ankaru nužno dovode u sukob i izazivaju osnovano nepoverenje u zemljama koje bi Turska okupila oko sebe. Dugoročno negativni spoljnotrgovinski bilans, sve neizvesnija EU budućnost i krize na turskim granicama verovatno će podstaći Tursku na agresivniju politiku (pa i ratnu u Siriji) ili temeljitu reorganizaciju ekonomije, što će u svakom slučaju uticati i na njen smanjen manevarski prostor kada je u pitanju njena, na Bliskom istoku već potrošena, politika nultih problema sa susedima.⁵³

Bibliografija

1. Arapoglou, Stergios, Major, Hellenic Air Force, "Dispute in The Aegean Sea The Imia/Kardak Crisis", AU/ACSC/011/2001-04, April 2002, Maxwell Air Force Base, Alabama, Internet, 22/05/2012.
2. Biagini, Antonello, *Storia della Turchia contemporanea*, Milano, 2002.

⁵³ Miloš B. Marković konstatuje delimični krah ove politike na Bliskom istoku u tekstu: „Turski spoljnopolitički 'preokret': Slučaj Sirije", *Međunarodna politika*, God. LXIII, br. 1145, januar-mart 2012, str. 51-53.

3. Bilman, Levent, "The Regional Cooperation Initiatives in Southeast Europe and the Turkish Foreign Policy", *Perceptions Journal of International Affairs*, Volume III, Number 3, September–November 1998.
4. *Bilten rijaseta Islamske zajednice Srbije*, br. 2, juli-avgust 2008.
5. "EU says Turkey's entry bid stalled, criticizes Ankara on Cyprus gas dispute", *Today's Zaman*, 12 October 2011, Internet, <http://www.todayzaman.com/news-259646-eu-says-turkeys-entry-bid-stalled-criticizes-ankara-on-cyprus-gas-dispute.html>, 19/10/2011.
6. "EU-Turkey relations", Internet, http://ec.europa.eu/enlargement/candidate-countries/turkey/relation/index_en.htm, skinuto: 25/10/2011.
7. "Fenerbahçe and the Fethullah Gülen community", May/15/2012, Internet, <http://www.hurriyetdailynews.com/fenerbahce-and-the-fethullah-gulen-community-.aspx?pageID=238&nID=20728&NewsCatID=396>, 28/05/2012.
8. FOREIGN TRADE STATISTICS, MARCH 2012, No: 10805, Republic of Turkey – TurkStat, 30/04/2012, Internet, <http://www.turkstat.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=10805>, 25/10/2011.
9. Janković, Slobodan, „Bliskoistočna kriza i njen uticaj na Srbiju“, Radni nalog MSP, Beograd 2009.
10. KONDA Research and Consultancy – Religion, secularism and the veil in daily life, prema Vikipediji, Internet, http://en.wikipedia.org/wiki/Religion_in_Turkey#cite_note-5, 26/10/2011.
11. Mandacı, Nazif, "The Turks of Kosovo and the Protection of Minority Culture at the Local Level", *The Center for Strategic Research Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey*, Internet, <http://www.sam.gov.tr/perceptions/Volume9/June-August2004/nazif.pdf>, 03/05/2009.
12. Marković, B. Miloš, „Turski spoljnopolitički 'preokret': Slučaj Sirije“, *Međunarodna politika*, God. LXIII, Br. 1145, januar–mart 2012.
13. Morelli, Vincent, "European Union Enlargement: A Status Report on Turkey's Accession Negotiations", *Congressional Research Service* RS22517, September 9, 2011, pp. 2–11.
14. Mr Erdoğan goes to Germany, Mar 1st 2011, Internet, <http://www.economist.com/node/21016433>, 03/10/2011.
15. "Speech by Martin Schulz, President of the European Parliament for the Opening of the 'Civil Society Facility – Parliamentary Exchange and Dialogue'", *European Parliament* 28-05-2012, Internet, http://www.europarl.europa.eu/the-president/en/press/press_release_speeches/speeches/sp-2012/sp-2012-may/speeches-2012-may-6.html, 30/05/2012.
16. Tanasković, Darko, *Neoosmanizam: Doktrina i spoljnopolitička praksa*, I izdanje, Službeni glasnik, 2010.
16. Tanasković, Darko, *Neoosmanizam: Doktrina i spoljnopolitička praksa – Povratak Turske na Balkan*, II izdanje, Službeni glasnik, 2011.
18. Turkey, TRADE A2 – CG/MP, 8-Jun-11, Internet, http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2006/september/tradoc_113456.pdf, 24/10/2011.
19. "Turkish FM: Turkish-Serbian Relations Improve Stability in Balkans 25 October 2011", Internet, <http://www.turkishweekly.net/news/125580/turkish-fm-turkish-serbian-relations-improve-stability-in-balkans.html>, 28/10/2011.

20. "Turkish Foreign Policy in the AKP's Third Term", PONARS Eurasia Policy Memo No. 189 September 2011, Internet, http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pepm_189.pdf, 22/10/2011.
21. Yavuz, Hakan, "Gülen Movement: Modern Expression of Turkish Islam", Internet, <http://www.turkishweekly.net/comments.php?id=106#>, 05/03/2007.

Slobodan Janković, M.A.

ANKARA-BRUSSELS RELATIONS AND THEIR REFLECTION ON THE BALKANS

ABSTRACT

The paper consists of seven chapters presenting the history and nature of relations between Turkey and the European Union and their influence on the Turkish policy towards the Balkan countries. The author notes that a constant re-Islamization of the political elite and of the public space has been going on since the first multiparty parliamentary elections in 1950. It culminated with the rise to power of the Justice and Development Party in 2002. Relations between the EU and Turkey indicate that a definite slowdown or pause has probably occurred, which both players are aware of, and to which both parties have contributed. The seemingly paradoxical fact is that the EU was a key external instigator of weakening of the traditional stronghold of secularism – the Turkish military. Disillusioned by the possibility of entering the EU Turkey emphasizes its independent policy by projecting itself as a regional power that should restore the influence of Minor Asia in some countries that were once a part of the Ottoman Empire. The last chapter discusses the decreasing possibility of carrying out this plan, at least when it comes to the Balkans.

Keywords: Turkey, EU, Serbia, secularism, Balkans.

UDK: 327.58:341
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1147, str. 53–72.
Izvorni naučni rad
Primljen: 12. jun 2012.

Miloš JONČIĆ¹

Položaj i zaštita manjina u međunarodnom pravu

SAŽETAK

U ovom radu predstavljeno je nekoliko segmenata važnih za pitanje manjinskih zajednica. Definisanje je važan deo svakog pitanja, pa samim tim i pitanja manjina, zato smo i naveli nekoliko definicija o manjinama. Do danas nije usvojena jedinstvena definicija a različiti su razlozi za takvo stanje. Zaštita manjina može se posmatrati kroz prizmu unutrašnje zaštite, znači u jednoj državi, ili kroz međunarodnu zaštitu. Kada govorimo o međunarodnoj zaštiti neophodno je osvrnuti se na dva pitanja. Prvo, koji su to instrumenti, tj. međunarodni ugovori koji se odnose na pitanja manjina i koji garantuju i štite manjinska prava. I drugo, koja su to značajna tela zadužena za brigu o manjinskim pravima. Na kraju, ne sme se propustiti da se navedu koja su to najznačajnija manjinska prava koja je neophodno zaštititi međunarodnim pravom i koja se između ostalih i pominju u međunarodnim dokumentima koja se bave ovom oblašću.

Ključne reči: Manjinska prava, alohtone i autohtone manjine, etničke manjine, Savet Ujedinjenih nacija za ljudska prava, OEBS, Savet Evrope.

Uvod

O manjinama se može govoriti gotovo uvek kada imamo neku brojčano manju grupu koju odlikuju određene osobine, boja kose, očiju, godine starosti.² Ipak, kada govorimo o manjinama moramo se okrenuti onim

¹ Miloš Jončić, istraživač – saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, mjoncic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je realizovan u okviru projekta „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodno ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti”, Ministarstva nauke Republike Srbije, ev. br. 179029, za period 2011–2014. godine.

² Milan Paunović, Boris Krivokapić, Ivana Krstić, *Međunarodna ljudska prava*, Beograd, 2010, str. 312.

manjinskim grupama čiji je opstanak i normalan život zaista ugrožen, a tu se prvenstveno misli na manjinske zajednice koje se od ostatka stanovništva razlikuju po svojim etničkim, jezičkim i verskim osobenostima.³

Kada gledamo dokumente međunarodnih organizacija naići ćemo na čitavu lepezu naziva i termina koji se odnose na manjinske zajednice. Najčešći su manjine, nacionalne manjine, nacionalne, rasne, verske, etničke grupe, zatim jezičke grupe, itd. Takođe, u praksi međudržavnih odnosa kao i pravnom poretku država javljaju se termini poput nacionalne zajednice, narodnosti, nacionalnosti. Kada se sagleda celokupna zastupljenost ovih termina izdvajaju se dva – to su „nacionalna manjina” i „etnička manjina”.

Treba ukazati na jednu nepreciznost termina „nacionalne manjine”. Možemo poći od definicije „nacija je isto što i narod, tj. specifična društvena zajednica ljudi nastanjenih na određenoj teritoriji i povezanih istom političkom prošlošću, kulturom, a naročito istom religijom, istim jezikom i sl., i svešću o uzajamnoj pripadnosti i celovitosti u odnosu prema drugim nacijama”.⁴ Takođe, u drugoj definiciji kaže se da su manjine grupe stanovnika neke države koje se po broju i određenim bitnim osobinama razlikuju od ostalog stanovništva. Sa druge strane, nacionalne manjine često se koriste kao sinonim za izraz „etničke manjine”, što je termin koji u principu ima uže značenje jer obuhvata samo one manjine koje pripadaju onim etničkim grupama kod kojih je došlo do konstituisanja nacije, tj. formiranja nacionalnih država.⁵ Kada sagledamo ove definicije jasno je da se termin nacionalna manjina može koristiti samo za one manjinske zajednice koje se mogu po drugim kriterijumima odvojiti od većine u nekoj državi i koje imaju svoju matičnu državu. Postavlja se pitanje, a šta je sa onim zajednicama koje nemaju svoju matičnu državu (Romi, Kurdi)? Svakako da bi termin nacionalne manjine suzio polje zaštite manjina i manjinskih prava. Zato smatramo da je preciznije koristiti termin „etničke manjine”, jer ovaj termin ne postavlja uslov da manjina mora biti deo neke nacije.⁶ Nacionalne manjine jesu ujedno i etničke, ali nisu sve etničke manjine ujedno i nacionalne.

Pokušaji definisanja pojma manjine

Kada sagledamo unutrašnji poredak određene države uvidećemo dva moguća načina definisanja manjina. Prvi je da se jednostavnim nabrojanjem definišu sve manjine u toj državi.⁷ Do danas je bilo više pokušaja usvajanja jedne jedinstvene definicije manjina. Međutim, opšteprihvaćena definicija

³ Ibidem.

⁴ Boris Krivokapić, *Leksikon međunarodnog prava*, Institut za međunarodno pravo, Beograd, 1998, str. 271.

⁵ Ibidem, str. 271.

⁶ Milan Paunović, Boris Krivokapić, Ivana Krstić, op. cit., str. 312.

⁷ Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.

manjina nije usvojena, jer je ova pojava vrlo živa i dinamična i menja se i razvija iz dana u dan, u korak sa promenama u društvu, tako da imamo pregršt definicija. Ono što je na ovom polju neophodno jeste određivanje osnovnih principa i smernica na osnovu kojih bi mogli sa velikim stepenom sigurnosti da kažemo da li se neka grupa ljudi podvodi pod termin manjine, bile one etničke, verske ili nacionalne. „Etnička manjina je grupa ljudi brojčano manja od ostalog stanovništva države, koja je u nedominantnom položaju, a čiji se članovi mada državljani te države, po svom poreklu i etničkim osobenostima (jezik, vera, običaji itd.) dovoljno jasno razlikuju od ostalog stanovništva i iskazuje volju za očuvanje svoje kulture, tradicije, vere, ili jezika.”⁸

Pored izostanka jedinstvene definicije o manjinama, još jedan problem usporava zaštitu manjinskih zajednica u međunarodnom pravu, a to je negiranje izvesnih država da na njihovoj teritoriji uopšte postoje manjine. Neki izvori opredeljuju se da navedu karakteristike koje bi predstavljale osnov definicije, i samim tim konstitutivne elemente iste. Tako je Međunarodni sud pravde predložio sledeće elemente:

- postojanje grupe;
- posedovanje vlastite rase, religije, jezika i tradicije;
- udruženost grupe sa identitetom takve rase, religije, jezika i tradicije;
- osećanje solidarnosti sa ciljem održavanja sopstvene tradicije, održavanja svojih oblika ispovedanja vere, obezbeđenja obrazovanja i odgoja svoje dece u skladu sa duhom i tradicijama njihove rase;
- međusobna pomoć članova grupe.⁹

Pored ovog pristupa Međunarodnog suda pravde moramo navesti još neke predloge koji se odnose na konstitutivne elemente pojma manjina, tj. elemente neophodne za definisanje manjina.

Potkomisija za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina 1951. godine predložila je sledeće elemente za definiciju: 1) nedominantna grupa koja ima i želi da održi stabilne etničke, religiozne ili jezičke tradicije i karakteristike, uočljivo različite od onih koje ima drugo stanovništvo; 2) broj osoba sam po sebi dovoljan za razvijanje ovakvih karakteristika; i 3) lojalnost pripadnika prema sopstvenoj državi.¹⁰

Profesor Boris Krivokapić smatra da se elementi definicije svode na zahtev da se radi o: 1) grupi domaćih državljana, koja je 2) dovoljno brojna, ali 3) predstavlja brojčanu manjinu i 4) nalazi se u nedominantnom položaju, a uz to 5) poseduje određene etničke, nacionalne, jezičke, verske ili slične osobenosti i 6) iskazuje, makar i implicitno, međusobnu solidarnost i volju da te svoje posebnosti očuva.¹¹

⁸ Boris Krivokapić, *Leksikon međunarodnog prava*, op. cit., str. 117.

⁹ Silvijo Devetak, *Manjine, ljudska prava, demokratija i međunarodna zaštita ljudskih i etničkih prava*, Sarajevo, 1989, str. 201.

¹⁰ Ibidem, str. 202.

¹¹ Milan Paunović, Boris Krivokapić, Ivana Krstić, op. cit., str. 314.

Specijalni izvestilac Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina italijanski profesor Frančesko Kapotorti (*Francesco Capotorti*) je 1977. godine predložio jednu vrlo prihvatljivu definiciju: Manjina je brojčano manja od ostatka stanovništva države, koja je u nedominantnom položaju, a čiji članovi – državljani te države – imaju etničke, verske ili jezičke karakteristike drugačije od ostatka stanovništva i iskazuju, makar i implicitno, osećaj solidarnosti koji je usmeren na očuvanje svoje kulture, tradicije, vere i jezika.¹²

U okviru Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina 1985. godine pripremljena je sledeća definicija: Manjina je grupa građana jedne države, koja je brojčana manjina u nedominantnom položaju u toj državi, a koja je obeležena etničkim, verskim ili jezičkim karakteristikama različitim od većinskog stanovništva, a oni imaju osećaj međusobne solidarnosti, makar i implicitno, kolektivnom voljom za preživljavanjem, sa ciljem da se postigne stvarna i pravna jednakost sa većinom.¹³

Izvestilac Potkomisije za sprečavanje diskriminacije i zaštitu manjina Norvežanin Ajsbern Ejd navodi jednu od novijih definicija: Manjina je svaka grupa lica koja boravi u suverenoj državi i predstavlja manje od polovine društva u državi i čiji pripadnici imaju zajednička obeležja etničke, verske i jezičke prirode, koja ih razlikuju od ostatka stanovništva.¹⁴

U Dokumentu sa sastanka u Kopenhagenu 1990. godine Konferencije o ljudskoj dimenziji Komisije za evropsku bezbednost i saradnju (KEBS) navedena je sledeća definicija: Pripadanje nacionalnoj manjini je stvar ličnog izbora lica i bilo kakav nepovoljni položaj ne može proizaći iz vršenja ovakvog izbora.¹⁵

Definicija visokog komesara za nacionalne manjine Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju glasi: Pre svega, manjina je grupa sa lingvističkim, etničkim ili kulturnim karakteristikama kojima se razlikuje od većine. Drugo, manjina je grupa koja obično ne samo da nastoji da održi svoj identitet nego takođe nastoji da dâ jači izraz tom identitetu.¹⁶

Posebnu pažnju zaslužuje nacrt Evropske konvencije za zaštitu manjina prihvaćen u okviru Saveta Evrope. Ovaj nacrt definiše manjine kao grupu brojčano manju od ostalog stanovništva države, a čiji članovi, mada državljani te države, imaju etničke, verske i jezičke karakteristike po kojima se razlikuju od ostalog stanovništva i vođeni su voljom za očuvanjem svoje kulture, tradicije, vere ili jezika.

¹² Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, op. cit., str. 512.

¹³ Žarko Obradović, „Osvrt na najznačajnija međunarodna dokumenta o manjinama”, *Strani pravni život*, 2-3/2003, Beograd, 2003, str. 166.

¹⁴ Boris Krivokapić, op. cit., str. 30.

¹⁵ Džon Paker, „Problemi u definisanju manjina”, *Strani pravni život*, br. 2-3/2003, Beograd, 2003, str. 21.

¹⁶ Ibidem, str. 22.

Jedini važeći međunarodni akt koji, iako pravno neobavezujućeg karaktera, sadrži službenu definiciju, je Preporuka Saveta Evrope 1134 iz 1990. godine. Po ovoj Preporuci nacionalne manjine predstavljaju izdvojene i posebne grupe, dobro definisane i smeštene na teritoriji neke države, čiji su članovi državljani te države i imaju izvesna verska, jezička, kulturna i druga obeležja po kojima se razlikuju od većine stanovništva.

Na osnovu ovih iznetih definicija pojma manjinskih zajednica moglo bi se odrediti nekoliko bitnih elemenata, čak konstitutivnih elemenata pojma manjine koji su prisutni u većini ponuđenih definicija. Možemo ih podeliti u dve grupe: neki od njih su objektivne prirode i odnose se na državljanstvo, nedominantni položaj, brojnost, posedovanje etničkih, verskih, jezičkih i sličnih osobina i želje da se te osobine zadrže i očuvaju. Druga grupa su, pak, subjektivni elementi, i svode se na psihički odnos pripadnika grupe prema sebi, svojoj grupi i svom položaju u društvu.

Kada govorimo o objektivnim kriterijumima na prvo mesto moramo istaći da manjine mogu činiti *samo domaći državljani*. Stranci i lica bez državljanstva koja žive na teritoriji domaće države ne spadaju u manjine i nemaju pravo na manjinsku zaštitu. Isti je slučaj sa izbeglicama i radnicima – migrantima koji su stalno nastanjeni u toj državi.

Da bi se priznao status manjine dotična grupa mora da bude u *nedominantnom položaju*. Ako je brojana manjina dominantna i upravlja državom i društvom, teško je govoriti o manjinama. Ako za primer uzmemo Južnoafričku Republiku u kojoj je u drugoj polovini XX veka 18 procenata belog stanovništva terorisalo mnogo veću ogromnu crnu većinu, uvidećemo da je neophodno brojčanu većinu zaštititi od manjine.

Sledeći objektivni definišući element jeste da grupa mora biti *dovoljno brojna*. Takav zahtev pravda se time da je nerealno očekivati da se status manjine i posebna prava priznaju onim grupama čiji ideo u ukupnom stanovništvu nije dovoljno reprezentativan ili čiji je broj pripadnika toliko mali da ih jedva da ima u određenoj državi.

Takođe, ta grupa mora da bude *brojčano manja* u odnosu na ukupno stanovništvo u datoj zemlji. Izraženo u procentima, takva grupa mora da čini manje od pedeset posto ukupnog stanovništva.

Karakteristike kao što su poreklo, običaji, jezik, vera, kultura i slično, određenu grupu izdvajaju od drugih. Da bi dobila manjinsku zaštitu manjina mora *posedovati etničke i druge osobenosti* koje se *razlikuju od obeležja ostatka stanovništva*.

Takođe, potreba tj. želja da se navedene *osobenosti očuvaju* predstavlja upravo osnov i smisao postojanja manjinske zaštite.

Kada je reč o subjektivnim elementima, oni se odnose na opredeljenost pripadnika grupe da očuvaju svoje osobenosti i u osećaju međusobne solidarnosti. Kad primenimo subjektivni kriterijum iz pojma manjinske zajednice se isključuju one grupe čiji članovi svoje etničke, kulturne i druge osobenosti ne smatraju bitnim, već teže potpunosti integraciji (asimilaciji) u većinsko stanovništvo, što svakako ne može da krasi jednu manjinsku zajednicu koja teži da joj budu ispoštovana manjinska prava.

Vrste manjinskih zajednica

Jedna od podela etničkih manjina jeste prema njihovom nastanku. Razlog za izučavanje nastanka manjina je dvojak. Prvi je da bismo uočili razliku između manjina, zbog čega moramo poći i od njihovog nastanka. Jasno je da nisu sve manjine iste tako da moramo istaći i da ne nastaju sve manjine na isti način. Razlozi za različit nastanak manjina su mnogobrojni, od istorijskih događaja do socijalno-ekonomskih odnosa. Čak manjine koje se nalaze na istom prostoru nisu nastale na isti način. Drugi razlog, koji je za međunarodno pravo i značajniji, jeste taj da od načina nastanka zavisi često i odnos i prihvatanje manjine od strane većinskog dela stanovništva, ali i različito regulisanje samog položaja jedne manjine. Prema ovom kriterijumu možemo ih podeliti na:

- Autohtone manjine – to su one manjine koje su tradicionalne manjine, starosedelačke, od davnina nastanjene na određenim teritorijama, a čijem nastanku su prethodile seobe njihovih plemena ili povlačenje njihovih naroda pred najezdom drugih osvajačkih naroda. Ove manjine možemo pronaći na prostoru Kavkaza, Balkana ili visokih Anda. Prednost ovih manjina leži u tome što mnoge države priznaju samo manjine koje su nastale na ovaj način. Ako ne direktno tako što zahtevaju autohtonost, onda zato što priznaju prava samo ovim manjinskim grupama i na taj način ih stavljaju u prvi plan.
- Alohtone manjine su nastale migracijama stanovništva. Te migracije mogu biti nasilne (nasilno preseljenje robova iz Afrike na američki kontinent), ili dobrovoljne (na primer preseljenja iz verskih, političkih ili ekonomskih razloga). Sva ova preseljenja moraju biti praćena opštim uslovom da poseduju državljanstvo odnosne države, jer bi u suprotnom imali samo status stranaca na datoj teritoriji. Status stranca nosi sa sobom samo ograničen opseg prava namenjenih apatridima. U prilično velikom broju država manjinama nastalim na ovaj način priznaju se samo opšta, odnosno osnovna ljudska prava i slobode koja uživaju svi građani date države, a što znači da se ove grupe zapravo isključuju iz posebne manjinske zaštite.
- Nove autohtone manjine – to su one manjinske grupe kod kojih u trenutku nastanka dolazi do ponovnog oživljavanja već zaboravljenih jezika i kultura pomoću kojih se identifikuju grupe koje ih upotrebljavaju. Iz ovog vidimo da one nisu nove jer dolazi do oživljavanja kultura i jezika koji su postojali ali su zaboravljeni. Savremene države često ih svrstavaju u alohtone manjine i dodeljuju im ljudska prava i slobode na isti način, na osnovu istih činilaca i u istom opsegu kao i prethodnoj vrsti manjina.

Ipak, najznačajnija podela je prema elementima na osnovu kojih se određene manjine razlikuju od ostatka stanovništva, pa tako imamo jezičke, verske i etničke manjine

Zaštita manjina u okviru međunarodnih organizacija

Ovde ćemo izložiti kolika je i kakva uloga međunarodnih organizacija u zaštiti manjinskih prava i sloboda. Sagledaćemo tri međunarodne organizacije: Ujedinjene nacije, OEBS i Savet Evrope, i njihovu ulogu u ovom kompleksnom pitanju.

Ujedinjene nacije, iako im je prvenstvena uloga očuvanje mira u svetu, u samoj Povelji su se osvrnule i na razvoj ljudskih prava, doduše individualnih, dok su kolektivna ostala u drugom planu. Vremenom je uočeno da manjinska prava i položaj manjina značajno utiču na mir u svetu jer je mnogo sukoba – što unutrašnjih što lokalnih – prouzrokovano lošim položajem manjinskih zajednica i njihovih napora da ostvare bolji položaj i veća prava. Ovde treba jasno napraviti razliku između mirnih pokušaja manjina da se izbore za poštovanje njihovih prava zagwarantovanih međunarodnim dokumentima, i pokušaja nekih ekstremnih grupa u okviru tih manjina da zloupotrebe manjinska prava kako bi ostvarili neke druge ciljeve. U drugom slučaju jasno je da se govori o ekstremistima koji su pribegli i terorizmu i nasilju da bi pod velom borbe za manjinska prava ostvarili svoje ciljeve.

U okviru UN vodeće telo zaduženo za pitanje manjina je Savet za ljudska prava. Kao pomoćno telo Generalne skupštine zaduženo je za pitanje ljudskih prava i sloboda, pa samim tim i položajem manjina. Savet Ujedinjenih nacija za ljudska prava (*United Nations Human Rights Council*, u daljem tekstu: Savet) pomoćni je organ Generalne skupštine UN i glavno telo u sistemu UN posvećeno posebno ljudskim pravima. Savet je nastao 2006. godine preobražajem Komisije za ljudska prava (*United Nations Commission on Human Rights*, u daljem tekstu: Komisija), formirane 1946, koja je bila pomoćni organ Ekonomsko-socijalnog saveta UN (ECOSOC). Zemlje članice Saveta, njih 47 (u Komisiji ih je bilo 52) biraju se u Generalnoj skupštini UN po principu podjednake zastupljenosti pet regionalnih grupa na sledeći način: 13 iz afričke, 13 iz azijske, šest iz istočnoevropske, osam iz grupe latinoameričkih i karipskih zemalja, i sedam iz grupe zapadnoevropskih i drugih zemalja (u koje spadaju i SAD).¹⁷

Savet UN za ljudska prava je 2007. godine ustanovio novo pomoćno telo koje bi trebalo da zameni bivši Potkomitet za promociju i zaštitu ljudskih prava. Pun naziv tog pomoćnog tela je Savetodavni komitet Saveta UN za ljudska prava (u daljem tekstu: Savetodavni komitet).

Savetodavni komitet čine 18 eksperata, izabranih na osnovu ličnih vrednosti i rada u oblasti ljudskih prava. Savetodavni komitet predstavlja „trust mozgova“ Saveta UN za ljudska prava.

Funkcija Savetodavnog komiteta je da obezbedi ekspertska mišljenja o različitim pitanjima i problemima sa kojima se Savet susreće u svom radu.

¹⁷ Žaklina Novičić, Anđela Stojanović, Miloš Jončić, „Savet UN za ljudska prava: struktura, mehanizmi i praksa“, *Međunarodna politika*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, br. 1143, 2011, str. 94.

Ekspertska mišljenja obezbeđuju se na način i u formi koju zahteva Savet, fokusirajući se uglavnom na studijama i naučno-istraživačkim temeljima. Takva ekspertiza izvodi se samo na njegov zahtev, u skladu sa rezolucijama i pod vođstvom Saveta UN za ljudska prava. Rad Savetodavnog komiteta treba da bude orijentisan na implementaciju, a svoje savete trebao bi da usmeri na tematska pitanja koja su u mandatu Saveta, tj. na zaštitu i unapređenje ljudskih prava. Savetodavni komitet ne donosi rezolucije ili odluke. Komitet može da predloži neko drugo rešenje vezano za konkretnu situaciju koju razmatra Savet, ili da daje predloge za dalje poboljšanje proceduralne efikasnosti Saveta, kao i da vrši naučna istraživanja u okviru aktivnosti Saveta. Savet donosi posebne smernice ili uputstva za Savetodavni komitet i razmatra sve ili neke delove tih uputstava koje mu dostavi Savetodavni komitet, ako to smatra potrebnim.

U obavljanju svojih mandata, Savetodavni komitet je pozvan da uspostavi interakciju sa državama, nacionalnim institucijama za ljudska prava, nevladinim organizacijama i drugim subjektima civilnog društva.

Sastanci Savetodavnog komiteta odvijaju se u sedištu UN u Ženevi, osim ako Savet ne donese drugačiju odluku. Savetodavni komitet treba da uspostavi interakciju sa državama, nacionalnim institucijama za ljudska prava, nevladinim organizacijama i drugim subjektima civilnog društva. Države članice, posmatrači, države koje nisu članovi Saveta, specijalizovane agencije, druge međuvladine organizacije i nacionalne institucije za ljudska i manjinska prava, kao i nevladine organizacije, imaju pravo da učestvuju u radu Savetodavnog komiteta.

Kancelarija visokog komesara Ujedinjenih nacija za ljudska prava delovaće kao Sekretarijat Savetodavnog komiteta.¹⁸ Ona će obezbediti potrebno osoblje i uslove za efikasno obavljanje funkcija Savetodavnog komiteta. Visoki komesar za ljudska prava je organ koji je formiran 1993. godine odlukom Generalne skupštine UN sa zadatkom da se pored ostalog, bavi unapređenjem i zaštitom prava lica koja pripadaju manjinama.¹⁹ Prevažadni zadatak u ovom domenu jeste da se stara o pravima koja reguliše Deklaracija o pravima lica koja pripadaju manjinama. Sledeći neposredni zadatak je da saraduje sa državama u cilju što brže implementacije principa iz Deklaracije. Saradnja podrazumeva posete i razgovore sa vladama, kao i usmeravanje i pomaganje drugim telima i organima Ujedinjenih nacija.²⁰ Visoki komesar predstavlja i jednog kontrolora i alarmatora za rano upozoravanje na određene probleme i sprečavanje rasnih, etničkih i verskih sukoba.²¹

¹⁸ Rules of procedure of the Human Rights Council Advisory Committee, Adopted by the Advisory Committee on 6 August 2009.

¹⁹ Boris Krivokapić, „Osnovni mehanizmi zaštite prava pripadnika nacionalnih manjina”, *Strani pravni život*, Institut za uporedno pravo, 1-2/2005, Beograd, str. 173.

²⁰ Ibidem, str. 174.

²¹ Ibidem.

Na regionalnom nivou vrlo je važna uloga Organizacije za bezbednost i saradnju u Evropi. OEBS (Organizacija za bezbednost i saradnju u Evropi) kao trenutno najmasovnija organizacija posle UN, koja okuplja države „od Vankuvera do Vladivostoka”, takođe se bavi zaštitom ljudskih prava. Važan segment ljudske dimenzije OEBS jesu i manjinska prava. Dokumenti doneti ranije u okviru OEBS kao i KEBS sa pravnog stanovništva nemaju obavezujuću snagu. To su više političke odluke koje se donose potpunom saglasnošću svih učesnika.²² Završni akt KEBS iz Helsinkija (1975. godine) potvrdio je obavezu da države na čijoj teritoriji postoje nacionalne manjine poštuju prava lica koja pripadaju nacionalnim manjinama, te da im pruže mogućnost za efektivno uživanje tih prava.²³ U okviru OEBS postoji organ pod nazivom visoki komesar za nacionalne manjine. Uloga visokog komesara za nacionalne manjine je da pruži rana upozorenja i da preduzme pravovremene aktivnosti radi sprečavanja da se etničke napetosti razviju u sukob. Njegov mandat opisan je kao „instrument prevencije sukoba u najranijoj mogućoj fazi”.²⁴

Daleko najpotpuniji spisak manjinskih prava sadržan je u najvažnijem regionalnom dokumentu današnjice, „Okvirnoj konvenciji Saveta Evrope za zaštitu nacionalnih manjina”.²⁵ Sam dokument navodi čitav niz konkretnih manjinskih prava i na taj način najpotpunije prilazi problemu definisanja i zaštite prava manjina. Treba se osvrnuti samo na neka prava koja pominje ovaj dokument: slobodno biračko pravo, ravnopravnost pred zakonom i jednaku zakonsku zaštitu i zaštitu od diskriminacije, slobodu mirnog okupljanja, slobodu udruživanja, slobodu misli, savesti i veroispovesti, slobodu upotrebe maternjeg jezika privatno i javno, usmeno i pismeno, itd.²⁶

Kada sagledamo sve dokumente koji štite manjinska prava moramo napomenuti da je praktično nemoguće utvrditi opšteprihvaćen ili opšteprihvatljiv krug manjinskih prava.²⁷ Zaključak je svakako da treba težiti formiranju jednog jedinstvenog „kataloga” manjinskih prava. Takav poduhvat bio bi svakako izuzetan. Postojanje jednog jedinstvenog kataloga omogućilo bi brže izvršenje izmena i dopuna u korpusu manjinskih prava, i njihovu bržu primenu i zaštitu u međunarodnoj zajednici kao celini i u pojedinačnim državama.

Pakt o građanskim i političkim pravima u članu 27. pominje manjine: „U državama gde postoje etničke, verske ili jezičke manjine lica koja pripadaju tim manjinama ne mogu biti lišena prava da imaju u zajednici sa drugim članovima grupe sopstveni kulturni život, da ispovedaju

²² Ibidem. str. 175.

²³ Ibidem.

²⁴ Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju, Visoki komesar za nacionalne manjine, Podaci, Internet, http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2009031710311778ser.

²⁵ Boris Krivokapić, *Aktuelni problemi međunarodnog prava*, Službeni glasnik, Beograd, 2011, str. 333.

²⁶ Ibidem, str. 333.

²⁷ Ibidem.

sopstvenu veroispovest i obavljaju verske dužnosti ili da upotrebljavaju sopstveni jezik.”²⁸

Takođe, Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida predviđa odgovornost za uništenje nacionalne, verske ili etničke grupe.

Osnovna manjinska prava

Manjinskim zajednicama posebna prava se ne priznaju u cilju da one budu nadređene većinskom stanovništvu. Možda bi sam termin „pozitivna diskriminacija” ili „afirmativna akcija” doprineo shvatanju da manjine imaju povoljniji položaj od ostatka stanovništva. Situacija je ipak drugačija – iako mere afirmativne akcije otvaraju mogućnost za stavljanje većine u lošiji položaj, ove mere imaju jedini zadatak da dovedu manjinske grupe u isti položaj sa većinskim stanovništvom. Svrha ovih mera jeste izjednačavanje i uspostavljanje ravnopravnosti između svih društvenih zajednica i grupa u svim segmentima političkog, ekonomskog, kulturnog, verskog, jezičkog, obrazovnog i socijalnog sistema u okviru jedne države. Ako bi se ipak dogodilo da zbog ovih mera manjinsko stanovništvo dospe u privilegovan položaj, takve odredbe bi valjalo ukinuti. Potreba za njihovim ukidanjem leži u činjenici da bi se, u ovakvoj situaciji, izigrala uloga tih mera i ne bi se došlo do stvaranja normalnih i zdravih odnosa u savremenim multikulturalnim i multietničkim državama.

Možemo razlikovati sledeća manjinska prava:²⁹

- pravo na opstanak;
- pravo na identitet;
- pravo na jednakost i nediskriminaciju;
- pravo na upotrebu maternjeg jezika;
- posebna prava u domenu školstva;
- pravo na negovanje sopstvene kulture;
- pravo na delotvorno učešće u životu zajednice;
- pravo na međunarodne kontakte i saradnju; i
- pravo na efikasnu zaštitu zajamčenih prava.

Pravo na opstanak

Ovo pravo se greškom poistovećuje sa pravom na život.³⁰ Pravo na postojanje ovde se odnosi na opstanak grupe kao takve i članova te grupe kao takvih.³¹ Samo pravo ima dva vida: (1) pravo na fizički opstanak; i (2)

²⁸ Smilja Avramov, *Međunarodno javno pravo*, Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd, 2011, str. 386.

²⁹ Podela izvršena na osnovu: Boris Krivokapić, *Aktuelni problemi međunarodnog prava*, op. cit., str. 334.

³⁰ Boris Krivokapić, *Aktuelni problemi međunarodnog prava*, op. cit., str. 335.

³¹ Ibidem.

pravo na očuvanje manjine sa svim njenim osobenostima. U prvom slučaju reč je o zaštiti od istrebljenja. Naime, to podrazumeva zabranu bilo koje aktivnosti koja može imati za posledicu nestanak grupe. Ovde se misli na fizički nestanak grupe, znači ne nestanak različitosti grupe već njeno nestajanje. Zaštita manjina u ovom pogledu vezana je za zabranu genocida.³² Pravo na fizički opstanak manjine ne ograničava se samo na opasnost od nasilnog uništenja od strane većine. Često se izgubi iz vida prirodni faktor (epidemije, elementarne nepogode) koji svakako može da bude i pogubniji od ljudskog. Takođe, jedan faktor koji je takođe ljudski jeste bratoubilački sukob između članova manjine. Kao što vidimo manjinama ne preti opasnost samo od ostalog većinskog stanovništva, već su tu uključeni i drugi faktori. Kada je reč o „pravu na opstanak sa svim osobenostima“, misli se na zabranu od asimilacije. Asimilacija podrazumeva situaciju kada određena grupa u kontaktu sa drugom najčešće većinskom grupom poprima njihovu kulturu, način života, običaje, jezik, veru, sisteme vrednosti, itd. Asimilacija može biti *dobrovoljna* i *nasilna*. Dobrovoljna je ona kod koje sami članovi žele i nastoje da se što pre i u što većoj meri poistovete sa većinskim stanovništvom. U dobrovoljnu spada i takozvana *spontana*, kada se usled opadanja broja članova grupe sama grupa utapa u većinsko stanovništvo.

Nasilna asimilacija najčešće se ostvaruje određenom negativnom politikom prema manjinama. Najčešće mere kojima se ostvaruje ta negativna politika su:³³ 1) nepriznavanje manjina; 2) nepriznavanje neke od konkretnih manjina;³⁴ 3) priznavanje statusa manjinama ali uskraćivanje prava koja im pripadaju; i 4) priznavanje i statusa i prava *de jure*, ali nepostojanje *de facto* ostvarivanja prava.

Pravo na identitet

Ovo pravo odnosi se na slobodu opredeljenja i izražavanja kao člana manjinske grupe. U najužem smislu odnosi se na pravo na priznanje. Možemo govoriti o opovrgavanju postojanja manjine u tri oblika: postojanja manjine kao takve, zatim o postojanju naroda kojem pripada manjina kao takva i na kraju opovrgavanje postojanja te manjine u datoj državi. Druga strana ovog istog prava odnosi se na pravo na slobodno izražavanje pripadnosti konkretnoj manjini. Ovde se prvenstveno misli na slobodno, neuslovljeno davanje mogućnosti pojedincima da se predstavljaju kao pripadnici određene manjine. Treba voditi računa i o drugoj krajnosti, da se mora sprečiti i aktivnost usmerena na zahtevanje da se određeni pojedinci izjašnjavaju kao pripadnici manjine.

³² Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1951. godine) u članu 2 definiše genocid.

³³ Podela po: Boris Krivokapić, *Aktuelni problemi međunarodnog prava*, op. cit., str. 339.

³⁴ Ovom merom pogođene su samo neke od manjina. Primer je recimo Slovenija koja ne priznaje status srpskoj manjini. Po Ustavu Slovenije status nacionalne manjine imaju samo pripadnici italijanske i mađarske manjine.

Pravo na jednakost i nediskriminaciju

Ovo pravo u stvari predstavlja dve strane jedne iste medalje.³⁵ Pravo na jednakost podrazumeva i de jure i de fakto jednakost. Neretki su slučajevi u kojima postoji jednakost u pravima ali faktički nema govora o jednakosti. Diskriminacija predstavlja neopravdano, nepravedno ili arbitrarno činjenje razlike između ljudi, odnosno bilo kojeg čina ili ponašanja koje pojedincu negira jednak tretman sa drugim pojedincima zbog njegove pripadnosti određenim grupama ili društvima.³⁶ Ne tako davno nisu svim ljudima bila priznata ista ljudska prava, već je njihov obim zavisio od okolnosti na koje pojedinac nije mogao da utiče, pa je tako jedno lice moglo imati značajno različit opseg prava zavisno od toga da li je rođeno kao, na primer, muško ili žensko, slobodan čovek ili rob. Zato je upravo nejednakost, odnosno diskriminacija u prošlosti bila razlog mnogih buna i građanskih ratova. Jednakost i nediskriminacija danas predstavljaju prava svih ljudi koja se ne mogu negirati nijednim unutrašnjim ili međunarodnim dokumentom.

Najefikasniji način rešavanja faktičkog položaja nejednakosti jeste uvođenje mera afirmativne akcije.³⁷ Mere mogu biti različite prirode i njihov cilj je otklanjanje diskriminacije. Postavlja se pitanje – kakve te mere treba da budu, kvantitativno i kvalitativno, da ne bi dovele do diskriminacije ostatka stanovništva. Zato se i navode određeni uslovi za uvođenje tih mera. Uslovi se odnose na neophodnost mera, zatim na kvantitet tih mera, i na kraju na vremensku ograničenost. U slučaju neophodnosti možemo reći da ona gotovo uvek postoji i da se vezuje za objektivnu potrebnost tih mera kako bi se iskorenila diskriminacija. Kvantitet mera definiše se odgovorom na pitanje – kojim se merama može srazmerno postojećoj nejednakosti uticati na ispravljanje te diskriminacije. Mere afirmativne akcije uvek su vremenski ograničene na period do postizanja cilja, a to je brisanje nejednakog položaja.

Pravo na upotrebu maternjeg jezika

Upotreba maternjeg jezika odnosi se na višestruku dimenziju upotrebe, kako pismeno tako i usmeno, kako privatno tako i javno. Ovo je polje na kojem je možda najlakše s jedne strane sprovesti prikrivenu diskriminaciju, ali i polje u kojem je, s druge strane, najefikasnije postaviti mere afirmativne akcije. Samo pravo odnosi se na nekoliko oblika upotrebe maternjeg jezika. Svakako prvi oblik je upotreba sopstvenog jezika u obrazovnom procesu. Odnosi se na pravo da se obezbedi obrazovanje na jeziku nacionalnih manjina ili barem izučavanje manjinskog jezika kao opcionalnog predmeta. Osnovni nivo jeste obezbediti barem osnovno obrazovanje na manjinskom jeziku, ali treba težiti i obezbeđenju ostalih nivoa obrazovanja na jezicima

³⁵ Milan Paunović, Boris Krivokapić, Ivana Krstić, *Međunarodna ljudska prava*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 61.

³⁶ Silvio Devetak, op. cit., str. 213.

³⁷ Koriste se još i termini „preferencijalni tretman” ili „podsticajne mere”.

nacionalnih manjina. Drugi oblik upotrebe jezika vezan je za registraciju pojedinaca, odnosno mogućnost upotrebe svog imena i prezimena na svom jeziku.³⁸ Vrlo važan segment ovog prava jeste i službena upotreba jezika manjina. U izvornom obliku ona se odnosila na pravo pripadnika manjine da mu se u sudskom, upravnom ili drugom postupku omogući prevodilac ili tumač. Danas se ovo pravo odnosi čak na obezbeđenje vođenja čitavog postupka na jeziku nacionalnih manjina. Ovo obuhvata kako obraćanje učesnika postupka na jeziku manjina, tako i sastavljanje svih podnesaka na tom jeziku. Službena evidencije se kao kategorija ne završava na sudskom postupku već se proširuje i na školsku evidenciju i izdavanje svedočanstava na jeziku manjina, na izdavanje ličnih dokumenata, objavljivanje zakona i drugih propisa na tom jeziku, kao i istupanje u državnim organima pripadnika manjina na maternjem jeziku.³⁹

Posebna prava u domenu školstva

U slučaju da se maternji jezik govori samo u kućnom okruženju pripadnici manjina zapali bi u veliku opasnost od prirodne asimilacije. Mnogo je efikasnije kada dete na maternjem jeziku uči u školi, piše domaće zadatke, komunicira sa drugim đacima i nastavnicima, jer bi u suprotnom moglo doći do toga da dete ne usvoji u potpunosti svoj maternji jezik, odnosno da ga ne savlada u književnom obliku. Poseban problem javlja se kod one dece koja dolaze iz onih manjinskih sredina u kojima se uopšte ili u maloj meri koristi većinski jezik. Takva deca susreću se sa problemom već na početku školovanja, jer slabo poznaju većinski jezik i to stvara nova opterećenja. Zato je dobro organizovati škole na manjinskom jeziku, ali i u tim školama obezbediti izučavanje jezika kojim se služi većinsko stanovništvo.

Nije dovoljno za manjine obezbediti samo osnovni stepen obrazovanja. Neophodno je postići sve nivoe obrazovanja, što je svakako težak i materijalno veoma zahtevan proces ali istovremeno i potreban.

Kada pogledamo katalog manjinskih prava u oblasti obrazovanja, prvenstveno ćemo se susresti sa pravom na jednake uslove pristupa obrazovanju, pravom na nastavu na maternjem jeziku, na dvojezičnu nastavu, učenje maternjeg jezika u ustanovama sa nastavom na većinskom jeziku, na slobodan izbor ustanove bilo manjinske ili većinske koju će pohađati, na sticanje osnovnih znanja o kulturi, istoriji, geografiji, umetnosti svog matičnog naroda, na polaganje ispita na maternjem jeziku i izvan manjinskih škola, osnivanje manjinskih obrazovnih ustanova, osposobljavanje nastavnika za nastavu na manjinskim jezicima, na učešće u donošenju odluka od značaja za obrazovanje nacionalnih manjina itd.⁴⁰

³⁸ Boris Krivokapić, *Aktuelni problemi međunarodnog prava*, op. cit., str. 352.

³⁹ Ibidem, str. 353.

⁴⁰ Ibidem, str. 357–359.

Pravo na negovanje sopstvene kulture i tradicije

Ovo pravo prvenstveno se vezuje za negovanje kulturnih običaja, i pri tom obuhvata čitav niz prava. To se odnosi na izražavanje svoje kulture kroz nošenje narodnih nošnji, pevanjem narodnih pesama i javnim izvođenjem drugih oblika folkloru. U korpusu ovih prava su i pravo na upotrebu nacionalnih simbola i njihovo isticanje na javnim mestima, pravo na praznovanje nacionalnih praznika, mogućnost održavanja predstava na maternjem jeziku itd.⁴¹ Kultura je jedna celina koju sačinjavaju sve duhovne, materijalne, intelektualne i emocionalne sadržine koje karakterišu društvo ili određenu socijalnu grupu, a koja uključuje ne samo umetnost i literaturu, nego i način života, osnovna prava ljudskih bića, sisteme vrednovanja, tradicije i ubeđenja.⁴²

Pravo na efikasnu zaštitu zajamčenih prava

Zaštita svakog prava bitan je segment za postojanje tog prava. Ako zaštita nije adekvatna stalna dolazimo u situaciju da određena prava predstavljaju samo slovo na papiru. Bez dobre i efikasne zaštite nema ni potpunog sprovođenja određenog prava u praksi. Zato je neophodno postići visok nivo zaštite svakog manjinskog prava. Možemo ovo shvatiti kao dodatak svakog manjinskog prava ali ga možemo razumeti i kao posebno pravo svakog pripadnika manjine. Pravo na efikasnu zaštitu ima dva segmenta. Prvi je unutrašnja zaštita i nju svakako obezbeđuje država. Sa druge strane imamo zaštitu na međunarodnom nivou i ona se obezbeđuje kroz međunarodne instrumente i preko tela koja su zadužena da obezbede poštovanje međunarodnih instrumenata iz ove oblasti. Ipak, i u drugom segmentu država je bitan faktor u ostvarenju zaštite, jer je ona ta koja pristupa određenim instrumentima i na taj način se stavlja pod ingerenciju određenih tela.

Dužnosti (obaveze) manjina

Pripadnici manjinskih zajednica uživaju određena prava, međutim oni nisu potpuno neograničeni u tim pravima. Naime, oni uživaju svoja prava u potpunosti sve dok u tom korišćenju ne ugroze prava drugih, bilo da su pripadnici većine ili drugih manjinskih zajednica. Zato i kažemo da su osnovna ograničenja ljudskih prava svakog pojedinca upravo ljudska prava drugih. Manjinska prava kao i druga ljudska prava moraju se uživati tako da se poštuje pozitivno zakonodavstvo, ne koriste sopstvena prava na štetu drugih, i ne dovode u pitanje opravdani interesi šire zajednice, naročito suverenitet i teritorijalni integritet države.⁴³

⁴¹ Ibidem, str. 361-362.

⁴² Silvio Devetak, op. cit., str. 257.

⁴³ Milan Paunović, Boris Krivokapić, Ivana Krstić, *Međunarodna ljudska prava*, op. cit., 2010, str. 333.

Naime, postoje određene društvene prilike u kojima, opravdano, izvesna prava mogu da se ograniče ili suspenduju. Opravdane društvene prilike su vanredne okolnosti, ciljevi zaštite nacionalne bezbednosti, javnog poretka, javnog zdravlja, javnog morala i dr.⁴⁴ U ovakvim situacijama može se ograničiti sloboda okupljanja, sloboda javnog informisanja, sloboda kretanja. Manjine, kao i svi građani, imaju obavezu poštovanja zakonodavstva određene države, da ne koriste svoja prava na štetu drugih, i ne postupaju na način koji će dovesti u pitanje interes čitave zajednice.⁴⁵ Precizno da definišemo, obaveze manjina su: (1) da poštuju domaće zakonodavstvo; (2) da poštuju prava drugih, većine ili pripadnika drugih manjina; (3) da se uzdržavaju od preduzimanja delatnosti koje su suprotne osnovnim načelima međunarodnog prava, a naročito onih vezanih za integritet države.⁴⁶

Pravo naroda na samoopredeljenje

Pravo naroda na samoopredeljenje ciljano smo odvojili od ostalih prava kako bismo istakli značaj ali i pokazali njihov karakter. Ona spadaju u kolektivna prava manjina, i mogu se uživati isključivo kao pravo čitave grupe.

Istorijski gledano, pravo naroda na samoopredeljenje pojavilo se još u Francuskoj buržoaskoj revoluciji, a svoju potvrdu dobilo je i kroz Oktobarsku revoluciju ali i čuvenih „14 tačaka“ predsednika SAD Vudroa Vilsona. Ove tačke imale su jak uticaj na Versajsku mirovnu konferenciju, a njima je traženo da se omogući uživanje prava narodima u okviru Austrougarske.

Atlantska povelja (1941) takođe je proklamovala ovo pravo kao „pravo svih naroda da izaberu oblik vladavine pod kojim žele da žive i da suverena prava kao i prava da upravljaju sami sobom budu vraćena onima koji su toga bili lišeni“.

Prvi akt univerzalnog karaktera koji je izričito naveo pravo naroda na samoopredeljenje je Povelja Ujedinjenih nacija.⁴⁷ Iako nema utvrđen normativni sadržaj ovog prava, Povelja UN je ovo pravo svrstala u osnovne ciljeve i načela.

Tako Povelja UN u članu 1/2 precizira ciljeve i kaže: „...razvijanje među nacijama prijateljskih odnosa zasnovanih na poštovanju načela ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda i preduzimanje drugih odgovarajućih mera radi učvršćivanja opšteg mira.“⁴⁸

U jednom drugačijem svetlu pravo na samoopredeljenje javlja se nakon donošenja Deklaracije o davanju nezavisnosti kolonijalnim državama i narodima (1960). Tu je prvi put konstituisano pravo zavisnih naroda da

⁴⁴ Ibidem, str. 332.

⁴⁵ Ibidem, str. 333.

⁴⁶ Ibidem, str. 334.

⁴⁷ Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 565.

⁴⁸ Navedeno prema: Boris Krivokapić, op.cit., 2011, str. 384.

formiraju sopstvene nezavisne države.⁴⁹ Deklaracija u tački 2 kaže: „Svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje. Na osnovu toga prava oni slobodno odlučuju o svom političkom uređenju i slobodno koračaju putem svog ekonomskog, društvenog i kulturnog razvoja.”

Dva najznačajnija dokumenta koja se bave pitanjem ljudskih prava su Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima i Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Oni sadrže identične članove koji se odnose na pravo na samoopredeljenje:

1. Svi narodi imaju pravo na samoopredeljenje. Na osnovu ovog prava oni slobodno određuju svoj politički položaj i slobodno postižu svoj privredni, društveni i kulturni razvoj.
2. Radi ostvarenja svojih ciljeva, svi narodi mogu slobodno raspolagati svojim prirodnim bogatstvima i izvorima bez ugrožavanja obaveza koje proizlaze iz međunarodne privredne saradnje, zasnovane na načelu uzajamne koristi i međunarodnom pravu. Ni u kom slučaju narod ne može biti lišen sopstvenih sredstava opstanka.
3. Države članice ovog Pakta, uključujući tu i one koje su odgovorne za upravljanje nesamoupravnim teritorijama i teritorijama pod starateljstvom, dužne su da olakšaju ostvarenje prava naroda na samoopredeljenje i da poštuju ovo pravo shodno odredbama Povelje Ujedinjenih nacija.

Još jedan dokument koji je od značaja za odnose između država je Deklaracija UN o načelima međunarodnog prava o prijateljskim odnosima i saradnji država (1970). Deklaracija takođe sadrži odredbu o pravu na samoopredeljenje: „Princip ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda: prema principu ravnopravnosti i samoopredeljenja naroda, principu utvrđenom Poveljom, svi narodi imaju pravo da odrede politički status, potpuno slobodno i bez stranog mešanja, i da nastave svoj privredni društveni i kulturni razvoj, a svaka država je dužna da poštuje ovo pravo u skladu sa odredbama Povelje.”

Na osnovu navedenih formulacija i na osnovu značaja instrumenata možemo zaključiti da je ovo pravo podignuto na nivo vodećeg principa međunarodnog prava, tj. opštih načela međunarodnog prava.⁵⁰

Da je pravo naroda na samoopredeljenje priznato kao princip međunarodnog prava nema polemike. Razmimoilaženje u doktrini međunarodnog prava dolazi oko toga šta to pravo tačno obuhvata i kome ono pripada. U našem radu naročito je od značaja da li je ono priznato samo narodima ili se na njega mogu pozivati i druge grupe, pre svih nacionalne manjine.⁵¹

⁴⁹ Milenko Kreća, *Međunarodno javno pravo*, op. cit.

⁵⁰ Treba ih razlikovati od Opštih pravnih načela priznatih od strane prosvetljenih naroda koji po Statutu međunarodnog suda pravde predstavljaju izvor međunarodnog prava.

⁵¹ Boris Krivokapić, op. cit., 2011, str. 385.

Kada je reč o sadržini, ona se sastoji u pravu svih naroda i nacija sveta da samostalno odlučuju o svojoj sudbini.⁵² Ono obuhvata pravo da slobodno određuju svoj politički položaj, ostvaruju svoj privredni, društveni, kulturni razvoj, da raspoložu svojim kulturnim bogatstvima i izvorima, i dr.⁵³

Analogno podeli o unutrašnjoj i spoljnoj suverenosti, i pravo na samoopredeljenje možemo podeliti na unutrašnju i spoljnu dimenziju. Unutrašnja dimenzija obuhvata pravo stanovnika odnosno teritorije da slobodno izaberu društveno-političko i ekonomsko uređenje i da samostalno učestvuju u političkom životu zemlje.⁵⁴ Spoljna dimenzija, sa druge strane, podrazumeva pravo na nezavisnost od tuđe, rasističke i kolonijalne vlasti.

Drugi deo sukoba između stručnjaka međunarodnog prava jeste pitanje kome pripada ovo pravo? Ono oko čega se slažu jeste da pripada narodu i nacijama, ono što pak izaziva kontraverze jeste da li i grupe, prvenstveno manjinske, mogu da se pozovu na ovo pravo. Interesantno je i pitanje da li se ovo pravo može iskoristiti kako bi se stekla autonomija ili nezavisnost na određenom delu teritorije na kojem žive manjinske grupe.

Kada kažemo „narod“, odmah se otvara pitanje - da li su to samo pripadnici većinskog naroda, koji su i stvorili dotičnu državu, ili je to ukupnost svih stanovnika države. Ova druga tvrdnja je jedina ispravna. Znači da ovo pravo pripada celokupnom stanovništvu određene države, bez obzira na njihove razlike. Na ovu tvrdnju treba naročito obratiti pažnju jer je ovo jedan od razloga da se ovo pravo ne prizna nacionalnim manjinama. Svakako da izostaje kao pravo manjina u onoj svojoj spoljašnjoj dimenziji. Ako bi se ovo pravo priznalo manjinama došlo bi se u sukob sa kogentnim normama međunarodnog prava koje jamče suverenitet i teritorijalni integritet i celovitost državama, i zabranu mešanja u unutrašnje stvari države. Ova prava definisana su i na regionalnom nivou, Deklaracijom o principima kojima se države učesnice rukovode u svojim međunarodnim odnosima (Helsinki 1975), kao i nizom drugih dokumenata KEBS odnosno OEBS.⁵⁵

Kao što smo pomenuli, ovo pravo je nastalo kao pravo naroda koji se nalaze pod stranom dominacijom da se izbore za to da uzmu sudbinu u svoje ruke i ako je potrebno stvore i sopstvenu državu. Ono je prvenstveno nastalo kao pravo stanovnika kolonija i dalo legitimnost njihovoj borbi i želji da se oslobode. Pri tom je Deklaracija o davanju nezavisnosti kolonijalnim zemljama i narodima (1960) ograničila primenu ovog prava pozivanjem na Povelju. Ograničenje se odnosi na to da je nespojiv sa ciljevima Povelje svaki pokušaj da se razbiju jedinstvo i teritorijalni integritet bilo koje države.

⁵² Ibidem.

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

Ako bi se pravo na samoopredeljenje proširilo i na manjine, podrazumevajući i pravo na otepljenje, time bi bio uzdrman i međunarodni poredak, jer bi bili narušeni neki od osnovnih principa.

Uzmimo za primer da se da mogućnost otepljenja nekoj manjinskoj grupi. Situacija koja bi proizašla iz ovakvog stanja otvorila bi mnoga pitanja. Prvo, šta je sa drugim manjinskim grupama koje žive na teritoriji na kojoj je nastanjena manjina koja je otpočela proces secesije? Drugo, šta je sa pripadnicima većinskog stanovništva koji tu žive? U ovakvoj situaciji bilo bi rešeno pitanje samo jedne manjinske zajednice, dok bi se otvorila najmanje dva nova pitanja, pripadnici drugih manjinskih zajednica bi takođe mogli da krenu tim putem, a i pripadnici većinskog stanovništva mogli bi zahtevati otepljenje i povratak u okvire stare države. Time bi ušli u začarani krug koji bi doveo da usitnjavanja država. Kada ovoj situaciji pridodamo i to da nijedna secesija nije u potpunosti izvršena mirnim putem i bez sukoba, dolazimo u situaciju koja značajno šteti međunarodnom miru i bezbednosti.

Ovo je u svojoj Agendi za mir jasno predstavio bivši generalni sekretar Butros Butos Gali (1993): „Ujedinjene nacije nisu zatvorile svoja vrata. Međutim, ako bi svaka etnička, verska, jezička grupa tražila državnost, ne bi bilo granica problema, a postizanje mira, bezbednosti i ekonomskog blagostanja bilo bi još teže ostvarivo... Ne sme se dozvoliti da u periodu koji je pred nama dođu u sukob dva principa od velikog značaja i vrednosti – suverenost, teritorijalni integritet i nezavisnost država u okviru ustanovljenog međunarodnog sistema i princip samoopredeljenja naroda... Naša stalna dužnost je da očuvamo integritet svake države i pronađemo balans pogodan za sve.”⁵⁶

Na osnovu navedenog vidimo da manjinama ne pripada pravo na samoopredeljenje u onoj svojoj spoljašnjoj dimenziji. Na unutrašnjem terenu stvari su malo drugačije. Ako je u pitanju političko predstavljanje manjine kao i učešće u političkim, ekonomskim i drugim poslovima zajednice, ali i organizovanje u cilju zadovoljenja ekonomskih, kulturnih i drugih potreba, onda je samouprava ne samo moguća, već i poželjna.⁵⁷

Zanimljivo je pitanje prava na autonomiju. Ako znamo da postoji nekoliko vidova autonomije – personalna, kulturna, teritorijalna – treba utvrditi na šta se misli kada se govori o autonomiji manjina. Za nas je najbitnija takozvana *regionalna autonomija*, koja se odnosi na prava unutar geografski (i administrativno) definisanih granica.⁵⁸ Ovde se prvenstveno ima u vidu teritorijalna autonomija koja se sastoji u tome da se određena prava, nadležnosti, ovlašćenja, prenose na niže nivoe vlasti lokalne, regionalne i samoupravne. Iako u međunarodnoj zajednici postoji izvestan broj država koje su dale određene oblike autonomije manjinama (Srbija,

⁵⁶ Agenda za mir, paragraf 17. Tekst agende videti u: B. Milinković (ur.), *Ujedinjene nacije 1945–1995, između priznanja i pokude*, Beograd, 1995, str. 66–89. (Preuzeto od: Boris Krivokapić, op. cit., str. 388).

⁵⁷ Boris Krivokapić, op. cit., 2011, str. 388.

⁵⁸ Ibidem.

Italija, Španija, Rusija), većina država ipak izbegava ovakav potez. Naročito treba obratiti pažnju da od država kojih se tiču pitanja oko zamrznutih sukoba samo je Rusija ta koja daje autonomiju manjinskim zajednicama, naravno govorimo o teritorijalnim autonomijama. Razlog ovakvom stanju stvari je verovatno bojazan država da ne izgube kontrolu nad delom teritorije, ili pak ne učine korak koji će vremenom podstaći secesiju.

Zaključak

U savremenoj međunarodnoj zajednici neophodno je obratiti posebnu pažnju na manjinske zajednice. Jedan od razloga je i to što nepoštovanje manjinskih prava može dovesti do nestabilnosti, naročito u slučajevima postojanja teritorijalnih manjina koje nastanjuju jedan deo državne teritorije, jer postoji potencijalna opasnost od nasilne secesije.

U cilju efikasnije zaštite prava manjina, postoje mnoge prepreke koje treba prebroditi. Najupečatljiviji od tih problema su neodređenost, uskost, uopštenost i nejasnost savremenih prava manjina. Na samom praktičnom planu, jedan od najvećih problema i izazova zaštiti prava etničkih manjina jeste činjenica da su države i nakon potpisivanja konvencija i ugovora pokušavale da izbegnu ispunjavanje internacionalnih standarda. Najčešće korišćen način jeste opovrgavanje država da na svojoj teritoriji uopšte imaju manjinske zajednice.

Srbija je 2002. godine, još pre pristupanja Savetu Evrope, ratifikovala Okvirnu konvenciju za zaštitu nacionalnih manjina. U skladu sa tim obavezama je i donela Zakon o zaštiti nacionalnih manjina. Međutim, konvencija i zakon su programskog karaktera i ne nameću jasne i precizne obaveze, tako da se u zakonskoj zaštiti još ne nalazi nivo koji Savet Evrope zahteva od svojih članica. Ipak, sve su veći naponi da se bar na ovom planu dostigne nivo koji je postignut u državama EU. Ovakav prilaz problemu neophodan je i od strane drugih država u regionu, jer bi bilo loše da države koje nisu ni otpočele pregovore postignu bolje rezultate na ovom polju od onih koje su već u Evropskoj uniji ili su pak duboko zagazile u pregovore o pristupanju EU.

Bibliografija

1. Avramov, Smilja, *Međunarodno javno pravo*, Akademija za diplomatiju i bezbednost, Beograd, 2011.
2. Devetak, Silvijo, *Manjine, ljudska prava, demokratija i međunarodna zaštita ljudskih i etničkih prava*, Sarajevo, 1989.
3. Internet, http://www.oscebih.org/documents/osce_bih_doc_2009031710311778ser.
4. Krivokapić, Boris, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
5. Krivokapić, Boris, *Leksikon međunarodnog prava*, Institut za međunarodno pravo, Beograd, 1998.

6. Krivokapić, Boris, „Osnovni mehanizmi zaštite prava pripadnika nacionalnih manjina“, *Strani pravni život*, Institut za uporedno pravo, 1-2/2005, Beograd.
7. Novičić, Žaklina, Stojanović, Anđela, Jončić, Miloš, „Savet UN za ljudska prava: struktura, mehanizmi i praksa“, *Međunarodna politika*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, br. 1143, Beograd, 2011.
8. Paker, Džon, „Problemi u definisanju manjina“, *Strani pravni život*, br. 2-3/2003, Beograd, 2003.
9. Paunović, Milan, Krivokapić, Boris, Krstić, Ivana, *Međunarodna ljudska prava*, Beograd, 2010.
10. Obradović, Žarko, „Osvrt na najznačajnija međunarodna dokumenta o manjinama“, *Strani pravni život*, 2-3/2003, Beograd, 2003.
11. Rules of procedure of the Human Rights Council Advisory Committee, Adopted by the Advisory Committee on 6 August, 2009.

Miloš Jončić, M.A.

POSITION AND PROTECTION OF MINORITIES IN INTERNATIONAL LAW

ABSTRACT

The paper presents several segments which are significant for minority communities. Defining is an important part of any issue, this also including the issue of minorities. For this reason, we have presented several definitions of minorities. So far, no uniform definition of minorities has been adopted and there are various reasons for that. Minority protection can be observed through the prism of internal protection, or protection within a state or through international protection. Discussing international protection of minorities, we should consider two questions. First, what are the instruments or what international treaties relate to minorities guaranteeing and protecting minority rights? And second, what relevant bodies are in charge of minority rights? Finally, one must not omit to present the most important minority rights that should be protected by international law and what minority rights, among others, are mentioned in international documents dealing with this topic.

Key words: minority rights, allochthonous and autochthonous minorities, ethnic minorities, UN Human Rights Council, OSCE, Council of Europe.

UDK: 351.824.1(497)
Biblid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1147, str. 73–86.
Izvorni naučni rad
Primljen: 20. jul 2012.

Pero PETROVIĆ¹, Željko JOVIĆ²

Pretpostavka prosperitetnog razvoja srpske privrede – podizanje nivoa konkurentnosti industrije

SAŽETAK

Ubrzana globalizacija svetskog tržišta, njegov nagli razvoj, kao i tekuća ekonomska kriza, svim zemljama nameću sve veće zahteve za stalnim promenama, a posebno unapređenjem konkurentnosti. Konkurentnost omogućava ekspanziju izvoza, visok privredni rast i razvoj, te socijalno blagostanje iskazano povećanjem zaposlenosti i standarda stanovništva. Bez obzira na to da li se radi o mikro ili makrokonceptu konkurentnosti, u žestokoj konkurentskoj utakmici pobeđuju oni koji povećavaju produktivnost i efikasnost. Na mikroplanu nivo produktivnosti utiče na stope povraćaja na uložene investicije u mašinskoj industriji (preduzeća), kao jednog od ključnih pokretača ekonomskog rasta. Na makroplanu, stepen produktivnosti određuje nivo održivog rasta i razvoja, odnosno prosperiteta razvoja privrede.

Ključne reči: Srpska industrija, konkurentnost, efekti, kreativnost, inovativnost;

1. Uvod

Zaostajanje privrede Srbije, posebno prerađivačke industrije, u nivou konkurentnosti, predstavlja višedecenijski proces. Suštinski razlog tome su nezavršene strukturne reforme industrije i neaktiviranje njenih razvojnih i

¹ Dr Pero Petrović, naučni savetnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, pera@diplomacy.bg.ac.rs.

² Željko Jović, MA, Doktorant, Ekonomski fakultet Beograd i Narodna banka Srbije, Zeljko.Jovic@nbs.rs.

Rad je rezultat istraživanja na projektu br.179029 za period 2011–2014. godine, Ministarstva za prosvetu i nauku Republike Srbije.

izvoznih potencijala. Industrijska proizvodnja suočava se sa ozbiljnim problemima koji ostavljaju traga na konkurentnost, izvoznu aktivnost i poziciju na međunarodnom tržištu. Izvozna struktura zasniva se na dominaciji tradicionalne industrijske proizvodnje, odnosno radno i resursno-intenzivnim proizvodima i proizvodima niske tehnološke intenzivnosti. Neadekvatna izvozna struktura i visoka uvozna zavisnost uticale su na kontinuirani rast spoljnotrgovinskog deficita, ali i pogoršanje ostalih razvojnih indikatora. Posledice globalne ekonomske krize, dodatno su ukazale na neadekvatan izbor modela privrednog razvoja, na neadekvatne strukturne promene u privredi i industriji, i nisku konkurentnost.

Ekonomska konkurentnost predstavlja glavnu polugu svake efikasne tržišne privrede kojoj i Srbija teži. U kontekstu nacionalnog i evropskog identiteta, u procesu evropskih integracija, zadatak države je da u interesu svog stanovništva izgradi efikasnije institucije tržišne privrede i energično se suprotstavi brojnim oblicima monopolskog i ostalim oblicima privilegovanog položaja, što podrazumeva i uvođenje evropskih tržišnih kriterijuma i javno-privatnog partnerstva u infrastrukturne delatnosti koje predstavljaju stožer svake savremene privrede. Međunarodna konkurentnost privrede jedne zemlje predstavlja sposobnost ostvarivanja osnovnih ciljeva ekonomske politike, posebno rasta dohotka i zaposlenosti, bez povećavanja zaduživanja odnosno bez nastanka deficita platnog bilansa.

U procesu evropskih integracija konkurentnost se tretira kao sposobnost da se ostvaruje dinamičan ekonomski rast u dugom periodu. Nasuprot tome, Srbija beleži dinamičan rast spoljnog duga, pa su kumulirani deficiti zahtevali inostrana sredstva za njihovo pokrivanje. Utvrđeno je da Srbiji nedostaju veća efikasnost tržišta, bolje poslovno okruženje i efikasne institucije.³ Prilikom konstruisanja indeksa za merenje konkurentnosti u obzir se uzimaju merenja tzv. „12 stubova konkurentnosti“. Analizira se institucionalni, pravni i administrativni okvir.

U prvom stubu mere se indikatori institucija, u koje spadaju: svojinska prava, korupcija, nezavisnost sudstva, neefikasnost države, bezbednost i neformalni pritisci na donosioce odluka, i nivo korporativne etike i zaštite investitora. Drugi stub je infrastrukturna osnova koja se meri indikatorima kvaliteta prevoznih puteva i kvalitetom telekomunikacija. Treći stub predstavlja makroekonomski ambijent (budžetski deficit, inflacija, itd.). Četvrti stub odnosi se na zdravstvo i osnovno školovanje. Druga grupa faktora koja bi trebalo da predstavlja jačanje efikasnosti, sastoji se od šest stubova od kojih se svaki meri uz pomoć više indikatora. Ti stubovi su: visoko obrazovanje, efikasnost tržišta robe, efikasnost tržišta rada, razvoj finansijskog tržišta, tehnološka spremnost i veličina tržišta. U treću grupu faktora spadaju stubovi inovacija (kapacitet za inovacije, izdaci za istraživanje i razvoj, itd.) i sofisticiranosti vođenja poslova (prisustvo klastera, kvalitet marketinga, itd.).

³ World Economic Forum, The Global Competitiveness Report, 2011, Davos, Indicators on Serbia, pp. 294–295.

Neosporno, svi ovi faktori utiču na konkurentnost srpske privrede, a brojni od njih su ispod zadovoljavajućeg nivoa, te Srbija treba da uloži ogromne napore kako bi se njena privreda prilagodila novom ekonomskom okruženju i dostigla zadovoljavajući nivo konkurentnosti. Stvaranje nove integrisane svetske ekonomije, kao osnovne ideje procesa globalizacije, podrazumeva prelazak sa lokalnog na globalni način poslovanja.

2. Nivo konkurentnosti privrede Srbije

Sa aspekta globalne konkurentnosti ona se definiše kao „skup institucija, politika i faktora koji determinišu nivo produktivnosti jedne zemlje”.⁴ Po metodologiji MMF Srbija je zauzimala 73. mesto, a prema metodologiji Svetske banke 76. mesto u 2010. godini. To znači da su reforme bile nedovoljne, odnosno neefikasne u smislu razvoja tržišne privrede.

Uništavanjem i devastacijom industrijskog sektora u dugom periodu izvoz i konkurentnost privrede Srbije nije na zavidnom nivou, naprotiv. Stoga brojni ekonomisti, ali i drugi eksperti, istražuju uzroke pada i vrlo niskog nivoa konkurentnosti privrede Srbije. Rang i rezultati Srbije po podindeksima i stubovima indeksa globalne konkurentnosti u 2009. i 2010. godini, pokazuju koji su to faktori uzrok niskog nivoa međunarodne konkurentnosti srpske privrede. Rast konkurentnosti ključno je pitanje daljeg razvoja industrije i privrede. Snažna je veza između konkurentnosti i dinamike ekonomskog rasta, te povratnog uticaja na ekspanziju izvoza, zaposlenost, privlačenje stranih ulaganja, ublažavanje siromaštva i nejednakosti, brzog rasta životnog standarda i političke stabilnosti. Sve ovo posebno dolazi do izražaja u uslovima globalne ekonomske krize i otklanjanja njenih posledica. Tabela br. 1.

Indikatori konkurentnosti pokazuju da Srbija donekle ima prednost u odnosu na prosek zemalja iz okruženja koje se nalaze u drugoj razvojnoj fazi, jedino iz oblasti zdravstva i osnovnog obrazovanja, dok značajno zaostaje u oblasti efikasnosti i sofisticiranosti poslovanja. U svim ostalim faktorima vrednosti su približno izjednačene. Posmatrano u okruženju, Srbija je na začelju zemalja koje kroz rast efikasnosti i inovativnosti teže povećanju konkurentnosti.

Detaljna analiza GCI prema rangu ukupno 111 pokazatelja (indikatora), raspoređenih u 12 stubova, omogućava utvrđivanje konkurentne prednosti (rang 0–50) i slabosti (rang preko 50) svih država. Od ukupno 111 indikatora Srbija ima 14 prednosti i 97 nedostataka.

Komparativni napredak je u kvalitetu naučnog obrazovanja, u opremljenosti telefonima i internet protoku, ukupnoj visini poreza i nameta, vremenu potrebnom za pokretanje biznisa, niskim nadnicama i troškovima otpuštanja radnika. Ostali pokazatelji nalaze se ispod svetskog proseka i

⁴ World Economic Forum, The Global Competitiveness Report 2010–2011, Davos, Indicators on Serbia, p. 2.

Tabela br. 1. Indeks globalne konkurentnosti – Srbija 2009. i 2010.

	2010.	2009.		
	Rang od 139 zemalja	Rezultat od 1 do 7	Rang od 133 zemlje	Rezultat od 1 do 7
GCI (indeks globalne konkurentnosti)	96	3,80	93	3,77
Podindeks A: Osnovni faktori	93	4,1	97	3,9
1. stub: Institucije	120	3,2	110	3,2
2. stub: Infrastruktura	93	3,4	107	2,8
3. stub: Makroekonomska stabilnost	109	4,0	111	3,9
4. stub: Zdravstvo i osnovno obrazovanje	50	6,0	46	5,7
Podindeks B: Faktori efikasnosti	93	3,7	86	3,77
5. stub: Više obrazovanje i usavršavanje	74	4,0	76	3,8
6. stub: Efikasnost tržišta robe	125	3,6	112	3,7
7. stub: Efikasnost tržišta radne snage	102	4,1	85	4,2
8. stub: Razvijenost finansijskog tržišta	94	3,8	92	3,9
9. stub: Tehnološka spremnost	80	3,4	78	3,4
10. stub: Veličina tržišta	72	3,6	67	3,7
Podindeks C: Inovativni faktori	107	3,0	94	3,21
11. stub: Soficiranost poslovanja	125	3,2	102	3,4
12. stub: Inovacije	88	2,9	80	3

doprineli su da Srbija zauzima pretposlednje mesto među bivšim jugoslovenskim republikama i bude među najnekonkurentnijim evropskim zemljama.

Međutim, da bi se savladala dugogodišnja kriza i ozbiljno zaostajanje industrije, poseban izazov predstavlja stvaranje povoljnih uslova za privlačenje, zadržavanje i širenje novih (*greenfield*) stranih investicija i transfer prednosti u industriju adekvatnim oblicima.

Tabela br. 2. Globalni rang konkurentnosti zemalja u okruženju

ZEMLJA	RANG - Ukupno rangirano 139 zemalja
Mađarska	52
Rumunija	67
Bugarska	71
Hrvatska	77
Albanija	88
Makedonija	89
Srbija	96
Bosna i Hercegovina	102

Izvor: Global Competitiveness Report, 2011, str. 13-14.

Konkurentnost nacionalne privrede definiše se kao „njena sposobnost da najracionalnije zaposli nacionalne resurse u skladu sa međunarodnom specijalizacijom i trgovinom, tako da to u krajnjoj instanci dovodi do rasta realnog dohotka i životnog standarda, ali zasnovanog na realnim kategorijama, a ne na zaduživanju u inostranstvu”.⁵ Industrija u celini, a posebno mašinska industrija, predstavlja ključni sektor koji daje osnovni pečat nacionalnoj konkurentnosti i u vodećim evropskim zemljama u tranziciji (Češkoj, Slovačkoj, Poljskoj, Mađarskoj i Sloveniji). Posle tranzicionih teškoća, kod ovih zemalja (re)industrijalizacija se ubrzava. S druge strane, ljudski kapital, kao bitna odrednica jačanja konkurentnosti nacionalne privrede jedne zemlje, u Srbiji se nedovoljno koristi. Neosporno je da ljudi u Srbiji poseduju potrebno znanje, veštine, sposobnosti i inovativnost da privredu Srbije što efikasnije prilagode novom ekonomskom okruženju. „Mnogo toga je moglo i još uvek može da se realizuje bez puno kapitala i inostrane tehnologije. Radi se, pre svega, o kompletiranju i poboljšanju javnih i privatnih institucija, poštovanju zakona, podržavanju i omogućavanju konkurencije, smanjenju protekcionizma

⁵ B. R. Scott, G. K. Lodge, *US Competitiveness in the World Economy*, Harvard Business School Press, Boston, 1985, p. 15.

i davanju jednake šanse svima. Time bi se stvorili bolji uslovi i manji odliv mozgova iz zemlje i podstakao profesionalni menadžment.”⁶ Pitanje konkurentnosti, i uopšte postizanja konkurentske prednosti, u neizvesnom i dinamičnom tržišno-poslovnom i uopšte konkurentskom ambijentu, postaje osnovno i krucijalno za menadžment strukture preduzeća.

Otuda, uslov opstanka, ostvarivanja tekuće stabilnosti u poslovanju i dugoročnog uspeha menadžmenta, pa samim tim i preduzeća, jeste posedovanje znanja i pravih informacija.⁷ Osim toga, veza između visine stranih direktnih investicija i izvoza, u relativno malim zemljama, vrlo je izražena. Oni u velikoj meri doprinose modernizaciji privrede, pa tako i njenoj konkurentnosti. Posebno je značajno što strane investicije predstavljaju dodatak domaćoj akumulaciji, koja je relativno niska u odnosu na domaći proizvod i stanje privrede. Stoga je neophodno uložiti napore za reindustrijalizaciju u relativno konkurentnim sektorima. To može da se ostvari primenljivom industrijskom politikom sa adekvatnom finansijskom podrškom. Formiranjem razvojne banke na nivou Srbije izbegla bi se neefikasna upotreba raznih sredstava kojima suštinski raspoložu brojni subjekti.⁸ Na taj način finansirale bi se one delatnosti koje su apostrofirane u opštoj strategiji unapređenja izvoza. Drugi pravac delovanja u pospešivanju izvoza odnosi se na jačanje saradnje i veće integracije na regionalnom nivou.⁹ Širenje trgovine doprinelo bi i potencijalnom povećanju stranih investicija u regionu što bi podizalo nivo konkurentnosti komplementarnih privreda. Međutim, u savremenim uslovima neophodno je pomeranje fokusa sa privrede u celini (makrokonkurentnost) na stvaranje uslova za unapređivanje konkurentnosti preduzeća (mikrokonkurentnost). Ovo je posebno bitno jer se značaj preduzeća u međunarodnoj razmeni neprekidno povećava te na svetskom tržištu opstaju samo preduzeća koja proaktivno i fleksibilno reaguju na signale sve turbulentnijeg tržišta. To znači da za takvo poslovanje treba stvoriti odgovarajući institucionalni okvir, pre svega na nacionalnom nivou.

3. Produktivnost i jedinični troškovi rada industrije

Produktivnost u industriji jedan je od osnovnih pokazatelja razvoja i efikasnosti privrede. Povećanje produktivnosti od ključnog je značaja za rast i razvoj industrijske proizvodnje, konkurentnosti, i povećanja izvoza. U

⁶ V. Grečić, „Uzroci niskog nivoa i mere za povećanje konkurentnosti privrede Srbije”, Zbornik *Kako povećati konkurentnost privrede i izvoza Srbije*, Naučno društvo ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet u Beogradu, 2010, str. 71.

⁷ S. Malinić, M. Todorović, „Upravljačko-računovodstveni aspekti jačanja izvozne konkurentnosti – strategijski pristup kao odgovor na izazove promena”, Zbornik *Kako povećati konkurentnost privrede i izvoza Srbije*, Naučno društvo ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet u Beogradu, 2010, str. 113.

⁸ SIEPA, Fond za razvoj, Nacionalni investicioni plan, razne agencije i dr.

⁹ B. Handjinski et al., *Enhancing Regional Trade and Integration in Southeast Europe*, World Bank, Washington, D.C., 2010.

periodu 2003–2008, industrija je beležila rast produktivnosti rada po prosečnoj godišnjoj stopi od oko 9,5%, dok je u 2009. godini usledio pad od 2,2%, kao posledica pada proizvodnje (-12,1%), iako je smanjena zaposlenost u industriji (10,1%). Taj negativni trend nastavio se i u 2010. godini.¹⁰ Pri tome se ne sme zanemariti činjenica niske startne pozicije u pogledu produktivnosti rada.

Tabela br. 3. Produktivnost i jedinični troškovi rada u industriji Srbije (u %)

	2003.	2004.	2005.	2006.	2007.	2008.	2009.
Stope rasta u industriji	-2,7	7,1	0,8	4,7	3,7	1,1	-12,1
Zaposlenost u industriji	-12,8	-4,8	-7,6	-8,3	-8,1	-5,5	-10,1
Produktivnost u industriji	3,9	12,5	9,0	14,2	12,9	7,0	-2,2
Produktivnost u prerađivačkoj industriji	-	16,2	9,6	9,6	11,7	4,1	-14,2
Jedinični troškovi rada u industriji	3,9	-6,7	0,9	-1,9	-4,2	-2,0	-5,1

Izvor: Internet, [http://www..razvoj.gov.rs/SED indikator_i.htm](http://www..razvoj.gov.rs/SED_indikator_i.htm).

U posmatranom periodu ostvareni rast produktivnosti rezultat je delom rasta fizičkog obima proizvodnje, a prvenstveno konstantnog smanjenja broja zaposlenih u industriji. Pri tom su međugodišnje stope rasta produktivnosti u prerađivačkoj industriji (posebno u mašinskoj industriji) ispod međugodišnjih stopa rasta u ukupnoj industriji. Međunarodna konkurentnost industrije, pa i mašinske industrije, često se kvantifikuje i preko jediničnih troškova rada, koji obuhvataju najveću troškovnu komponentu i pokazuju koliko ona učestvuje u ostvarenoj bruto dodatoj vrednosti. Mada nisu idealna mera konkurentnosti, industrije sa nižim jediničnim troškovima rada mogu se smatrati konkurentnijim, i u mogućnosti su da povećavaju izvoz, i obrnuto. Osnovni problemi i ograničenja sa kojima se susreće mašinska industrija u Srbiji, u pogledu smanjenja jediničnih troškova rada i rasta produktivnosti rada, ogledaju se u zastareloj opremi, zastarelim tehnološkim rešenjima i nedovoljnim

¹⁰ Industrija Republike Srbije 2010. (2011), Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd, str. 11.

ulaganjima u nauku i istraživanje i razvoj. Tehnološki jaz i postojeća proizvodna struktura, u kojoj dominiraju sektori niske tehnološke intenzivnosti proizvodnje, ne mogu u dugom roku bitnije uticati na smanjenje jediničnih troškova rada i dinamičniji rast produktivnosti rada. Pored direktnog doprinosa rastu industrijske produktivnosti, industrija utiče i na rast produktivnosti svih sektora, odnosno reindustrijalizacija stvara pozitivne eksterne efekte na privredu u celini i ubrzava njen rast.

Uz povećanje produktivnosti vrlo je bitno unapređenje kvaliteta sa velikim brojem dimenzija, od kojih se mogu izdvojiti:

- (1) harmonizacija domaćih sa standardima sistema kvaliteta ISO i tehničkim propisima Međunarodne organizacije za standardizaciju;
- (2) harmonizacija naših sa standardima, direktivama i sistemom kvaliteta EU;
- (3) usklađivanje infrastrukture kvaliteta i tehničkog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU;
- (4) usredsređenost na model menadžmenta totalnim kvalitetom i proces kontinuiranog poboljšanja (*Total Quality Management*); i
- (5) uspostavljanje koncepta benčmarkinga (*Benchmarking*) i koncepta reinžinjerina poslovnih procesa (*Business Process Reengineering*).

Brojni su primeri konkurentske prednosti bazirane na veštinama upravljanja. Takve veštine upravljanja obično je teže transferisati ili limitirati nego tehničke veštine, zbog toga što su one deo poslovne kulture kompanije. Međutim, ako se kopira sistem upravljanja, znači da kompanija mora da promeni pristup poslu, što je daleko kompleksnije za organizaciju od kopiranja tehnologije, ili kupovine mašine.

4. Spoljnotrgovinske performanse srpske industrije

Posmatrajući period 2001–2009. sagledava se da je rast izvoza bio uslov i osnova za dalji razvoj industrije. Međutim, stanje i saldo spoljnotrgovinske razmene industrije ukazuju na nezavidan položaj i rastući deficit. Ukupan izvoz industrije u posmatranom periodu iznosio je 46,8 mlrd. USD ili oko 95% ukupnog izvoza, dok je izvoz prerađivačke industrije bio 45,9 mlrd. USD ili oko 94% ukupnog srpskog izvoza. Ukupan uvoz industrije u tom periodu iznosio je 104,6 mlrd. USD ili 95,8% ukupnog uvoza privrede, dok je uvoz prerađivačke industrije iznosio 87,7 mlrd. USD ili 80,5% ukupnog srpskog uvoza. Ukupan deficit celokupne industrije u periodu 2001–2009. iznosio je 57,7 mlrd. USD ili 94,9% ukupnog deficita, a deficit prerađivačke industrije USD 41,5 mlrd. USD ili 68,2% ukupnog deficita. Tabela br. 4.

U strukturi izvoza industrije najveće učešće imale su oblasti osnovnih metala (20,1%), prehrambenih proizvoda i pića (16,4%), hemikalija i hemijskih proizvoda (9,8%), proizvoda od gume i plastike (7,2%), mašina i uređaja (6,8%). U strukturi uvoza industrije najzastupljenije su oblasti hemikalija i hemijskih proizvoda (14,4%), mašina i uređaja (10,9%), osnovnih metala (8,8%), motornih vozila i prikolica (7,8%), koksa i derivata

Tabela br. 4. Izvoz i uvoz prerađivačke industrije Srbije 2001–2009.
(mlrd. USD)

	Izvoz	Uvoz	Saldo
Prerađivačka industrija	45.983,5	87.763,1	-41.779,6
Prehrambeni proizvodi i piće	7.729,5	4.442,3	3.287,2
Duvanski proizvodi	170,2	815,4	-645,2
Tekstilna prediva i tkanine	1.556,4	3.415,5	-1.859,1
Odevni predmeti i krzna	1.889,6	1.571,1	318,5
Koža i predmeti od kože, obuća	1.333,7	1.909,8	-576,1
Prerada i proiz. od drveta i plute	1.010,1	1.696,9	-686,8
Celuloza, papir i prerada papira	1.040,3	3.266,4	-2.226,1
Izdavanje, štampanje i reprodukcija	413,2	688,7	-275,5
Koks i derivati nafte	913,5	4.837,3	-3.923,8
Hemikalije i hemijski proizvodi	4.615,4	15.123,5	-10.508,1
Proizvodi od gume i plastike	3.470,4	3.103,1	367,3
Proizvodi od ostalih minerala	1.033,7	1.968,2	-934,5
Osnovni metali	9.392,4	8.450,2	942,2
Metalni proizvodi, osim mašina	1.385,9	2.843,7	-1.457,8
Ostale mašine i uređaji	3.222,7	11.410,3	-8.187,6
Kancelarijske i računarske mašine	188,5	2.212,6	-2.024,1
Druge elekt. mašine i aparati	1.854,5	2.805,8	-951,3
Radio, TV i komunikaciona oprema	485,8	3.722,4	-3.236,6
Precizni i optički instrumenti	356	2.485	-2.129
Motorna vozila i prikolice	1.074,1	8.210,2	-7.136,1
Ostala saobraćajna sredstva	1.048,9	984,5	64
Nameštaj i slični proizvodi	1.067,9	1.670,1	-602,2
Reciklaža	731,1	130,1	601

Izvor: Statistika spoljne trgovine, RZS, Internet, <http://webrzs.stat.gov.rs/axd/arhiva>.

nafta (4,6%), prehrambenih proizvoda i pića (4,2%). U strukturi deficita industrije najveće učešće imale su oblasti proizvodnje hemikalija i hemijskih proizvoda (18,2%), mašina i uređaja (14,1%), motornih vozila i prikolica (12,3%). Negativan izvozni rezultat ostvarile su neke tradicionalno izvozne industrijske oblasti, poput proizvodnje tekstilnih prediva i tkanina, proizvodnje motornih vozila i proizvodnje mašina i uređaja.

5. Konkurentnost prerađivačke industrije – cilj strategije razvoja industrije Srbije

Jedan od prioriteta privrede Srbije predstavlja dostizanje određenog nivoa međunarodne konkurentnosti i stvaranje moderne, efikasne i konkurentne industrije. Nove strategije i politike razvijanja i jačanja konkurentnosti trebalo bi da budu osnova na kojoj se na konzistentan i celovit način definišu osnovni razvojni prioriteti i pravci zemlje. U dizajniranju takvih strategija i operativnih politika, najviši prioritet mora imati konkurentnost, odnosno rast konkurentnosti srpske industrije uz intenziviranje strukturnih promena, kako bi se obezbedio njen efikasan razvoj. Iz definisanog strateškog cilja povećanja konkurentnosti industrije, hijerarhijski posmatrano, može se izvesti niz sekundarnih ciljeva, među kojima su:¹¹

1. nužnost dinamičnog rasta i produktivnosti industrije koji bi uticali na strukturno prilagođavanje ekonomskim, tehnološkim i socijalnim zahtevima i potrebama visokokonkurentnih tržišta, čime bi se obezbedilo povećanje kvaliteta i obima izvoza;
2. ulazak u višu razvojnu fazu industrije koju karakteriše proizvodnja proizvoda koji stvaraju visoku novododatu vrednost; i
3. unapređivanje osnovnih i posrednih faktora i međuproizvoda konkurentnosti, koji će delovati na mikroekonomsku i makroekonomsku konkurentnost, odnosno rezultate konkurentnosti.

Neosporno, za realizaciju ovih ciljeva i viših nivoa konkurentnosti potrebno je dosta napora, vremena i ulaganja. Za unapređenje konkurentnosti kao višedimenzionalnog fenomena strukturnog karaktera, veoma je bitno definisanje relevantnih strategija, politika i faktora, koji bi trebalo da omoguće postizanje konkurentnosti i njeno održanje na dugi rok.

U cilju efikasnijeg podizanja konkurentnosti srpske industrije, neke grane (samo izuzetno), grupe (retko) ili pojedinačni proizvodi (uglavnom) moraju dobiti status prioriteta, a neke izgubiti mesto koje su imale u prethodnom periodu, odnosno mora postojati visok nivo prioriteta podizanja konkurentnosti i specijalizacije izvoza.¹² Proizvodi čiji bi razvoj

¹¹ V. Mičić, „Konkurentnost industrije – nužna pretpostavka prosperitetnog razvoja privrede”, Zbornik *Kako povećati konkurentnost privrede i izvoza Srbije*, Naučno društvo ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet u Beogradu, 2010, str. 184.

¹² Lj. Savić, *Reindustrijalizacija kao osnov novog modela razvoja, Ekonomsko-socijalna struktura Srbije – Učinkav prve decenije tranzicije*, NDES i Ekonomski fakultet Beograd, 2010, str. 200.

trebalo podržati su oni koji na najefikasniji i najproduktivniji način koriste raspoložive faktore, a posebno znanje, inovacije i tehnologije, ali i oni koji odgovaraju strukturi uvozne tražnje najvažnijih spoljnotrgovinskih partnera. Nosioци razvoja srpske industrije, u narednom periodu, uz uvažavanje svih interesa, trebalo bi da budu sledeće delatnosti:

1. proizvodnja motornih vozila i komponenti (automobilska industrija);
2. proizvodnja mašina;
3. proizvodnja elektronske opreme i mašina;
4. proizvodnja informacionih tehnologija; i
5. proizvodnja agro-industrijskog kompleksa, odnosno prehrambenih proizvoda.

Za implementaciju strategije izvozne orijentacije i izmenu osnovnih pravaca razvoja industrije, zasnovanih na znanju, inovativnosti i preduzetništvu, neophodno je definisati i voditi novu, aktivnu i sofisticiranu industrijsku politiku. Upravljanje modernom ekonomijom i kanalisanje procesa promena ekonomskih struktura, bez neke forme industrijske politike, više nije moguće. Ona mora dobiti odgovarajuće mesto, jer je postala jedan od fundamentalnih izbora za efikasan industrijski razvoj i jedna od važnijih ekonomskih politika kojom se svesno utiče i podstiče rast konkurentnosti. Glavna svrha nove industrijske politike je da industriju učini raznovrsnijom i da stvori oblasti u kojima će ona biti u konkurentskoj prednosti.

U stanju i nivou konkurentnosti u kojem se nalazi naša mašinska industrija, veoma je bitno unaprediti neke ključne faktore konkurentnosti, koji će istovremeno biti i u funkciji obezbeđenja efikasnog i dugoročno održivog privrednog razvoja. Ovi faktori, u savremenim uslovima, odnose se pre svega na:

- poboljšanje poslovnog okruženja ili industrijskih okvirnih uslova (borba protiv monopola i nedozvoljene koncentracije, restriktivnih sporazuma, zloupotrebe dominantnog i privilegovanog položaja nekih preduzeća);
- unapređenje uslova konkurencije i zaštite konkurencije u cilju obezbeđenja efikasne alokacije resursa i povećanja produktivnosti (regulacijom i efikasnom kontrolom državne pomoći, trebalo bi omogućiti njenu svrsishodnost i efikasnost, kroz dozvoljene subvencije);
- razvoj intelektualnog kapitala u ekonomiji znanja;
- kreiranje inovacija u domenu proizvodnje i tehnologije, te apsorpcija stranih tehnologija;
- unapređenje efikasnosti i fleksibilnosti tržišta rada – prilagođavanje potrebama razvoja mašinske industrije (olakšati prekvalifikacije i prelaze iz jednih u druge sektore i delatnosti, unapređenje stvaranja produktivnih zanimanja);
- poboljšanja i reforme funkcionog i neformalnog obrazovanja uz procenu znanja i veština potrebnih mašinskoj industriji (strukturna usklađenost obrazovnih profila i potreba industrije);

- unapređenje necenovnih atributa i faktora konkurentnosti, posebno kvaliteta;
- razvoj i jačanje malih i srednjih preduzeća i preduzetništva – transformacija strukture mašinske industrije;
- razvijanje menadžmenta i liderstva – sa jasnom vizijom razvoja preduzeća i ljudskih resursa; i
- podsticanje i unapređenje razvoja industrijskih klastera – važan i složen oblik organizacija.

Pored jačanja i unapređenja ovih mikroekonomskih i makroekonomskih faktora, postojeće stanje i nivo konkurentnosti zahtevaju da konkurentsku prednost treba stvarati i održavati jačanjem i ostalih ekonomskih, tehnoloških, necenovnih i drugih društvenih faktora i determinanti konkurentnosti. Aktivno delovanje i odgovornost za njihovo unapređenje ne bi trebalo da bude privilegija same države, već svih pojedinaca, privrednih subjekata, preduzetnika i institucija u njoj.

Ključ uspeha je u kvalitetu ljudskih resursa jer jedino vredni i umešni radnici mogu da stvore profit. Oni su kapital, a ne fabričke hale ili mašine. Velika bi bila greška da se na radnike i ljudske resurse gleda kao na pasivu, puki trošak, a ne na aktivu, koja zapravo donosi profit. Ljudski resursi su, u poređenju sa kapitalom, zemljom, sredstvima za rad, najznačajniji element procesa proizvodnje. U tom smislu, na ukupne ljudske resurse treba gledati kao na vrednost, a ne kao na trošak.

Zaključak

Važnost razvoja konkurentnosti industrije u narednom periodu, ogleda se u činjenici da su dinamičan privredni rast i makroekonomska stabilnost Srbije neodrživi bez stabilnog industrijskog rasta i izvoza. Posebno bi u fokusu trebalo da bude oživljavanje prerađivačke (mašinske, metalske, elektro, itd.) industrije u kojoj je Srbija imala dugu tradiciju i beležila zavidne izvozne rezultate. Međutim, za to je neophodan razvoj savremene industrijske strukture, koja će omogućiti uključivanje u svetske i evropske ekonomske tokove, uz najmanje moguće troškove i napore. To će biti moguće ukoliko se prihvati savremeni koncept konkurentnosti i dinamičnog rasta produktivnosti mašinske industrije i njenog strukturnog prilagođavanja ekonomskim, tehnološkim i socijalnim zahtevima i potrebama visokokonkurentskih tržišta.

Ozbiljnijeg oporavka privrede Srbije neće biti dok se ne oporavi, konsoliduje i restrukturira industrija. Neophodno je preduzeti niz mera kako bi se mogao obezbediti dinamičan rast izvoza. Ključni izazov u budućem periodu biće da se, uporedo sa promenom strukture izvoza, poveća stepen finalizacije industrijskih proizvoda i podigne izvozni potencijal srpske industrije. U okvirima rastuće nestabilnosti globalne ekonomije, industrijska politika mora biti sposobna za brz i efikasan odgovor na nepredvidive događaje. Savremen pristup industrijskoj politici

daje suštinsku ulogu u održivom industrijskom napretku i prosperitetu. Taj pristup je u skladu sa najboljom praksom i iskustvima, pristup koji je fokusiran na ciljeve kojima treba težiti, promene koje treba ostvariti, instrumente i metode za ostvarenje željenih rezultata, proces praćenja napretka i problema, kao i usklađivanje aktivnosti u odnosu na postojeće probleme ili nove pristupe u određenim vremenskim intervalima.

Bibliografija

1. Global Competitiveness Report, 2011, pp. 13-14.
2. Grečić, V., „Uzroci niskog nivoa i mere za povećanje konkurentnosti privrede Srbije”, Zbornik *Kako povećati konkurentnost privrede i izvoza Srbije*, Naučno društvo ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet u Beogradu, 2010.
3. Handjinski, B. et al., *Enhancing Regional Trade and Integration in Southeast Europe*, World Bank, Washington, D.C., 2010.
4. Industrija Republike Srbije 2010. (2011), Republički zavod za statistiku Srbije, Beograd.
5. Malinić, S., Todorović, M., „Upravljačko-računovodstveni aspekti jačanja izvozne konkurentnosti – strategijski pristup kao odgovor na izazove promena”, Zbornik *Kako povećati konkurentnost privrede i izvoza Srbije*, Naučno društvo ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet u Beogradu, 2010.
6. Mičić, V., „Konkurentnost industrije – nužna pretpostavka prosperitetnog razvoja privrede”, Zbornik *Kako povećati konkurentnost privrede i izvoza Srbije*, Naučno društvo ekonomista Srbije i Ekonomski fakultet u Beogradu, 2010.
7. Savić, Lj., *Reindustrijalizacija kao osnov novog modela razvoja, Ekonomsko-socijalna struktura Srbije – Učinak prve decenije tranzicije*, NDES i Ekonomski fakultet Beograd, 2010.
8. Scott, B. R., G. K.Lodge, *US Competitiveness in the Woeld Economy*, Harward Business School Press, Boston, 1985.
9. World Economic Forum, *The Global Competitiveness Report 2010–2011*, Davos, Indikators on Serbia.

Pero Petrović, PhD, Željko Jović, M.A.

A PREREQUISITE FOR PROSPEROUS DEVELOPMENT OF THE SERBIAN ECONOMY - INCREASING COMPETITIVENESS OF INDUSTRY

ABSTRACT

The accelerating globalization of the world market's rapid development as well as the current economic crisis impose to all countries increasing demands for constant change, particularly to improve their competitiveness. It enables the expansion of export competitiveness, high economic growth, development, and social well-being, which is

manifested in increased employment and higher living standards of the population. Whether it is a micro or macro concept of competitiveness in the fiercely competitive game winners are those that increase productivity and efficiency. At the micro level, productivity affects the rate of return on investments made in the mechanical engineering (companies) as one of the key driving forces of economic growth. At the macro level, the level of productivity determines the level of sustainable growth and development, economic development and prosperity. According to the majority of indicators of relevant institutions and research, the competitiveness of the Serbian economy is low. The Serbian mechanical engineering should be based on increasing efficiency of production processes to increase the product quality. Development and growth should be based on production and technological innovations.

Key words: Serbian industry competitiveness, effects, creativity, innovations.

UDK: 341.7
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1147, str. 87-111.
Izvorni naučni rad
Primljen: 17. februar 2012.

David Đ. DAŠIĆ¹

Moguća stanja diplomatskih odnosa

SAŽETAK

U članku se autor bavi sledećim oblastima: priroda diplomatskih odnosa, normalni odnosi, dobri odnosi, susedski i dobrosusedski odnosi. saveznički odnosi, prijateljski odnosi, „bratski“ odnosi, privilegovani odnosi, srdačni odnosi, uzajamni (recipročni) odnosi, neutralni odnosi. hladni odnosi, nametnuti odnosi, pogoršani odnosi, zategnuti odnosi, zaoštreni odnosi, degradirani odnosi, prekinuti odnosi, retorzija u diplomatskim odnosima, zaustavljeni odnosi, obustavljeni odnosi, obnovljeni (normalizovani) odnosi, posredovani odnosi, indiferentni (ravnodušni) odnosi, neformalni odnosi ili odnosi de facto.

Ključne reči: Diplomacija, spoljna politika, međunarodni odnosi, međunarodno pravo, država imenovanja i prijema, reciprocitet, retorzija, protestna nota, demarš, *persona non grata*.

Priroda diplomatskih odnosa

Diplomatski odnosi, jednom uspostavljeni između dve države, nisu zauvek dati, nego su vremenom podložni manjim ili većim, ređim ili češćim promenama koje nameće sam razvoj događaja na svetskoj političkoj sceni i dinamizam međunarodnih odnosa. Sadržina tih odnosa primarno je određena konkretnim političkim, ekonomskim i drugim interesima jedne države prema drugoj, njihovim postavljanjem na svetskoj političkoj sceni prema pitanjima koja ih neposredno ili posredno tangiraju, kao i odlukama najvažnijih međunarodnih tela (Ujedinjenih nacija, NATO, Evropske unije i dr.) i najuticajnijih svetskih sila (SAD i dr.) koje utiču na njihov međunarodni položaj.

Zato je i priroda diplomatskih odnosa između dve ili više država veoma složena. Ti odnosi su uvek dinamični, a ne statični, često i nepredvidivi, koji

¹ Evropski centar za mir i razvoj Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija. Autor je bio ambasador u Saveznom ministarstvu inostranih poslova, generalni konzul SFRJ u Njujorku, izvanredni i opunomoćeni ambasador SRJ u Brazilu i šef Trgovinske misije Crne Gore u Vašingtonu.

vremenom poprimaju različita „agregatna“ stanja u rasponu od normalnih do prekinutih i od prekinutih do normalizovanih (obnovljenih). U tako širokom rasponu mogućih stanja u diplomatskim odnosima, od jedne do druge konkretne situacije, susreću se različiti oblici i sadržaji međusobne saradnje (politička, ekonomska, naučna, tehnološka, kulturna, informaciona, sportska, stalna, intenzivna, povremena, i dr.), različiti nivoi diplomatskog predstavljanja (ambadorski, otpravnički i dr.) i različite forme diplomatskog opštenja (verbalna nota, protestna nota, demarš, bela knjiga i dr.) između dve ili više država.

Svako „agregatno“ stanje u diplomatskim odnosima ima svoja specifična svojstva, generišući različite političke i druge posledice. Međutim, ponekad je veoma teško, pa možda i nemoguće, u metodološkom smislu, povući preciznu liniju razgraničenja između pojedinih „agregatnih“ stanja u diplomatskim odnosima, posebno onda kada su ona međusobno slična, kada se prepliću ili kada jedno stanje proističe iz drugog, kao, na primer, između normalnih i dobrih odnosa, prijateljskih i savezničkih, srdačnih i „bratskih“, zategnutih i zaoštrenih odnosa i dr.

Moguća politička stanja u diplomatskim odnosima, osim fragmentarnih opisa i osvrtu, nisu bila predmet neke posebne, celovitije teorijske obrade i bliže praktične razrade, koliko smo obavešteni, ne samo u domaćoj nego i u stranoj politikološkoj i diplomatskoj literaturi.

Normalni (korektni) odnosi

Normalni diplomatski odnosi (*normal diplomatic relations*) su oblik diplomatskih odnosa između dve države koji se zasnivaju na njihovom striktnom pridržavanju odredaba potpisanih međudržavnih sporazuma i ugovora, kao i normi potpisanih međunarodnih pravnih akata (konvencija, rezolucija, povelja i dr.).

U bilateralnim odnosima i na međunarodnim konferencijama uzajamno se respektuju, ali bez nekog posebnog iskazivanja bliskosti i srdačnosti.

U međusobnom diplomatskom opštenju najčešće koriste uobičajenu formu verbalne note, u kojoj se, po pravilu, umesto izraza „normalni odnosi“, kurtoazije radi, upotrebljavaju izrazi „dobri odnosi“ ili „prijateljski odnosi“.

Međudržavne posete na svim nivoima unapred se planiraju i ugovaraju, uz strogo poštovanje utvrđene simetričnosti tokom njihove realizacije.

Nastoje da robna razmena između njih bude što uravnoteženija ili uravnotežena, bez deficita ili suficita na jednoj ili drugoj strani.

Spremne su da svaki eventualni međusobni spor rešavaju i reše mirnim sredstvima.

Takvo diplomatsko ponašanje i postavljanje jedne države prema drugoj omogućava održavanje političke korektnosti u njihovim međusobnim odnosima, koji se, kao takvi, često nazivaju i korektni diplomatski odnosi (*correct diplomatic relations*).

Normalni (korektni) diplomatski odnosi su česta pojava u diplomatskoj praksi. Takvi odnosi su danas, na primer, između Srbije i Tadžikistana.

Dobri odnosi

Dobri diplomatski odnosi (*good diplomatic relations*) između dve države su razvijeniji, unapređeniji oblik njihovih normalnih (korektnih) odnosa.

Države dosledno izvršavaju svoje međudržavne ugovorne obaveze. Između njih ne postoji nijedno sporno političko i drugo pitanje. Ostvaruju, u obostranom interesu, zadovoljavajuće rezultate u svim oblastima saradnje i odnosa, od političkih, preko ekonomskih do kulturnih. Njihovi ukupni međudržavni odnosi ničim nisu poremećeni.

Pored klasičnih izvozno-uvoznih poslova, dobre diplomatske odnose između dve države karakteriše i razvijenija dugoročna poslovna saradnja (transfer tehnologije, zajednička ulaganja, zajednički nastup na trećim tržištima i dr.).

Veći ili manji suficit ili deficit u međusobnoj prekograničnoj ekonomskoj saradnji ne predstavlja neki poseban problem, jer dobri odnosi podrazumevaju i viši nivo međusobnog poverenja.

U međusobnoj političkoj saradnji, posebno kad se radi o zvaničnim međudržavnim posetama (nivo, momentum, frekventnost i dr.) poštuje se princip ravnoteže u bilateralnim odnosima, ali ne toliko na striktan način kao kod normalnih (korektnih) odnosa.

U stvari, razlika između normalnih i dobrih diplomatskih odnosa često se izražava u nijansama.

Susedski i dobrosusedski odnosi

Odnosi među susednim državama, međunarodno priznatim i međunarodno uspostavljenim diplomatskim odnosima, nazivaju se susedski diplomatski odnosi (*neighborhood diplomatic relations*). Stanja takvih odnosa mogu biti veoma različita.

Kada između susednih država ne postoje oružani sukobi i politička trvenja, kada sve svoje međusobne nesporazume rešavaju mirnim sredstvima (razgovorima i pregovorima) i u duhu tolerancije, kada se međusobno formalno i stvarno uvažavaju, koje neguju, kada između kojih postoji stalna i uspešna saradnja u raznim oblastima (ekonomija, kultura, nauka, borba protiv kriminala i dr.) – nazivaju se dobrosusedski diplomatski odnosi (*good-neighborhood diplomatic relations*).

Dobrosusedski odnosi su uvek plod politike dobrosusedstva (*good neighbor policy*) koju vode susedne zemlje.

Tako, na primer, *politika dobrosusedstva* američkog predsednika Frenklina D. Ruzvelta (*Franklin Delano Roosevelt*, 1882–1945) znatno je doprinela političkom zaokretu Brazila prema SAD i Velikoj Britaniji na početku

Drugog svetskog rata. SAD i Velika Britanija su po svaku cenu želele da im Brazil bude saveznik u tom ratu. Primamljiva ponuda SAD i Velike Britanije (instaliranje teške industrije u Brazilu, podizanje prve čeličane i dr.) uticala je na pragmatičnog brazilskog predsednika Žetuljija Vargasa (*Getúlio Dornelles Vargas*, 1882–1954) da, mimo ubeđenja, promeni politiku i priđe anti-hitlerovskoj koaliciji. Brazil je 1942. objavio rat Nemačkoj, Italiji i Japanu.²

Pod susednim državama ne podrazumevaju se samo države sa kojima se data država graniči, nego države u datom užem ili širem regionu. Na primer, za Srbiju su susedne države sve države koje su nastale raspadom SFRJ, kao i države sa kojima se ona graničila, uključujući i Tursku kao jednu od ključnih balkanskih država.

Čini se da danas u svetu ne postoji ni jedna jedina država koja ne teži (makar i deklarativno) uspostavljanju i razvijanju dobrih odnosa sa svojim susedinim državama.

Tako, na primer, sve države u regionu Crnog mora žele da razvijaju dobrosusedske odnose i svestranu saradnju.

U jednom relativno dugom vremenskom periodu Brazil nema ni jedan jedini teritorijalni ili drugi spor sa susednim državama, što je proizvod njegove državne politike dobrosusedstva, odnosno uspostavljanja, negovanja i neprestanog razvijanja dobrosusedskih odnosa sa svim južnoameričkim državama sa kojima se graniči.

Jedan od strateških spoljnopolitičkih ciljeva Srbije je da ima dobre odnose sa svakom pojedinačnom susednom zemljom i svim susednim zemljama zajedno.

Međutim, ostarivanje politike dobrosusedstva veoma je komplikovan diplomatski zadatak i test uspešnosti spoljne politike svake pojedinačne susedne zemlje. Po pravilu, manje ili više, sve susedne zemlje su u daljoj ili bližoj prošlosti prolazile kroz konfliktne situacije, međusobno ratovale, osvajale ili gubile teritorije, i dr.

Za socijalističku Jugoslaviju, čija je spoljna politika inače bila visoko cenjena u svetu, bilo je karakteristično da je uvek imala bolje odnose sa udaljenijim zemljama Azije, Afrike i Amerike, naročito nesvrstanim, nego sa pojedinim susednim balkanskim i evropskim državama (na primer Albanijom i Bugarskom, ili Italijom i Austrijom).

Danas se međunarodni položaj i ugled svake države u svetu meri i po tome kakve odnose ona ima sa susednim zemljama. Evropska unija, na primer, ne želi u svoje redove da primi države koje na bilo koji način imaju poremećene odnose sa susedima. Odnosno, „dobrosusedski odnosi” su jedan od uslova za pridruživanje Evropskoj uniji. U tom kontekstu ona od Srbije zahteva da što pre normalizuje svoje odnose sa Kosovom, nezavisno od njegovog postojećeg statusa (međunarodno priznate ili nepriznate države), da bi blagovremeno mogla da dobije status kandidata za članstvo

² David Đ. Dašić, *Istorija diplomatije: evolucija diplomatskog metoda*, Altera, Beograd, 2012, str. 275–276.

u EU, kao i datum za pregovora o tom članstvu. Međutim, pošto sadržina „dobrosusedskih odnosa“ nije dovoljno precizno definisana u zvaničnim političkim i međunarodnopravnim dokumentima (ugovorima i dr.), „a ocenu o tome da li neka zemlja ima dobrosusedske odnose ili nema daju spoljni faktori (druge države, organi međunarodne organizacije i sl.), to otvara mogućnost da se ovaj, u osnovi vrlo pozitivan zahtev zloupotrebi kao sredstvo pritiska (na buduće članice i sl.)“.³

Saveznički odnosi

Saveznički diplomatski odnosi (*allied diplomatic relations*) postoje između dve ili više država koje su najprisnije povezane ugovorom (sporazumom) o savezu radi ostvarivanja različitih zajedničkih interesa i ciljeva, kratkoročnih ili dugoročnih, odnosno i jednih i drugih, vremenski neograničenih ili ograničenih.

U veoma dugoj političkoj istoriji sveta savezi između država najčešće su sklapani radi ostvarivanja konkretnih ratnih i bezbednosnih ciljeva. „Da bi se jedna država mogla nazvati (u zajedničkim ili jednostranim aktima) savezničkom, potrebno je da postoji međunarodni ugovor o savezu ili uzajamnoj pomoći za slučaj oružanog sukoba ili samo garantija jedne države drugoj za slučaj oružanog napada na nju.“⁴

U Prvom svetskom ratu, saveznički odnosi su postojali između sila *Velike antante* (*Grande Entente*), Francuske, Velike Britanije i Rusije, kojoj se naknadno prišla i Italija, kao i još 28 drugih zemalja (Rumunija, SAD, Grčka, Kina, Brazil, Bolivija, Peru, Urugvaj, Kuba i dr.). Na drugoj strani, saveznički odnosi su postojali između država Centralnih sila, Nemačke i Austrougarske, kojima su se pridružile Turska i Bugarska. Odnosi Srbije i SAD u Prvom svetskom ratu bili su saveznički.

Na početku Drugog svetskog rata, fašistička Nemačka, Italija i Japan uspostavili su savezničke odnose, potpisivanjem *Trojnog pakta* (*Tripartite Pact*), 27. septembra 1940, u Berlinu, kojem su, između ostalih, pristupile i Bugarska, Rumunija, Mađarska i dr. Na drugoj strani, prihvatajući načela *Atlantske povelje* (*Atlantic Charter*), utvrđena na sastanku predsednika SAD Frenklina D. Ruzvelta i premijera Velike Britanije Vinstona Čerčila (*Winston Leonard Spencer Churchill*, 1874–1965), održanom 1. avgusta 1941 na Bermudskim ostrvima, u Vašingtonu, 1. januara 1942, svečano je usvojena i potpisana *Deklaracija Ujedinjenih nacija* kojom se 26 država antihitlerovske koalicije, pod vođstvom SAD, Sovjetskog Saveza, Velike Britanije i Kine, obavezalo na nastavak borbe protiv neprijateljskih država, posebno protiv nemačkog Rajha, Italije i Japana. Odnosi Jugoslavije i SAD u Drugom svetskom ratu bili su saveznički.⁵

³ Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, str. 201.

⁴ Georgi Trajkovski, *Diplomatski protokol*, Nova, Beograd, 1990, str. 223.

⁵ David Đ. Dašić, *Istorija diplomatije: evolucija diplomatskog metoda*, op. cit., str. 285 i 295–296.

Saveznički odnosi između FNR Jugoslavije, Grčke i Turske uspostavljeni su 23. februara 1953. kada su, u Ankari, zaključile *Ugovor o prijateljstvu i saradnji*, poznat kao *Ankarski ugovor*, *Balkanski sporazum*, odnosno *Balkanski savez*. Grčka i Turska su već tada bile članice NATO. Taj sporazum je ojačao političko-bezbednosnu poziciju Jugoslavije u kontekstu neprestanih pretnji i pritisaka koji su na nju vršeni od strane država sovjetskog socijalističkog lagersa.⁶

U političkoj istoriji bilo je primera da u savezničke odnose stupaju i države čiji su dugoročni i strateški interesi suštinski antagonistički. Tako, na primer, SSSR i Nemačka su 23. avgusta 1939. zaključili *Pakt o nenapadanju* na period od deset godina, poznat i kao *Ugovor Molotov-Ribentrop* (*Вячеслав Михайлович Молотов*, MIP SSSR, 1890–1986; *Joachim von Ribbentrop*, MIP Nemačke, 1893–1946) o prijateljstvu. Tim ugovorom su Nemačka i SSSR (Hitler i Staljin) podelili sfere interesa u Evropi. Hitler je odložio napad na SSSR, a težište svojih osvajačkih pohoda preneo je na Evropu.⁷

Odnosi između aktuelnih država članica NATO su saveznički odnosi u pravom smislu te reči. Obaveza je te globalne vojno-bezbednosne i političke organizacije da štiti svaku svoju članicu od eventualnog napada treće strane.

Saveznički odnosi su svojevremeno postojali i između država članica Varšavskog ugovora, na čelu sa Sovjetskim Savezom.

Ugovori (sporazumi) o savezu između dve ili više država mogu ići i do manjeg ili većeg odricanja od njihove pune suverenosti. Na primer, odnosi između država članica Evropske unije su oblik savezničkih odnosa gde su one odgovarajući deo svoje suverenosti prenele na institucije i organe EU. Na sednici Saveta EU, održanoj 9. decembra 2011, 26 država članica EU (bez Velike Britanije), među kojima i 17 država evrozone, postigle su poseban dogovor o prenošenju dela svoje nacionalne fiskalne odgovornosti na nadnacionalne organe EU radi uspešnijeg suprotstavljanja izazovima dugovne krize sa kojom se suočava više država EU, posebno onih unutar evrozone (Grčka, Irska, Italija, Portugalija, Španija i dr.), kao i očuvanja stabilnosti evra.

U novije vreme savezi između država sklapaju se i radi ostvarivanja zajedničkih ekonomskih, ekoloških i drugih interesa.

Savezničkim odnosom se smatraju ne samo odnosi između savezničkih država (*allied states*) regulisani ugovorom (sporazumom), nego i odnosi pridružene ili pridruženih država (*associated states*) sa savezničkim državama, koje regulišu jednostranom izjavom da pristupaju datom savezu država radi ostvarivanja ciljeva zbog kojih je stvoren, a ne ugovorom. Zato se i odnosi između pridružene ili pridruženih država i savezničkih država ne smatraju ugovornom obavezom.

⁶ Ibidem, str. 334–335.

⁷ *Dokumenti i materijali o Drugom svetskom ratu*, knjiga I, Međunarodni problemi, Izdavačko preduzeće FNRJ, Beograd, 1951, str. 157–159.

Prijateljski odnosi

Prijateljski diplomatski odnosi (*amicable or friendly diplomatic relations*) su posebno naglašeni, aktivni politički, ekonomski, kulturni i drugi odnosi između dve države zasnovani na ugovorima, sporazumima, deklaracijama i drugim aktima o prijateljstvu, uz striktno poštovanje normi međunarodnog prava i običaja.

U opštoj gradaciji stanja u diplomatskim odnosima, prijateljski odnosi dolaze odmah iza savezničkih odnosa. Često su prijateljski odnosi uvod u savezničke odnose.

Prijateljski odnosi između dve države mogu da postoje i pre uspostavljanja diplomatskih odnosa.

U eksternom diplomatskom opštenju između dve države (verbalna nota i dr.), pojam „prijateljski odnosi” često se kurtoazno koristi i kad stvarni odnosi između njih nisu takvi.

Jugoslavija je neposredno posle Drugog svetskog rata imala bliske prijateljske odnose sa Albanijom, čak i „bratske”, jer je postojala mogućnost da ona bude sedma republika unutar Jugoslavije, ali su to prestali da budu odmah nakon usvajanja Rezolucije Informbiroa 1948.

Polazna tačka spoljne politike Srbije je prijateljstvo sa svim demokratskim državama u svetu, odnosno uspostavljanje, negovanje i razvijanje prijateljskih odnosa sa takvim državama.

„Bratski” odnosi

Ponekad se diplomatski odnosi između dve ili više država kvalifikuju i kao „bratski odnosi” (*brotherhood relations*), iako sam izraz „bratski” nije ni u kakvoj korelaciji sa izrazom „diplomatski”. Jer, prvi implicira krvne, porodične veze i genetsko srodstvo, a drugi zvanične međudržavne odnose. Zato diplomatski odnosi, po svojoj prirodi, ne mogu da budu bratski odnosi, jer se međusobno isključuju.

Međutim, i pored takvog stanja stvari, pojam „bratski odnosi” se ipak, s vremena na vreme, pojavljuje u diplomatskoj praksi, iako ne često, sa željom da se istakne najviši mogući stepen bliskosti između dve ili više država, viši nego što su saveznički i prijateljski odnosi.

Svojevremeno, u jednom relativno dužem razdoblju posle Drugog svetskog rata, odnosi između država unutar tzv. socijalističkog lagera (sovjetskog bloka) kvalifikovani su kao „bratski”, ističući time, između ostalog, i proleterski internacionalizam, marksizam i lenjinizam kao ideološku nit koja ih je povezivala i ujedinjavala, odnosno činila „braćom”, više od svakog krvnog srodstva. Tako, na primer, odnosi između Bugarske i Severne Koreje, odnosi između Čehoslovačke i Mongolije, između Sovjetskog Saveza i Kube, kao i odnosi između drugih država unutar socijalističkog lagera, kvalifikovani su kao „bratski”.

Isto tako, ponekad su i odnosi između pojedinih slovenskih država, zbog njihovog slovenskog porekla, kulturne i druge bliskosti, kvalifikovani kao bratski, na primer, između Crne Gore i carske Rusije u 18. i 19. veku, kao i između kneževina Crne Gore i Srbije u 19. i na početku 20. veka, uprkos međusobnoj dinastičkoj surevnjivosti. Pa i u novije vreme se ponekad kaže, više u verbalnoj nego u zvaničnoj formi, da su odnosi između Rusije i Crne Gore, kao i odnosi između Rusije i Srbije – „bratski”.

Atribut „bratski” se u nekim drugim svetskim sredinama koristi i za bliže određenje karaktera odnosa između država, uključujući i diplomatske odnose. Tako, na primer, zvanični odnosi između država portugalskog (luzofonskog) govornog područja (Brazil, Portugalija, Zelenortska Ostrva, Sao Tome i Principe, Angola, Mozambik, Istočni Timor) neretko se kvalifikuju kao „bratski”. Takva priroda odnosa posebno je uočljiva u neformalnoj komunikaciji predstavnika naroda i institucija tih država, uz naglašeno isticanje poznate sentence *a minha lingua é a minha pátria* („moj jezik je moja domovina”), uključujući u taj kontekst i provincije Makao (Kina) i Goa (Indija), iako nisu nezavisne države.

Recimo, svaka zvanična poseta Brazilu aktuelnog premijera Istočnog Timora Šanana Gušmaoa (*Xanana Gusmão* ili *José Alexandre Gusmão*, rođen 1946, bio je i predsednik države od 2002. do 2007) prožimana je naglašenom bliskošću dve države, daleko veće od one koja se izražava kroz uobičajene prijateljske ili privilegovane diplomatske odnose. Topao odnos Brazila prema Istočnom Timoru primetan je i kroz oduševljenje kojim brazilski narod na ulicama i trgovima dočekuje i pozdravlja istočnotimorskog lidera.

Isto tako se i među pojedinim muslimanskim državama, koje povezuju identične islamske verske niti, praktikuje tzv. *bratska muslimanska diplomatija* (*Muslim brotherhood diplomacy*), a diplomatski odnosi između njih kvalifikuju se kao „bratski”.

Privilegovani odnosi

Diplomatski odnosi između dve ili više država mogu biti privilegovani u odnosu na drugu ili druge države (*privileged diplomatic relations*). Takvi odnosi uvek se zasnivaju na nekom prethodno potpisanom međudržavnom ugovoru ili drugom aktu (sporazum, konvencija i dr.). Tako, na primer, Mاستrihtskim sporazumom iz 1991. uspostavljeni su privilegovani odnosi između država unutar Evropske unije (slobodno kretanje ljudi, robe, kapitala i ideja).

Isto tako, privilegovani odnosi postoje u svim onim slučajevima kada jedna država pruža drugoj državi određene posebne pogodnosti u političkoj, ekonomskoj, kulturnoj i drugoj saradnji, ili čini određene ustupke (preferencijalni uvoz ili izvoz, oslobađanje plaćanja carinskih i drugih dažbina, odobravanje kredita pod povoljnim uslovima, oprostaj duga, pružanje vojne pomoći, garancija bezbednosti i dr.).

Smatra se, na primer, da danas Izrael ima privilegovan položaj u odnosima sa SAD, a Egipat u odnosima sa Evropskom unijom.

Srdačni odnosi

Diplomatski odnosi između dve države koji su na nešto višem stepenu od prijateljskih obično se nazivaju srdačnim diplomatskim odnosima (*cordial diplomatic relations*).

Tako, na primer, diplomatski odnosi između Francuske i Velike Britanije su u pojedinim periodima njihove novije istorije kvalifikovani kao *srdačni*.

Francuska je u XIX veku po svaku cenu nastojala da onemogućí pojavljivanje Rusije u Sredozemlju i da ne dozvoli da Turska postane ruski protektorat. Za ostvarivanje tih ciljeva, Francuskoj su bili preko potrebni dobri odnosi i bliska saradnja sa Velikom Britanijom. Uz to, Francuska se pribojavala eventualnog stvaranja rusko-britanske alijanse, čime bi njeni interesi bili ugroženi. Zato je Francuska u periodu između 1841. i 1845. činila sve da uspostavi i razvija srdačne odnose sa Velikom Britanijom, sklapajući sa njom *srdačni sporazum* (*entente cordiale*). Promenom vlade u Velikoj Britaniji 1846, i britanske spoljne politike, zvanično je prestala da postoji politika *entente cordiale*.

Početakom XX veka, svesna da joj pretila veća opasnost od Nemačke nego od Francuske, Velika Britanija je 8. aprila 1904. potpisala sa Francuskom *srdačni sporazum* (*entente cordiale*), čime su te dve sile uklonile sve međusobne kolonijalne nesporazume u Sredozemnom moru. Tim sporazumom izvršena je podela Afrike. Francuska je dobila određene ruke u Maroku, a Velika Britanija u Egiptu.

Srdačni odnosi između dve države mogu da postoje i kad one nemaju uspostavljene diplomatske odnose. Tako, na primer, odnosi između SAD i Tajvana (Formoze) su srdačni, iako SAD međunarodno ne priznaju tu ostrvsku zemlju u Kineskom moru.

Uzajamni (recipročni) odnosi

Pod reciprocitetom (lat. *reciprocus*) podrazumeva se uzajamnost, uzajamni odnos, uzajamno jednako postupanje jedne države prema drugoj državi, izvedeno iz načela međunarodnog prava *do ut des* („dajem da daš“), kada jedna drugoj ili jedne drugima obezbeđuju isti ili ekvivalentan međunarodnopravni tretman. U međunarodnom pravu reciprocitetom se izražava neograničen (apsolutan) suverenitet i apsolutna teritorijalna jurisdikcija date države. Njegovom primenom omogućava se poštovanje i realizovanje principa jednakosti država u međunarodnim odnosima, i obezbeđuje njihova ravnoteža, koja je od presudnog značaja za očuvanje trajnog mira u svetu.⁸

U međunarodnim odnosima i međunarodnom pravu postoji više vrsta reciprociteta. „Prema načinu nastanka, reciprocitet može biti *diplomatski* (kada se zasniva na međunarodnom ugovoru), *zakonski* (kada se zakonima

⁸ Graham Evans, Jeffrey Newnham, *The Penguin Dictionary of international Relations*, Penguin Books, London, 1998, pp. 467–468; G. R. Berridge, Alan James, *A Dictionary of Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York, 2001, p. 225; Chas. W. Freeman, Jr., *The Diplomat's Dictionary*, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 2001, p. 250.

zainteresovanih država garantuje recipročno davanje prava strancima) i *faktički* (reciprocitet koji nije garantovan nekim pravnim aktom, već je uspostavljen u praksi). Faktički reciprocitet može biti pretpostavljeni (kada se smatra da postoji sve dok se ne utvrdi suprotno) i zahtevni (kada se za ostvarivanje odnosnih prava zahteva da se prethodno dokaže postojanje reciprociteta)."⁹

Diplomatski reciprocitet zasniva se na tri ugovorna principa: (1) *principu nacionalnog tretmana* ili izjednačenja stranaca sa domaćim državljanima, kada državljani država ugovornica uživaju pod istim uslovima kao i domaći državljani izvesna relativno rezervisana prava, (2) *principu neposrednog reciprociteta*, kada su nabrojana prava državljana država ugovornica koja mogu da uživaju, i (3) *principu najvećeg povlašćenja*, kada državljani država ugovornica uživaju sva ona prava koja su data ili budu naknadno data državljanima neke treće države.¹⁰

Odnosi između dve ili više država, uspostavljeni na osnovu diplomatskog reciprociteta, odnosno diplomatske uzajamnosti (*diplomatic reciprocity*), nazivaju se uzajamni diplomatski odnosi (*reciprocal diplomatic relations*).

U diplomatiji se principom reciprociteta izražavaju odnosi između dve ili više država, uspostavljeni na osnovu međunarodnih ugovora, kada jedna drugoj, ili jedne drugima daju odgovarajuće privilegije (povlastice), obezbeđuju imunitete ili postupak prema njihovim diplomatskim predstavnicima, predstavništvima, državljanima, trgovinskim akterima, i slično.

Princip reciprociteta posebno se primenjuje u domenu konzularnih odnosa između dve ili više država kod sticanja i uživanja pojedinih prava stranih fizičkih i pravnih lica, kod pružanja pravne pomoći stranoj državi i stranim državljanima, kod priznavanja stranih javnih isprava, kod priznavanja i izvršenja stranih sudskih i arbitražnih odluka, kod ekstradicije stranih državljana, kod izdavanja viza za ulazak i boravak stranaca u drugoj državi i dr.

Mnoge države, izlazeći u susret zahtevu međunarodne demokratske javnosti da je nesmetano i slobodno putovanje i nastanjenje jedno od osnovnih prava čoveka, zaključile su bilateralne i multilateralne sporazume (ugovore) o recipročnom ukidanju viza.¹¹

U savremenim međunarodnim odnosima, u diplomatskoj i konzularnoj praksi, u konkretnim situacijama, „iza formalnog reciprociteta (uzajamnog priznavanja prava, povlastica i sl.) često se kriju odnosi nejednakosti u kojima stvarnu korist ima samo jača država, dok slabija država ima samo tzv. golo pravo”.¹²

⁹ Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, op. cit., str. 924.

¹⁰ *Pravni leksikon*, Savremena administracija, Beograd, 1970, str. 182.

¹¹ David Đ. Dašić, *Savremena diplomatija*, Multidisciplinarni centar, Privredni savetnik, Beograd, 2008, str. 79–80.

¹² Boris Krivokapić, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, op. cit., 2010, str. 924.

Neutralni odnosi

Neutralni diplomatski odnosi (*neutral diplomatic relations*) proizvod su politike neutralnosti koju jedna država, na spoljnopolitičkom planu, sprovodi prema drugoj ili drugim državama.

Švajcarska je primer države koja ima neutralan status države u međunarodnim odnosima. Posebnom deklaracijom, potpisanom 20. marta 1815, koja je kao prilog priključena uz Završni akt Bečkog kongresa, proglašena je nezavisnost i večna neutralnost Švajcarske. Kolektivnu garanciju njene neutralnosti preuzele su: carska Rusija, Velika Britanija, Francuska, Austrija, Pruska, Španija, Portugalija i Švedska. Konačno proglašenje švajcarske neutralnosti zasniva se na odredbama Pariskog ugovora od 20. novembra 1815. Tokom XIX i XX veka, posebno u vreme Prvog i Drugog svetskog rata, Švajcarska je uspela da održi svoju spoljnopolitičku neutralnost.

Politička istorija sveta puna je primera neutralnosti pojedinih država u vođenju spoljne politike. Evo nekoliko ilustracija:

Srbija i srpski narod nisu učestvovali u Krimskom ratu. „Srbija nije stala uz davnašnju saveznicu Rusiju, propustivši, međutim, da dokaže lojalnost Otomanskom carstvu... Međutim, bez obzira na to što su miroljubivost i neopredeljenost bile posledica neodlučnosti i slabosti, neutralnost koju je Srbija zaista održala tokom rata omogućila je period najveće samostalnosti koju je ova kneževina uživala do tada, i to sa međunarodnim priznanjem. U velikom ratu neutralnost je, u stvari, značila i nezavisnost, a njeno održanje otvorilo je razdoblje koje će se završiti međunarodnim priznanjem suverene Srbije 1878. godine.”¹³

U srpsko-turskim borbama Turci su 1876. odneli niz pobeda nad srpskom vojskom. Postojala je realna opasnost da Srbija bude uništena i da na taj način Turska učvrsti svoje pozicije na Balkanu, što se kosilo sa strateškim interesima Rusije. U takvoj situaciji Rusija se morala pripremati za rat protiv Turske. Rusija je smatrala da u tom predstojećem ratu treba da obezbedi neutralnost Austrougarske. U tom cilju te dve države su 15. januara 1877. zaključile tajni sporazum, poznat pod imenom *Budimpeštanska konvencija*, kojom se Austrougarska obavezala da će zadržati neutralan stav u slučaju izbijanja rata između Rusije i Turske. Kao kompenzaciju za takav njen stav, Rusija je pristala da se, posle poraza Turske, neće protiviti da Austrougarska okupira Bosnu i Hercegovinu.

Sve do početka 1917, u čitavom razdoblju evropske ravnoteže snaga, SAD je želeo da bude neutralan, da ne učestvuje u rešavanju evropskih političkih zapleta, pridržavajući se Monroove doktrine političkog izolacionizma. Kada je 1905. izbio Japansko-ruski rat, američki predsednik Teodor Ruzvelt (*Theodore Teddy Roosevelt*, 1858–1919, bio je predsednik od 14. septembra 1901. do 4. marta 1909) objavio je neutralnost SAD. Na početku

¹³ Čedomir Antić, *Velika Britanija, Srbija i Krimski rat 1853–1856: neutralnost kao nezavisnost*, Zavičajna kuća i nastavna sredstva, Beograd, 2004, str. X.

Drugog svetskog rata, kada su *Francuska i Velika Britanija objavile rat Nemačkoj*, 3. septembra 1939, SAD je ostao neutralan, ali je kasnije, decembra 1941, u sastavu antihitlerovske koalicije, stupio u rat protiv Sila osovine (nemačkog Rajha, Italije i Japana).

SSSR i Japan su 13. aprila 1941. u Moskvi potpisali *Pakt o neutralnosti (Soviet-Japanese Neutrality Pact)*, poznat i kao *Japansko-sovjetski pakt o nenapadanju (Japanese-Soviet Nonaggression Pact)*. U skladu sa tim paktom, istog dana potpisali su i deklaraciju, kojom se SSSR zavetovao da će poštovati teritorijalni integritet i nepovredivost Mandžurije (*Manchoukuo*), a Japan da će poštovati teritorijalni integritet i nepovredivost Narodne Republike Mongolije.

Hladni odnosi

Sistematsko pogoršavanje odnosa između dve države najčešće je uvod u zahlađivanje njihovih odnosa, koje se po pravilu, pre ili kasnije, transformiše u hladne diplomatske odnose (*cold diplomatic relations*). Njih karakteriše i dalje formalno postojanje diplomatskih odnosa između dve države, ali se oni održavaju na sve nižem i nižem diplomatskom nivou (opunomoćeni ministar, savetnik, prvi ili drugi sekretar), sve do diplomate najnižeg diplomatskog ranga kao otpravnika poslova (treći sekretar ili ataše), ili čak do administrativnog službenika kao otpravnika tekućih tehničkih poslova ambasade.

Tako, na primer, do zahlađivanja u iransko-egipatskim odnosima došlo je 1979. kada je Egipat ponudio azil svrgnutom iranskom vladaru šahu Pahlaviju (*Mohammad-Rezā Shāh Pahlavi*, 1919–1980) i potpisao mirovni ugovora sa Izraelom, ključnim iranskim neprijateljem. Hladni odnosi između Irana i Egipta trajali su sve do svrgavanja sa vlasti egipatskog predsednika Hosni Mubaraka (*Mu ammad usnī Sayyid Mubārak*, rođen 1928), februara 2011, kao rezultat egipatske revolucije u okviru pokreta nazvanog *Arapsko proleće* (pobuna protiv autokratskih i monarhističkih režima, građanski sukobi, pa i pravi građanski ratovi u skoro čitavom arapskom svetu).

Odlaskom sa političke scene egipatskog vladara Mubaraka, koji je endemski mrzeo Iran, što se oslikavalo i na spoljnu politiku Egipta prema Iranu, usledila je, posle 32 godine, normalizacija iransko-egipatskih diplomatskih odnosa. Međutim, te dve države su veliki politički rivali na Bliskom istoku, tako da je teško verovati da će i odnosi između njih u dogledno vreme biti i istinski prijateljski, posebno u kontekstu iranskih tvrdnji da je *Arapsko proleće*, u stvari, zakasneli eho iranske islamske revolucije iz 1979.

Nametnuti odnosi

Promene u bilateralnim diplomatskim odnosima između dve države mogu da nastupe i mimo njihove izričite volje, odnosno bez pogoršanja političkih odnosa, u slučaju obavezujućih odluka Saveta bezbednosti UN,

kao i odluka drugih značajnih međunarodnih institucija (EU, NATO i dr.). Na takav način, spolja uspostavljeno stanje u odnosima između dve države predstavlja nametnute diplomatske odnose (*imposed diplomatic relations*).

Na primer, nakon donošenja međunarodnih sankcija Saveta bezbednosti UN prema Saveznoj Republici Jugoslaviji, 31. maja 1992. godine, mnoge države su automatski promenile svoj politički i diplomatski odnos prema Saveznoj Republici Jugoslaviji, bez obzira što ranije u njihovim bilateralnim odnosima nije bilo nesporazuma.

Neke države primenile su meru zatvaranja jugoslovenskih diplomatskih misija, ali ne i prekida diplomatskih odnosa (SAD je, na primer, zatvorio generalne konzulate u Njujorku, Čikagu i San Francisku, ali ne i ambasadu u Vašingtonu), neke su snizile rang diplomatskog predstavljanja sa ambadorskog na otpravnički nivo (tako je, na primer, postupila većina zemalja Evropske unije i SAD), neke su samo reducirale broj osoblja u jugoslovenskim diplomatskim misijama (tako je, na primer, postupila brazilska vlada, ne otkazujući gostoprimstvo jugoslovenskom ambasadoru u Braziliji, ali je povukla svog ambasadora iz Beograda).

Pogoršani odnosi

Pogoršani diplomatski odnosi (*deteriorating diplomatic relations*) između dve države nastaju kada jedna od njih počne da krši postojeće međusobne ugovore, odnosno kada počne da ne izvršava preuzete ugovorne obaveze, kada jednostrano, bez saglasnosti druge, raskine međudržavni ugovor (sporazum), kada počne da se ne pridržava normi međunarodnog prava, kada ne poštuje praksu međunarodnih običaja, kada jedna država počne bezrazložno da javno kritikuje ili na važnom međunarodnom skupu neočekivano napada drugu državu sa kojom je vezuju ugovorne obaveze, kada jednostrano menja režim prelaska robe i putnika preko državne granice, kad uvodi restriktivne ekonomske, carinske i druge slične mere prema drugoj državi, kad izbiju teritorijalni nesporazumi i dr.

Najčešća posledica pogoršanja diplomatskih odnosa između dve države je privremeno ili konačno povlačenje ambasadora iz države prijema, kao i spuštanje diplomatskog predstavljanja na nivo otpravnika poslova odgovarajućeg diplomatskog ranga.

Pogoršanje političkih odnosa između dve države, po pravilu, dovodi i do poremećaja u njihovim diplomatskim odnosima. U takvim situacijama države preduzimaju odgovarajuće diplomatske mere, primerene stepenu pogoršanja tih odnosa, radi izražavanja nezadovoljstva i protesta. Te mere kreću se u rasponu od snižavanja nivoa diplomatskih odnosa do njihovog prekida.

U diplomatskoj komunikaciji između država sa pogoršanim odnosima često se koriste protestne note, odnosno demarši.

Tako, na primer, do pogoršanja diplomatskih odnosa između Srbije i Crne Gore, kao i između Srbije i Makedonije došlo je 2008, kada su te dve

države priznale Kosovo kao nezavisnu državu, koje Srbija smatra integralnim delom svoje državne teritorije, odnosno svojom južnom pokrajinom. Zvanični Beograd je crnogorsku ambasadoru i makedonskog ambasadora proglasio *personam non grata*, koji su zato u kratkom roku morali da napuste državnu teritoriju Srbije. Forma diplomatskog opštenja MSP Srbije sa ambasadama Crne Gore i Makedonije u Beogradu u tom slučaju bila je protestna nota (demarš).

Zategnuti odnosi

Zategnuti diplomatski odnosi (*tense diplomatic relations*) nastaju ako između dve države, koje inače održavaju formalne diplomatske odnose, iskrsne ozbiljan spor u međusobnim odnosima, a za koji nisu našle put mirnog rešenja. Odgovornost za izbijanje spora prebacuju jedna na drugu. O njemu javno govore i istupaju na međunarodnim sastancima.

Povod zategnutih odnosa može biti različit, kao, na primer, jednostrano otkazivanje međudržavnog ugovora sa velikim ekonomskim posledicama, izazivanje graničnih incidenata, demonstracija vojnih snaga u blizini granica i dr.

Zategnuti odnosi postojali su između istočnih i zapadnih država u vreme hladnog rata. Danas su takvi odnosi između Severne i Južne Koreje.

Zaoštreni odnosi

Viši stepen zategnutih diplomatskih odnosa su zaoštreni diplomatski odnosi (*strained diplomatic relations*).

Na primer, ubistvo 24 pakistanska vojnika od strane NATO, bez ikakvog povoda, početkom decembra 2011, bio je razlog što je došlo do zaoštrenosti u odnosima između Pakistana i SAD, koji su inače bili zategnuti posle američke likvidacije lidera „Al-kaide“ Osame bin Ladena na teritoriji Pakistana, a bez znanja za takvu akciju pakistanskih vlasti.

Krajem 2011. došlo je i do zaoštavanja francusko-turskih odnosa. Donji dom francuskog parlamenta usvojio je predlog zakona (koji treba da odobri i Senat) na osnovu kojeg će se kažnjavati oni koji osporavaju postojanje genocida izvršenog 1915. nad Jermenima, u vreme raspada Otomanske imperije, kada je ubijeno milion i po pripadnika jermenskog naroda. Turska odbija takve optužbe. U znak protesta zvanična Ankara je 23. decembra 2011. povukla na konsultacije svog ambasadora iz Pariza i „zamrzla“ vojne, političke i ekonomske kontakte sa Francuskom. Turska je svog ambasadora vratila na dužnost u Francuskoj 7. januara 2012, kako bi pokušao da spreči usvajanje zakona u Senatu.

Po pravilu, zaoštreni diplomatski odnosi često su uvod u prekid diplomatskih odnosa između dve države.

Degradirani odnosi

Pod degradiranim diplomatskim odnosima (*downgrade diplomatic relations*) smatraju se odnosi između dve države na nivou nižem od nivoa izvanrednog i opunomoćenog ambasadora, uvek kao posledica njihovih pogoršanih ili zategnutih odnosa.

Snizavanje nivoa diplomatskih odnosa vrši se kroz postupak privremenog povlačenja ambasadora na konsultacije u zemlju ili kroz proces gradualnog snizavanja nivoa diplomatskog predstavljanja.

Povlačenje ambasadora na konsultacije u zemlju praktikuje se onda kada dođe do odgovarajućeg pogoršanja političkih odnosa između dve države, ali ne tolikog ili takvog da bi se morao snizavati nivo diplomatskih odnosa ili da bi se morale preduzimati recipročne diplomatske mere. Po svom karakteru, povlačenje ambasadora na konsultacije u zemlju je privremeno, na „kraće” ili na „duže” vreme (na nekoliko meseci), zavisno od toka razvoja budućih političkih odnosa između dve države.

Pre povratka u svoju zemlju, ambasador uručuje MIP države prijema protestnu verbalnu notu i tom prilikom usmeno obrazloži razloge nezadovoljstva i protesta svoje države. Protest države imenovanja može se sopštiti ministarstvu unutrašnjih poslova (MIP) države prijema i samo u usmenoj formi (demaš), bez uručivanja protestne note. Od države prijema traži se da preispita svoj stav i ponašanje zbog kojeg je došlo do pogoršanja političkih odnosa, uz obaveštenje da je do daljnjeg pozvan na konsultacije, i da će, tokom njegovog privremenog odsustva, poslove diplomatske misije obavljati otpravnik poslova *ad interim*.

U diplomatskoj teoriji i praksi, privremeno povlačenje ambasadora na konsultacije u zemlju smatra se fleksibilnom, a ne drastičnom diplomatskom merom. Ona dopušta da se ambasador vrati na svoju diplomatsku dužnost u državi prijema, kada se proceni da su otklonjeni politički razlozi zbog kojih je takva mera preduzeta, bez posebne procedure. Dovoljno je samo da država imenovanja notom obavesti MIP države prijema da se ambasador vratio sa konsultacija i da je od otpravnika poslova ponovo preuzeo sve dužnosti šefa diplomatske misije.

Privremeno povlačenje ambasadora od strane države imenovanja takođe se smatra i najblažom diplomatskom merom, jer za sobom obavezno ne povlači preuzimanje i recipročne mere od strane države prijema, to jest opozivanje njenog ambasadora na privremene konsultacije u zemlju. Zato takvoj diplomatskoj meri pribegavaju mnoge države, kad za to, po njihovoj proceni, postoje opravdani razlozi.

Na primer, država Srbija je odmah privremeno povukla na konsultacije u zemlju svoje ambasadore iz SAD, Francuske, Nemačke, Velike Britanije, Turske, Australije, Italije, Slovenije, Finske i drugih država koje su priznale jednostrano proglašenu nezavisnost i suverenost Kosova i Metohije, 17. februara 2008, smatrajući to nelegalnim aktom koji je u suprotnosti sa međunarodnim pravom, Poveljom UN, Helsinškim aktom, Rezolucijom Saveta bezbednosti UN 1244 i Ustavom Republike Srbije.

Države iz kojih je Srbija povukla ambasadore na konsultacije nisu uzvratile recipročnom merom, to jest nisu pozvale na konsultacije svoje ambasadore akreditovane u Srbiji.

Ipak, posle povlačenja ambasadora na konsultacije, kvalitet diplomatskih odnosa između dve države nije više isti, bez obzira na to što se takva mera ne smatra „zahlađivanjem“ bilateralnih diplomatskih odnosa dve države.

Na primer, u pomenutom slučaju, ambasadori država koje su priznale nelegalno proglašenu državu Kosovo ne mogu da računaju, sve dok traju „konsultacije“ privremeno povučenih ambasadora Srbije, na prijem kod ministra spoljnih poslova i njegovog zamenika, nego samo kod funkcionera nižeg ranga (pomoćnici ministra, načelnici uprava i dr.). Takođe, ovi ambasadori neće biti pozvani na prijeme koje organizuje država Srbija, a visoki predstavnici Srbije neće se odazivati na prijeme koje organizuju ambasadori tih država, i slično.

Ukoliko se ambasador države imenovanja ne vrati u državu prijema posle „obavljenih“ kraćih ili dužih konsultacija u zemlji, objektivno dolazi do snižavanja (*downgrading*) diplomatskih odnosa sa nivoa ambasadora na nivo otpravnika poslova, stalnog ili *ad interim*. To, zapravo, znači da u međuvremenu nisu otklonjeni razlozi zbog kojih je ambasador bio povučen na konsultacije.

Do sprovođenja diplomatske mere snižavanja nivoa njihovih diplomatskih odnosa sa ranga ambasadora na rang otpravnika poslova, stalnog ili *ad interim*, dolazi uvek kad nastanu veći poremećaji u političkim odnosima dve države. U tom slučaju država imenovanja trajno opoziva svog ambasadora. To isto, po pravilu, čini i država prijema. Naime, u međusobnim diplomatskim odnosima obe države primenjuju princip reciprociteta.

Država prijema može uvek, bilo kada i bez objašnjenja svoje odluke, da proglasi šefa diplomatske misije države imenovanja, kao i bilo koje drugo lice u njenom sastavu (diplomatu i konzula) nepoželjnim (*persona non grata*), uz uobičajeno isticanje ocene da njegovo ponašanje nije bilo u skladu sa diplomatskim formatom utvrđenim Bečkom konvencijom o diplomatskim odnosima, bez obzira na pravi razlog (na primer, bavljenje špijunažom i dr.). Država imenovanja dužna je da takvo lice odmah opozove.

Formula *persona non grata* je, u stvari, eufemizam za proterivanje ambasadora ili drugog člana diplomatske misije u državi prijema. U slučaju proterivanja izvanrednog i opunomoćenog ambasadora iz države prijema, država imenovanja dužna je da ga odmah opozove, čime se i nivo diplomatskih odnosa između dve države automatski snižava (*degradira*) sa ambasadorskog na nivo stalnog otpravnika poslova.

U nekim slučajevima, kada država prijema i država imenovanja ocene da se javno ne saopštava da su iskrslili određeni problemi u njihovim međusobnim diplomatskim odnosima, umesto klasičnog proterivanja, država prijema može jednostavno da „zamoli“ ambasadora države imenovanja da okonča svoju postojeću diplomatsku funkciju, odnosno da napusti postojeći ambasadorski

položaj, jer bi njegovo dalje prisustvo predstavljalo prepreku u njihovim međusobnim političkim i diplomatskim odnosima.

Isto tako, i odbijanje davanja agremana za ambasadora države imenovanja ili izdavanja diplomatske ulazne vize za bilo kog drugog člana njene diplomatske misije od strane države prijema, motivisano određenim političkim razlozima, dokaz je da u diplomatskim odnosima između dve države postoje odgovarajući nesporednosti i problemi. U ređim slučajevima, odbijanje davanja agremana ili izdavanja diplomatske ulazne vize može da bude motivisano osporavanjem samo predložene ličnosti, što ne ostavlja posledice na njihove bilateralne diplomatske odnose.

Nepoželjna ili neprihvatljiva lica (*non acceptable persons*) za državu prijema mogu biti i ona iz reda nediplomatskog osoblja diplomatske misije države imenovanja.

Najniži nivo diplomatskih odnosa je povlačenje manjeg broja diplomatskog osoblja, većine ili svih članova osoblja diplomatske misije, uz zadržavanje samo jednog člana administrativno-tehničkog osoblja.

Prekinuti odnosi

Pogoršani i zategnuti diplomatski odnosi – ukoliko se u međuvremenu ne dođe do mirnog rešenja spora između dve ili više država, odnosno ukoliko ne dođe do normalizacije njihovih odnosa – po pravilu prelaze u još viši stepen međusobne konfrontiranosti, kao što su, na primer, učestalije neprijateljske provokacije i granični incidenti, upad oružanih snaga na državnu teritoriju druge države bez ili sa objavom rata, i dr. Takve i druge slične situacije predstavljaju razlog pretvaranja pogoršanih i zategnutih diplomatskih odnosa, pre ili kasnije, u prekinute diplomatske odnose (*interrupt or broken diplomatic relations*) između dve ili više država.

Evo nekoliko primera iz diplomatske istorije, koji na svoj način ilustruju brojne i raznovrsne, različite razloge koji su doveli do prekida diplomatskih odnosa između dve ili više država.

Mesec dana posle *Sarajevskog atentata* Gavrila Principa (1894–1918), člana organizacije „Mlada Bosna”, na austrougarskog prestolonaslednika Franju Ferdinanda (*Franz Ferdinand Karl Ludwig Josef*, 1863–1914), 28. juna 1914, i tri dana nakon prekida diplomatskih odnosa sa Srbijom, Austrougarska je 28. jula 1914. objavila rat Srbiji, kada je i počeo Prvi svetski rat. Nemačka je dala punu podršku austrougarskim vojnim krugovima za otpočinjanje rata protiv Srbije. Rusija je odmah stupila u rat radi odbrane Srbije. Na strani Srbije u rat je ušla i Crna Gora. Nemačka je objavila rat Rusiji 1. avgusta, a Francuskoj 3. avgusta 1914. Velika Britanija je, nakon nemačke okupacije Belgije, objavila rat Nemačkoj 4. avgusta 1914. Između država koje su stupile u rat došlo je i do prekida diplomatskih odnosa.

Promena državne vlasti u jednoj državi, koju druga ili druge država ne priznaju, može da bude razlog prekida diplomatskih odnosa.

Posle Oktobarske revolucije u Rusiji 1917, kada su u toj zemlji komunisti (boljševici) osvojili vlast, mnoge zapadne i druge države prekinule su diplomatske odnose sa njom, odnosno nisu priznale novoformiranu sovjetsku vlast i državu. U borbi protiv revolucije i nove sovjetske vlasti, pored pružanja pomoći i podrške belogardejskim snagama, direktno su učestvovala i vojne formacije evropskih buržoaskih država (strana intervencija).

Savezna Republika Nemačka je 1957. prekinula diplomatske odnose sa FNR Jugoslavijom zato što je uspostavila diplomatske odnose sa Nemačkom Demokratskom Republikom, primenjujući tzv. Halštajnovu doktrinu, objavljenu 1955, prema kojoj će SR Nemačka bez oklevanja prekinuti diplomatske odnose sa državama koje međunarodno priznaju Nemačku Demokratsku Republiku.

SAD su prekinule diplomatske odnose sa Kubom kada je kubanski revolucionarni „Pokret 26. jul“, na čelu sa Fidelom Kastrom (*Fidel Alejandro Castro Ruz*, rođen 1926), 1. januara 1959. srušio diktatorski režim Fulgencia Batiste (*Fulgencio Batista y Zaldívar*, 1901–1973). SAD su bile protiv takve promene vlasti na Kubi, bezrezervno podržavajući Batistu, bezuspešno pokušavajući da Fidela Kastru i njegov komunistički režim svrgnu s vlasti. I posle više od šest decenija, sve do sada, diplomatski odnosi između SAD i Kube su prekinuti.

SFR Jugoslavija je prekinula diplomatske odnose sa Izraelom 1. jula 1967, u vreme tzv. trećeg izraelsko-arapskog sukoba, sa Čileom 27. septembra 1973, zbog svrgavanja i ubistva čileanskog predsednika Salvadora Aljendea, sa Marokom 29. novembra 1984. zato što ta država nije htela da prizna Demokratsku Republiku Saharu, poznatiju po oslobodilačkom pokretu „Polisario“.¹⁴

Diplomatski odnosi između dve države, ranije uspostavljeni, postaju bespredmetni kada jedna ili obe države prestanu da postoje, kada izgube svoj međunarodni subjektivitet. Tako, na primer, posle pada Berlinskog zida 1989. više međunarodno priznatih država prestalo je da postoji. NDR (Nemačka Demokratska Republika – Istočna Nemačka) pripojila se SRN (Saveznoj Republici Nemačkoj – Zapadnoj Nemačkoj) i time izgubila svoj dotadašnji međunarodni subjektivitet. Međunarodno priznate države SSSR (Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika), ČSSR (Čehoslovaška Socijalistička Republika) i SFRJ (Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija), raspale su se na sastavne delove, i kao takve prestale da postoje.

SR Jugoslavija je 1999. prekinula diplomatske odnose sa SAD, Velikom Britanijom, Francuskom i Nemačkom, jer su te države bile najodgovornije za NATO bombardovanje naše države. Diplomatske misije SRJ u tim državama su zatvorene, a zatvorene su i diplomatske misije tih država u SRJ. Konzulati SRJ u Nemačkoj i Francuskoj nastavili su da rade, a konzularne službe u Londonu, Parizu i Bonu nastavile su da rade u okviru

¹⁴ Ranko Petković, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943–1991*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995, str. 222–224.

ambasada država – zaštitnica interesa SRJ (u Francuskoj – Ruska Federacija, a u Velikoj Britaniji – Kipar).

Prekid diplomatskih odnosa između dve države uvek je definitivn, odnosi se na neograničeni vremenski period trajanja, i za sobom može da povlači prekid njihovog međusobnog međunarodnog priznanja i zatvaranje diplomatske misije.

Međutim, u zavisnosti od težine razloga zbog kojeg je došlo do prekida diplomatskih odnosa, moguće je da one i nakon njihovog prekida nastave da se međusobno međunarodno priznaju, pa čak i u slučaju kad je između njih izbilo ratno stanje.

Prekid diplomatskih odnosa ne povlači *ipso facto* i prekid konzularnih odnosa između dve države, posebno ako je do njega došlo bez objave rata. Čak se dešava da države nastavljaju da održavaju konzularne odnose i kad su u ratnom stanju. Za prekid konzularnih odnosa potrebna je izričita izjava da se i oni prekidaju istovremeno sa prekidom diplomatskih odnosa.¹⁵

Prekidajući diplomatske odnose sa FNR Jugoslavijom 1957, SR Nemačka nije prekinula konzularne, privredne i druge odnose. Jugoslovenski konzulati u SR Nemačkoj su sa svoje strane doprineli da se veze i saradnja između dve države dalje razvijaju u skladu sa obostranim interesima.¹⁶

Jedna od neposrednih posledica prekida diplomatskih odnosa je *zatvaranje diplomatske misije*. U tom slučaju država prijema, u skladu sa Bečkom konvencijom o diplomatskim odnosima, dužna je (1) da omogući svim članovima diplomatske misije i članovima njihovih porodica da bezbedno napuste njenu teritoriju u najkraćem mogućem roku i (2) da poštuje i štiti prostorije misije, kao i njenu imovinu i arhivu (da dozvoli da je članovi misije unište ili ponesu sa sobom); (3) država imenovanja može poveriti na čuvanje prostorije misije, imovinu i arhive nekoj trećoj državi, koju prihvati i država prijema i (4) pod istim uslovima ona može poveriti zaštitu svojih interesa i interesa svojih državljana nekoj trećoj državi.

Međutim, zatvaranje diplomatske misije ne mora uvek da znači i prekid diplomatskih odnosa. Država imenovanja može zatvoriti svoju diplomatsku misiju u državi prijema iz razloga koji nemaju nikakve veze sa pogoršanjem i prekidom njihovih diplomatskih odnosa. Pojedine države koje se suočavaju sa ekonomskim teškoćama i finansijskim problemima neretko su primorane da redukuju svoju diplomatsku mrežu u svetu, uključujući i fizičko zatvaranje pojedinih svojih diplomatskih misija. U takvoj situaciji, diplomatski odnosi se održavaju na nerezidencijalnoj osnovi ili na drugi način (preko treće prijateljske država i sl.).

¹⁵ Đorđe N. Lopičić, *Konzularni odnosi Srbije (1804–1918)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007, str. 19–20.

¹⁶ David Đ. Dašić, *Savremena diplomatija*, op. cit., str. 84.

Retorzija u diplomatskim odnosima

U konkretnim diplomatskim situacijama, od izbijanja pogoršanja u diplomatskim odnosima zaključno sa njihovim prekidom, skoro uvek se primenjuje poseban pravni institut – retorzija (*retorsion*).

Pod retorzijom (lat. *retorsio*) podrazumeva se pravna i politička protivmera mera u međunarodnim odnosima kojom jedna strana kažnjava neprijateljski akt druge strane, odnosno, uzvratanje istom merom na uvredu, reagovanje na isti način, preduzimanje istih akcija prema nekome ko je nešto učinio, a nije trebalo da učini, odmazda, represalija.¹⁷

U diplomatskim odnosima se pod retorzijom podrazumeva akt jedne države prema kojoj je neka druga država preduzela mere suprotne njenim interesima ili koje nisu u skladu sa prijateljskim odnosima između njih. U praksi su u tom pogledu mogući razni slučajevi, kao, na primer, odbijanje dozvole preleta, uskraćivanje izdavanja vize, povećanje carine, zabrana uvoza određene robe, ograničavanje transfera kapitala, uskraćivanje povlastica, uvođenje šikanoznih postupaka na graničnom prelazu, nekurtiozni akti, neljubazni i ne-fer postupci i dr. Na takvo i slično ponašanje jedne države prema drugoj državi, druga država odgovara preduzimanjem istih ili sličnih mera u međunarodno dozvoljenim granicama.

Kolike će i kakve posledice izazvati takvo stanje zavisi od karaktera opštih političkih odnosa između tih država. Ako su odnosi između njih prijateljski, neće ni doći do retorzije, nego će se nastali problem ili nesporazum rešiti prijateljskim sredstvima (posetom, razgovorom i dr.). Ako su, pak, politički odnosi zategnuti, primeniće se mere retorzije, pa eventualno politički eksploatisati protiv druge države. Retorzivne mere su ponekad uvod i u ozbiljnije pogoršanje političkih i diplomatskih odnosa između dve države.¹⁸

Opšte je pravilo da se čim država protiv koje se retorzija primenjuje obustavi akt koji je izazvao retorziju, obustavi dalja primena retorzije (*Pravni leksikon*, 988).

Prema Bečkoj konvenciji o diplomatskim odnosima smatra se dopuštenim da se odbijaju povlastice iz te konvencije prema državi koja ne primenjuje njene odredbe.

Zaustavljeni odnosi

Specifičan oblik prekida diplomatskih odnosa je i njihovo zaustavljanje ili obustavljanje, koje je najčešće privremenog karaktera.

¹⁷ Graham Evans, Jeffrey Newnham, *The Penguin Dictionary of international Relations*, op. cit., p. 480; Ilija Klajn, Milan Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Prometej, Novi Sad, 2007, str. 1069; Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 2004, str. 776.

¹⁸ David Đ. Dašić, *Savremena diplomatija*, op. cit., str. 85–86.

U određenim međunarodnim prilikama, kao što su ratne situacije i dr., između dve države može doći do privremenog, kraćeg ili dužeg, *zaustavljanja diplomatskih odnosa* (*stopped diplomatic relations*) što, međutim, ne znači da je došlo i do njihovog prekida. Tako, na primer, za vreme Prvog svetskog rata prestali su da se, iz tehničkih razloga, održavaju i da postoje diplomatski odnosi između Kraljevine Srbije i Danske, dok su odnosi između njih ostali prijateljski. Kraljevina Jugoslavija (međunarodnopravna naslednica Kraljevine Srbije) obnovila je diplomatske odnose sa Danskom 1934.¹⁹

Obustavljeni odnosi

U nekim međunarodnim situacijama, kada u odnosima između dve države iskrsnu određeni politički problemi, ali nisu takve prirode da bi zbog njih trebalo ići na definitivni prekid diplomatskih odnosa, praktikuje se njihovo *privremeno obustavljanje*, odnosno prelaz na stanje obustavljenih diplomatskih odnosa (*suspended diplomatic relations*). Na primer, posle tzv. *Majskog prevrata* 1903. u Srbiji, kada su ubijeni kralj Aleksandar Obrenović (1876–1903, poslednji kralj iz srpske dinastije Obrenović, sin kralja Milana i kraljice Natalije,) i Drage Obrenović (devojačko Lunjevica, iz prvog braka Mašin, 1864–1903), Velika Britanija je „obustavila odnose” prema Kraljevini Srbiji, povukla svog poslanika iz Beograda, ali nije i prekinula diplomatske odnose.

Isto tako, Velika Britanija je „obustavila odnose” prema Grčkoj posle ubistva grčkog premijera Gunarisa (*Dimitrios Gounaris*, 1866–1922, bio premijer Grčke od 10. marta 1915. do 23. avgusta 1915. i od 8. aprila 1921. do 16. maja 1922) i njegovih ministara od strane vojne hunte na čelu sa Plastirasom (*Nikolaos Plastiras*, 1883–1953, general i političar, bio tri puta grčki premijer).²⁰

Nakon izbivanja građanskog rata u Libiji početkom 2011. mnoge države, kao što je Kanada, suspendovale su diplomatske odnose sa tom severno-afričkom državom, povlačeći iz nje ambasadora i čitav diplomatski sastav.

Obnovljeni (normalizovani) odnosi

Nakon prekida diplomatskih odnosa između dve države, kada se otklone ili ublaže razlozi zbog kojih je do toga došlo, one mogu, pre ili kasnije, da obnove svoje odnose, da ih normalizuju, da ih vrate u pređašnje stanje – pa se takvi odnosi u diplomatskoj praksi nazivaju i obnovljeni diplomatski odnosi (*re-established diplomatic relations*), odnosno normalizovani diplomatski odnosi (*normalized diplomatic relations*).

Međutim, u diplomatskoj praksi često se pod normalizovanim diplomatskim odnosima, u širem smislu, podrazumeva i unapređeno stanje u odnosima između dve države nakon otklanjanja uzroka koji su doveli do njihovog pogoršavanja, degradiranja i zaoštavanja, a ne samo prekida.

¹⁹ Georgi Trajkovski, *Diplomatski protokol*, op. cit., str. 226.

²⁰ Ibidem.

U slučaju definitivno prekinutih odnosa, postupak njihovog ponovnog uspostavljanja odvija se po proceduri predviđenoj za redovno uspostavljanje diplomatskih odnosa, odnosno kao da nikad nisu ni postojali. Za obnavljanje diplomatskih odnosa, nakon njihovog definitivnog prekida, nužan je novi sporazum.

Predlog za obnavljanje diplomatskih odnosa obično dolazi od države koja je podstakla njihov prekid. U procesu obnavljanja diplomatskih odnosa koriste se različita diplomatska sredstva: (1) direktni kontakti strana u konfliktu, (2) pomoć prijateljskih država, i (3) angažovanje međunarodnih posrednika.

SSSR (pravni naslednik Rusije) i Nemačka su 16. aprila 1922. u Rapalu (*Rapallo*), u vreme održavanja *Đenovske konferencije*, održane od 10. aprila do 19. maja 1922. u Đenovi, potpisali separadni sporazum (*Rapalski sporazum – Treaty of Rapallo*), kojim su se te dve države saglasile o međusobnom međunarodnom priznanju, normalizovale trgovinske odnose i dogovorile se o saradnji u drugim oblastima od zajedničkog interesa (odbrana i dr.). SAD su priznale SSSR tek 1933.

Kraljevina Jugoslavija i Sovjetski Savez su 25. juna 1940. uspostavili diplomatske odnose (ranije, pre Oktobarske revolucije 1917, postojali su diplomatski odnosi između Kraljevine Srbije i carske Rusije).

SAD je, posle 119 godina, 1984. obnovio diplomatske odnose sa Vatikanom, prekinute 1865. zbog njegove podrške Konfederaciji u vreme Američkog građanskog rata.

SAD je priznao Vijetnam 7. februara 1950, na osnovu izjave američkog Stejt dipartmenta, a diplomatske odnose uspostavio 17. februara iste godine. Posle Prvog indokineskog rata i Ženevske konferencije 1954, kada je Vijetnam podeljen na Severni i Južni – SAD, koji nije bio potpisnik Ženevskih sporazuma, nastavio je da održava diplomatske odnose sa Južnim Vijetnamom, zadržao svoju ambasadu u Sajgonu, a Severni Vijetnam, kao novu komunističku državu, nije priznao. SAD je, međutim, zatvorio svoju ambasadu u Sajgonu 29. aprila 1975, neposredno pred predaju Južnog Vijetnama severovijetnamskim snagama. SAD je 28. januara 1995. otvorio Kancelariju za vezu (*Liaison Office*) u Hanoju. Američki predsednik Bil Klinton (*Bill Clinton*, rođen 1946, bio je predsednik SAD od 20. januara 1993. do 20. janara 2001) je 11. jula iste godine objavio formalnu normalizaciju diplomatskih odnosa sa Vijetnamom otvaranjem ambasade SAD u Hanoju na nivou otpravnika poslova *ad interim*, a koji su 14. maja 1997. podignuti na ambadorski nivo.

SFR Jugoslavija je obnovila diplomatske odnose sa SR Nemačkom 1968. (prekinuti 1957), u sklopu napuštanja tzv. *Halštajnovne doktrine* i inaugurisanja tzv. „istočne politike” nemačkog kancelara Vili Branta (*Willy Brandt*, 1913–1992); sa Izraelom 9. oktobra 1991. (prekinuti 1967), u kontekstu pozitivnijih pomaka u složenim arapsko-izraelskim odnosima; sa Čileom 11. marta 1990. (prekinuti 1973), nakon poraza generala Pinočea na slobodnim izborima održanim u toj latinoameričkoj državi; SR Jugoslavija je

obnovila diplomatske odnose sa SAD, Velikom Britanijom, Francuskom i Nemačkom (prekinuti 1999) neposredno nakon rušenja režima Slobodana Miloševića, 5. oktobra 2000.

U slučaju da dve države žele da izađu iz stanja zaustavljenih ili privremeno obustavljenih diplomatskih odnosa, njihovo ponovno uspostavljanje ne zahteva proceduru predviđenu u slučaju definitivno prekinutih diplomatskih odnosa između dve države.

Konzularni odnosi automatski se obnavljaju sa obnavljanjem diplomatskih odnosa, a mogu se obnoviti i nezavisno od obnavljanja diplomatskih odnosa.

Posredovani odnosi

Prekid diplomatskih odnosa, iako drastična i recipročna diplomatska mera, ne mora obavezno da znači i prekid svih odnosa i svake komunikacije između dve države.

Odnosi između njih mogu biti nastavljeni kroz: (1) države zaštitnice (*protecting powers*), (2) uspostavljanje interesnih sekcija (*interests sections*) u drugim državama; (3) upućivanje povremenih poruka (*occasional messages*) preko trećih država, ili (4) kroz upućivanje odgovarajućih signala neverbalnim sredstvima (*non-verbal signalling*) drugoj strani, na primer, o vremenu i mestu susreta na vrhu (*summit*) država koje su prekinule diplomatske odnose.²¹

U svim tim i sličnim situacijama, kada neka treća strana posreduje u odnosima između država koje su prekinule direktne diplomatske odnose, oni se nazivaju posredovani diplomatski odnosi (*intermediar diplomatic relations*).

Indiferentni (ravnodušni) odnosi

Dve države koje jedna drugu međunarodno priznaju ne moraju da imaju i uspostavljene diplomatske odnose.

Odnosi između dve države koje se međusobno priznaju i vlade poštuju de jure, ali ne smatraju za potrebno da uspostave i diplomatske odnose, niti da razvijaju bilo kakve oblike političke, ekonomske i kulturne saradnje, smatraju se indiferentnim (ravnodušnim) odnosima (*indifferent relations*). Države, jedna prema drugoj, ne manifestuju ni prijateljstvo niti neprijateljstvo.

Danas, u eri globalizacije politike, ekonomije i prava, sve su ređi slučajevi indiferentnih odnosa među državama. Svaka država je više ili manje važna svakoj državi, bez obzira na to gde se nalazi, na kom kontinentu ili u kom regionu sveta.

²¹ G. R. Berridge, James, *A Dictionary of Diplomacy*, op. cit., str. 81.

Neformalni odnosi ili odnosi de facto

Pored zvaničnih diplomatskih odnosa, između država mogu da postoje i postoje nezvanični, neformalni, de facto odnosi, koji se, uslovno, mogu smatrati i diplomatskim odnosima.

Neformalni odnosi (*informal relations*) ili odnosi de facto (*de facto relationship*) su faktički odnosi između dve države koje jedna drugu nisu međunarodno priznale. Takve, de facto odnose, one uspostavljaju i održavaju na osnovu trgovinskih i drugih ugovora, a ne na osnovu političkih, odnosno formalnih međudržavnih sporazuma, kako se oni ne bi protumačili kao posredno međunarodno priznanje.²²

Tako, na primer, odnosi između SAD i Tajvana (Formoze) su neformalni, jer ta ostrvska zemlja u Kineskom moru nije međunarodno priznata od strane SAD. SAD je 1979, umesto Tajvana, diplomatski priznao Narodnu Republiku Kinu (primljena u OUN 25. oktobra 1971). Međutim, i pored toga, SAD je nastavio da, na neformalnoj osnovi, održava i razvija tesnu vojnu, ekonomsku (komerčijalnu i finansijsku) i kulturnu saradnju sa Tajvanom, čak možda i intenzivnije nego pre diplomatskog priznanja NR Kine. Jedan od važnih nezvaničnih (neformalnih) instrumenata u tom pogledu je ekonomsko i kulturno predstavništvo Tajvana u Vašingtonu D.C. i u 12 drugih američkih gradova (*Taipei Economic and Cultural Representative Office*), sa sedištem u Tajpehu, glavnom gradu Tajvana.

Odgovarajuće odnose de facto, nižeg ili višeg intenziteta, SAD održava i sa drugim državama koje nije međunarodno priznao, kao što su Kuba, Iran, Severna Koreja i Butan.

Odnosi Jugoslavije i Zapadne Nemačke neko vreme posle Drugog svetskog rata, dok nisu uspostavljeni diplomatski odnosi, bili su neformalni, de facto. Takvi odnosi bili su i između Jugoslavije i Frankove Španije, regulisani trgovinskim ugovorom koji su zaključili Narodna banka SFRJ i jedna španska privatna institucija.

Umesto zaključka

Verujemo da svaki pokušaj bližeg definisanja sadržine mogućih stanja diplomatskih odnosa, koje nameće sam život i dinamizam međunarodnih odnosa, osim svoje nesporne teorijske i akademske dimenzije ima i nemerljiv praktični značaj u svakodnevnom spoljnopoličkom postavljanju diplomatske službe svake države i delanju njenih diplomatskih poslanika.

Bibliografija

1. Antić, Čedomir, *Velika Britanija, Srbija i Krimski rat 1853–1856: neutralnost kao nezavisnost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004.
2. Berridge, G. R., James, Alan, *A Dictionary of Diplomacy*, Palgrave Macmillan, New York, 2001.
3. Dašić, David Đ., *Istorija diplomatije: evolucija diplomatskog metoda*, Altera, Beograd, 2012.
4. Dašić, David Đ., *Savremena diplomatija*, Multidisciplinarni centar, Privredni savetnik, Beograd, 2008.
5. *Dokumenti i materijali o Drugom svetskom ratu*, knjiga I, Međunarodni problemi, Izdavačko preduzeće FNRJ, Beograd, 1951.
6. Evans, Graham, Newnham, Jeffrey, *The Penguin Dictionary of international Relations*, Penguin Books, London, 1998.
7. Freeman, Chas. W. Jr., *The Diplomat's Dictionary*, United States Institute of Peace Press, Washington, D.C., 2001.
8. Klajn, Ilija, Šipka, Milan, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Prometej, Novi Sad, 2007.
9. Krivokapić, Boris, *Enciklopedijski rečnik međunarodnog prava i međunarodnih odnosa*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
10. Lopičić, Đorđe N., *Konzularni odnosi Srbije (1804–1918)*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2007.
11. Petković, Ranko, *Subjektivna istorija jugoslovenske diplomatije 1943–1991*, Službeni list SRJ, Beograd, 1995.
12. *Pravni leksikon*, Savremena administracija, Beograd.
13. Trajkovski, Georgi, *Diplomatski protokol*, Nova, Beograd, 1990.
14. Vujaklija, Milan, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 2004.

David Đ. Dašić, Ph.D.

POSSIBLE STATES OF DIPLOMATIC RELATIONS

ABSTRACT

The article deals with the political nature of diplomatic relations, stressing possible states of them as following: normal or correct relations, good relations, neighborhood and good neighborhood relations, allied relations, amicable or friendly relations, brotherhood relations, privileged relations, cordial relations, reciprocal relations, neutral relations, cold relations, imposed relations, deteriorating relations, tense relations, strained relations, downgraded relations, interrupted or broken relations, retorsion, ceased relations, suspended relations, re-established or normalized relations, intermediary relations, indifferent relations, informal relations or de facto relationships.

Key words: diplomacy, foreign policy, international relations, international law, appointment and receiving state, reciprocity, retorsion, demarche, persona non grata.

UDK: 343.533:004.738.5
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1147, str. 112-121
Izvorni naučni rad
Primljen: 12. april 2012.

Valentina MILOSAVLJEVIĆ¹

Prilagodljivost japanske privrede promenljivom ekonomskom okruženju

SAŽETAK

Japan je jedna od vodećih svetskih sila. Prema nominalnom bruto domaćem proizvodu (BDP), kao i prema paritetu kupovne moći (RRR), Japan je po veličini treća svetska privreda iza SAD i Kine. Ono što razlikuje Japan u odnosu na druge privrede jeste visok stepen prilagodljivosti japanske privrede promenama na svetskom tržištu. Tekst koji sledi sastoji se iz tri dela. Prvi deo sadrži kratak pregled istorije razvoja japanske privrede sa fokusom na promene nastale u trgovini i industrijskoj strukturi, kao i na tehnološki napredak koji je bio pokretač strukturnih reformi japanske privrede. Drugi deo prikazuje promene u japanskoj demografskoj strukturi i analizira njihove efekte na japansku privredu, a treći prikazuje prilagođavanje izvozne strukture Japana novim potrebama na svetskom tržištu. Cilj rada je da, sa tri pomenuta aspekta, prikaže kako se Japan prilagođava promenljivom privrednom okruženju preduzimanjem efikasnih strukturnih promena u svim područjima.

Ključne reči: Japan, vodeća svetska sila, visok stepen prilagodljivosti, strukturne reforme, trgovinska struktura, industrijska struktura, demografska struktura.

Strukturne reforme japanske privrede

Može se slobodno reći da Japan, kroz tehnološki napredak i uzastopno usavršavanje svoje industrijske strukture, u posleratnom periodu beleži brzu i održivu krivulju privrednog rasta, neuporedivu ni sa jednom drugom zemljom. Ipak, ta staza nimalo nije bila laka. Tačnije, Japan se izvukao iz brojnih kriza, ništa manje nego duplog naftnog šoka i nagle apresijacije jena.

Rane sedamdesete godine su period u kome su znaci slabosti američke privrede isplivali na površinu na račun obustavljanja konvertibilnosti

dolara u zlato (tzv. „Nikson šok“ 1971. godine²) i promene američkog deviznog režima sa fiksnog na plivajući devizni režim (1973). Tokom ovog perioda, japanska privreda se suočila sa problemom povećanja zagađenja okoline na domaćem terenu, kao i sa trgovinskim sukobom sa svojim partnerima u spoljnotrgovinskoj razmeni. Ovi problemi su izazvali rastući pritisak na promenu strukture japanske industrije. Prva naftna kriza koja je izbila 1973. godine razorila je japansku privredu koja se zasnivala na teškoj i hemijskoj industriji. Ipak, japanska industrija nije dozvolila da ovi spoljni „šokovi“ naruše njenu konkurentnost. Umesto toga, japanska industrija je snažno nastojala da ih prevaziđe jačanjem svoje konkurentnosti i stalnim usavršavanjem svoje strukture. Zapravo, industrijski sektor koji je do tada trošio više od 60% ukupne potrošnje energije, restrukturirao je svoju potrošnju energije uvođenjem programa za smanjenje i štednju potrošnje resursa i električne energije.³

Uprkos naftnoj krizi i njenim posledicama, japanske glavne izvozne industrije održale su konkurentnost smanjenjem troškova proizvodnje i povećanjem efikasnosti. Industrijske potrebe za energijom bile su smanjene i automobilska industrija bila je u mogućnosti da unapredi svoju poziciju na svetskom tržištu izumom manjih i ekonomičnijih vozila. Druga naftna kriza 1979. godine dovela je do velikog preusmeravanja japanske industrijske strukture sa teške industrije na razvoj elektronske i informaciono-komunikacione industrije.

Japanska privreda je tek izašla iz dve naftne krize sa promenjenom industrijskom strukturom, kada se pojavio problem snažnog jačanja jena izazvanog 1985. godine tzv. Plaza sporazumom u Njujorku, kojim se interveniše da bi se sprečio pad dolara. I pored toga, zahvaljujući snažnom jenu, vrednost japanskog izvoza izražena u dolarima povećava se za više od 15% u 1986. godini.⁴ Kao odgovor, japanske firme nastoje da racionalizuju i pojednostave svoje poslovanje premeštajući svoja proizvodna postrojenja na strana tržišta. U međuvremenu, Japan uvozi proizvode iz inostranstva, jeftinije zbog jačeg jena, pojačavajući ekspanziju horizontalne podele rada između Japana i jeftinijih zemalja. I još jedanput, japanska privreda nailazi na sve veći pritisak za sprovođenje daljih strukturnih reformi.

Rastući pritisak globalizacije primorao je japanske firme da osnuju svoju proizvodnju van granica svoje zemlje, i ovo je okarakterisalo talas međunarodne konkurentnosti između zemalja sa različitim regulatornim sistemima. Učešće novoindustrijalizovanih zemalja Azije intenziviralo je konkurentnost na tržištu industrijskih proizvoda, pa su industrijalizovane zemlje pomerile svoje područje konkurentnosti ka znanjem intenzivnoj industriji, odnosno ka proizvodima visoke tehnologije. Osim toga, za naciju

² BookRags, Internet: <http://www.bookrags.com/research/nixon-shock-ema-04/>, 05/03/2010.

³ WTO, Trade Policy Reviews, Internet, http://www.wto.org/english/tratop_e/tp_r_e/tp_rep_e.htm#bycountry, 05/05/2010.

⁴ OECD, Internet: <http://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?queryname=18159&querytype=view&lang=en>, 23/03/2010.

koja je hvatala korak sa Zapadom, postalo je neophodno da učini veliki napor da razvije svoje originalne tehnologije, a ne samo da kombinuje i usavršava prihvaćene tehnologije, uvezene sa Zapada, kako bi davala dalji podstrek svojoj industriji i igrala vodeću ulogu u svetskoj privredi.

Industrija čelika i hemijska industrija, potom automobili, kućni aparati, i drugi industrijski proizvodi bili su izabrani kao target industrijske politike, usled visokog standarda stope rasta produktivnosti i visokog prihoda elastičnosti tražnje za ovim proizvodima.

Međutim, sa rastom prihoda stanovništva dolazi do pomeranja domaće tražnje sa proizvođačke na uslužnu industriju. Tako, u 1970. godini, primarna, sekundarna i tercijarna industrija učestvuju sa 5,9%, 43,1% i 50,9%, respektivno. U 2005. godini, ovi podaci za primarnu, sekundarnu i tercijarnu industriju iznose 1,4%, 26,4% i 72,2%, respektivno, da bi u 2008. godini učestvovali sa 1,6%, 23,1% i 75,4% u ukupnoj privredi Japana.⁵ Privreda Japana postepeno postaje sve više uslužno orijentisana. Učešće poljoprivrede, šumarstva i ribolova neprestano se smanjuje između 1970. i 2006. godine, a učešće proizvođačke industrije takođe postepeno opada na ispod 20% u odnosu na 2000. godinu.⁶

Jedan od glavnih razloga ubrzanog preusmeravanja ka uslužno-orijentisanoj privredi bio je napredak informacione tehnologije. Drugi razlog predstavljaju promene u potrošačkoj tražnji. Od kraja sedamdesetih godina prihodi su uglavnom rasli, slobodno vreme se povećava, a sve više bračnih parova ostvaruje dupli dohodak. Usled ovih promena potrošački stil se veoma izmenio, pa je tražnja za uslugama porasla.

S druge strane, japanska domaća proizvođačka industrija nastavila je da usporava u toku procesa ekonomske globalizacije. U poslednjim godinama dosta se povećava uvoz tekstila i potrošačkih trajnih dobara. Japanske firme započinju proizvodnju u Kini i drugim azijskim zemljama, a povećani uvoz ovih proizvoda u Japan izazvao je smanjenje cena finalnih proizvoda. Kapacitet proizvodnje u inostranstvu naročito je visok u prerađivačkoj industriji (mašine, elektronska oprema, transportna oprema, itd.). Kina predstavlja jedno od najatraktivnijih tržišta za japanske investitore, a od ostalih područja koja sve više privlače Japan za potencijalna ulaganja izdvajaju se Tajland, Indija i Vijetnam.

Demografske promene i njihov uticaj na razvoj japanske privrede

Privredni rast omogućava porast životnog standarda, a porast životnog standarda produženje životnog veka, što zajedno sa padom nataliteta dovodi do promena u starosnoj strukturi stanovništva. Japan je prva država na svetu koja je doživela opadanje populacije. Ukupan broj japanskog stanovništva dostiže maksimum u 2006. godini i nadalje počinje da opada.

⁵ WTO, Trade Policy Reviews, Internet: http://www.wto.org/english/tratop_e/tpr_e/tp_rep_e.htm#bycountry, 05/05/2010.

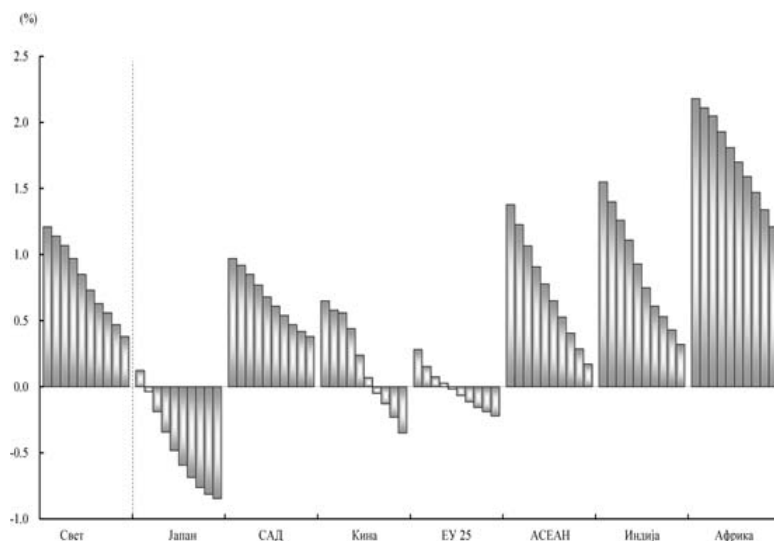
⁶ Ibidem.

Prema Svetskoj zdravstvenoj organizaciji (*World Health Organization – WHO*), „stareće društvo“ je društvo u kojem stanovništvo od 65 godina i preko prelazi 7% ukupne populacije, a „staro društvo“ je društvo u kojem stanovništvo od 65 godina i preko prelazi 14% ukupne populacije.⁷

Japanska populacija koja je 1950. godine iznosila 83,2 miliona, prevazišla je 100 miliona po prvi put u 1967. godini, da bi u 2006. godini dostigla maksimum od 127,74 miliona stanovnika, i od tada počinje da opada. Predviđa se da će opasti do 100,6 miliona do 2050. godine, i na taj način dovesti do ozbiljnijeg nedostatka radne snage u budućnosti.⁸

Grafikon 1.1. pokazuje stopu rasta populacije u zemljama i regionima širom sveta do 2050. godine. Od Drugog svetskog rata, nijedna od vodećih

Grafikon 1.1. Stopa rasta populacije u zemljama i regionima širom sveta, 2000–2050, prosek pet godina



Izvor: OECD, preuzeto iz: METI, White Paper on International Economy and Trade 2008, Internet, <http://www.meti.go.jp/english/report/2008WhitePaper/2-4.pdf>, p. 10, 12/02/2011.

svetskih privreda nije se suočila sa stalnim opadanjem stanovništva prouzrokovanim opadanjem stope nataliteta i starenjem populacije, što znači da će u budućnosti Japan biti prva razvijena država koja će imati društvo sa starećom populacijom.

Populacija EU počće da opada početkom dvadesetih godina ovog veka. Kineska populacija se predviđa da će početi da opada početkom tridesetih

⁷ World Health Organization, Internet: <http://www.who.int/ageing/en/>, 12/02/2011.

⁸ METI, White Paper on International Economy and Trade 2008, Internet, <http://www.meti.go.jp/english/report/downloadfiles/2008WhitePaper/2-4.pdf>, p. 4, 12/02/2011.

godina ovog veka, usled ubrzanog smanjenja stope nataliteta i starenja društva. Sa druge strane, za Indiju se očekuje da će imati umereno povećanje populacije (0,32%) do 2050. godini. Između 2000. i 2050. godine, ukupan broj svetskog stanovništva povećaće se prosečno 1,5 puta, odnosno od 6,1 do 9,1 milijardu ljudi, ali odnos ukupnog stanovništva od 65 godina i starijeg biće više nego udvostručen, od 6,9% na 16,1%. To znači da će XXI vek biti obeležen padom nataliteta i starenjem društva na globalnom nivou. Dakle, opadanje i starenje stanovništva postaje problem ne samo za Japan i za ostale razvijene države, već zajedničko pitanje za ceo svet.

Ekonomski uticaj smanjenja radne snage i stope štednje

Nakon privrednog oporavka Japana, sve je veća briga o posledicama koje će starenje japanskog društva imati na privredu Japana. Rast japanske starije populacije imaće za rezultat veći udeo penzionera u društvu. To će zahtevati nove potrebe državnog budžeta, radnika, firmi, kao i zdravstvenog sistema. Da bi se minimizirao efekat smanjenja radne populacije, biće neophodno povećati kako produktivnost rada, tako i zaposlenost žena i stanovništva starijeg od 65 godina. Pored toga, nužne su fundamentalne reforme penzionog sektora i drugih socijalnih sistema, kako bi se izbegle velike nejednakosti između generacija.

Jedna od podela faktora privrednog rasta je podela na rad, kapital, i na ukupan faktor produktivnosti (UFP). Ukupan faktor produktivnosti predstavlja dodatne elemente koji doprinose privrednom rastu koji se ne može pripisati kvalitativnom povećanju rada i kapitala. Okarakterisan je kao promene koje se dešavaju u privredi, kao što su tehnološki napredak, kvalitativno poboljšanje rada i kapitala, ekonomija obima, ili izgradnja i unapređenje društvene infrastrukture, poput izgradnje puteva, telekomunikacionih mreža itd.

Prvi od nabrojanih faktora koji će u budućnosti biti pod direktnim uticajem opadanja i starenja populacije biće verovatno input rada, koji će opasti usled smanjenja radne snage. Zatim, očekuje se i povećanje broja penzionera prouzrokovano starenjem populacije i smatra se da će se stopa štednje u državi smanjiti kako se povećava starosna grupa koja smanjuje povećanje štednje u odnosu na starosnu grupu koja štedi. Ovo znači da će sredstva korišćena za investicije i budući rast kapitala biti smanjeni.

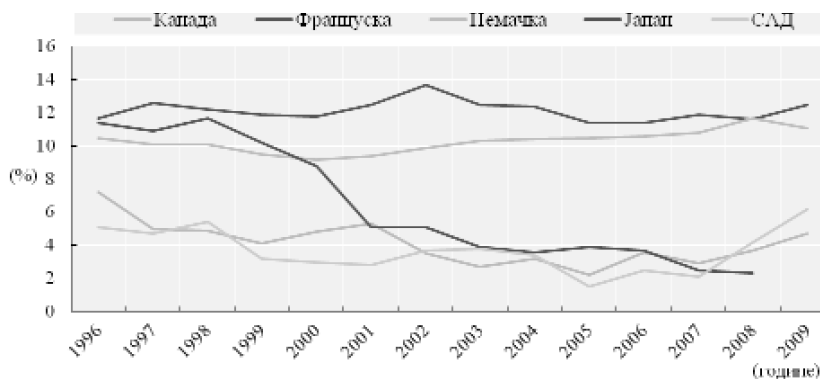
Dakle, buduće opadanje i starenje populacije imaće negativan uticaj na rast privrede smanjujući input rada i sprečavajući stvaranje zaliha kapitala. Međutim, stepen ovih uticaja zavisi od toga šta predvodi privredni rast jedne zemlje. Na primer, ukoliko je privreda radno-intenzivna, input rada smanjen zbog opadanja i starenja populacije negativno će uticati na privredni rast. S druge strane, ukoliko je privreda kapitalno-intenzivna, sprečavanje nastanka zaliha kapitala može imati još veći negativan uticaj.

Povećanje opadanja nataliteta i starenja populacije doprinosi smanjenju stope domaće štednje. Dok je stopa štednje u Japanu bila najviša među

glavnim razvijenim zemljama u 1990. godini, naglo je opala na 3,1% u 2006. godini,⁹ što je bilo niže od stope štednje u SAD, Velikoj Britaniji i Nemačkoj. Ovakav pad stope štednje može ograničiti potrošnju kapitala kompanija koje se oslanjaju na indirektno finansije.

Grafikon 2.1. poredi japansku stopu domaće štednje sa ostalih šest razvijenih država. Do osamdesetih godina stopa japanske domaće štednje nastavila je da se kreće od 16% do 20%,¹⁰ što predstavlja veoma visok nivo u poređenju sa ostalih šest razvijenih zemalja.

Grafikon 2.1. Stopa domaće štednje u razvijenim zemljama, 1994–2009.



Izvor: Urađeno prema podacima OECD, Internet, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=CSP2009>, 21/01/2011.

Međutim, početkom devedesetih godina stopa domaće štednje naglo je opala. U 2000. godini opala je ispod nivoa Kanade (11,3%) na 8,6%, a u 2001. smanjena je na 7,9%, zatim slede SAD (3,4%), Velika Britanija (4,2%), i Nemačka (4,7%).¹¹ Japan nije više zemlja sa visokom stopom štednje. Opadanje iznosa privatne i državne štednje uticalo je na opadanje stope štednje u devedesetim godinama. U isto vreme, period posle 1990. godine podudara se sa periodom ubrzanog starenja japanskog društva, što je verovatno povezano sa smanjenjem iznosa privatne i državne štednje. Pod ovim okolnostima, da bi nastavio svoj privredni rast i odgovorio ubrzanju globalnoj konkurenciji izazvanoj napretkom Istočne Azije, pre svega Kine, Japanu je potrebno unapređenje produktivnosti putem stalnih inovacija, kao i optimalna alokacija menadžment resursa kojima Japan trenutno raspolaže. Najpre, važno je da su menadžment resursi, kao što su rad i kapital, kojima Japan trenutno raspolaže, upotrebljeni što efikasnije. Da bi se ovo postiglo neophodno je olakšati kretanje rada i kapitala između industrija i regiona i da se ovi resursi realociraju po

⁹ OECD, Internet, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=CSP2009>, 21/03/2010.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ OECD, Internet, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DatasetCode=CSP2009>, 21/03/2010.

industrijama sa višom produktivnošću. Pored toga, važno je otkrivanje potencijalnog ljudskog resursa u Japanu. Ovo se pre svega odnosi na povećanje stope učešća žena u radnoj snazi, koja je u Japanu niža nego po međunarodnim standardima, kao i na povećanje radnih mogućnosti za starije stanovništvo koje ima široko znanje i iskustvo.

Ono što je, takođe, važno za Japan jeste korišćenje menadžment resursa iz inostranstva. Da bi Japan aktivno dovodio ljudske resurse, investicije, znanje i tehnologije iz inostranstva, potrebno je da svoj relevantan tržišni sistem dobro razvije i da ga učini pristupačnijim i atraktivnijim. Radi povećanja konkurentnosti radne snage, Japan sada dozvoljava stranim radnicima da ostanu u Japanu na duži vremenski period. Broj stranih radnika i stranaca koji žive u Japanu udvostručio se između 1990. i 2008. godine, usled sve većeg priznavanja njihovog značajnog doprinosa japanskoj privredi. Analize pokazuju i sve veći broj brakova između stanovnika japanskog i nejanganskog porekla, što predstavlja još jedan dokaz japanske veće tolerancije prema imigrantima.

Japanske kreativne firme pronalaze nove načine da profitiraju od sve brojnijeg starijeg stanovništva. One rekonstruišu radnje da olakšaju prilaz starijem osoblju i menjaju svoje marketinške prakse. Ovo podrazumeva uvođenje novih proizvoda kao što su roboti, mobilni telefoni sa većom dugmadi i slovima, kao i prehrambenih proizvoda koji više zadovoljavaju ukuse starijih potrošača. Druge firme razvijaju usluge poput medicinske industrije, turističke industrije, robotike, obrazovnih programa, udruženja penzionera, kako bi raznodili ovaj sve važniji segment japanskog društva.

Elektronski gigant iz Japana „Tošiba“ (*Toshiba*) u aprilu 2009. godine predstavio je prototip robota za rad u domaćinstvu nazvan „Apri Atenda“ (*ApriAtenda*). Japan planira da uskoro pripremi sigurnosna pravila za robotske medicinske sestre, za koje se očekuje da pomažu ljudima u narednih pet godina u brzostarećem japanskom društvu. Oko 70% svetskih industrijskih robota napravljeno je u nekoj od japanskih kompanija, pa se očekuje da će japanska robotska industrija i dalje biti lider u pripremi smernica za uslužne robote.

Za Japan, kao prvu zemlju koja se suočava sa negativnom stopom rasta populacije, zadatak stvaranja modela privrednog rasta koji će omogućiti održivi razvoj čak i usled opadajuće populacije, važno je pitanje za celi svet. Japan može igrati veliku ulogu u prenošenju takvog modela na Istočnu Aziju, kao i na druge delove sveta.

Uticao izvozne orijentacije na privredni razvoj Japana

Japan je postigao neobičan privredni razvoj i postao jedna od najbogatijih zemalja na svetu, iako je Drugi svetski rat gotovo uništio japansku privredu. Japanski privredni razvoj bio je generalno podržan ekspanzijom međunarodne trgovine, a naročito izvozom industrijskih proizvoda.

Tajne japanskog privrednog uspeha, između ostalog, leže i u veoma efektivnoj i efikasnoj ekonomskoj i spoljnotrgovinskoj politici podržanoj

snažnom državnom službom. Osim toga, dve značajne karakteristike posleratne privrede Japana bile su: mrežna organizacija japanskih kompanija, zvana „keirecu“ (eng. *keiretsu*)¹² i garancija životnog zaposlenja u velikim firmama. Obično se smatra da je keirecu najvažniji japanski doprinos modernom kapitalizmu. Međutim, pod pritiskom globalne konkurencije i demografskih promena u Japanu, japanske kompanije su napustile ove norme radi ostvarivanja većeg profita.

Izuzetno brzom i stabilnom privrednom rastu u Japanu u posleratnom periodu doprineli su brz porast obima, kvaliteta i ekonomske efikasnosti znanja i investicija, zatim vrlo intenzivno korišćenje oskudnih domaćih prirodnih izvora, promene geografske usmerenosti i proizvodne strukture, kao i vrlo brz porast obima spoljnotrgovinske razmene. Uvoz je prvo obezbeđivao neophodne primarne proizvode koje Japan uopšte nije proizvodio ili nije proizvodio u dovoljnim količinama, zatim dobra koja je Japan mogao proizvoditi, ali uz znatno veće troškove i, konačno, stranu tehnologiju opredmećenu u uvoznim industrijskim proizvodima. Izvoz je doprinosa brzom i stabilnom privrednom rastu ne samo obezbeđivanjem sredstava za plaćanje uvoza, nego i rastuće efikasnosti domaćih investicija povećavanjem ekonomije obima, a takođe i tehnološkog obima pod pritiskom strane konkurencije.

Ranije je japanski uvoz bio vrlo ograničen kako bi zaštitio domaće proizvođače. Kada je domaće tržište zaštićeno od strane konkurencije, domaće cene dobara su više nego međunarodne. Tada, proizvođači imaju podsticaja da prodaju na domaćem tržištu po višoj ceni, nego na stranom tržištu. Ipak, japanski proizvođači su činili sve napore da izvezu svoje proizvode u svet (npr. tekstil, TV opremu i automobile). To im je omogućio raznovrstan program stimulisanja izvoza, kao što je poreski sistem koji promovise izvoz, odnosno specijalni odbici od izvoznog prihoda i nadoknada uvoznih carina, kao i finansiranje izvoza.

Japan se orijentisao na izvoz industrijskih proizvoda, prvenstveno automobila. Neki sektori privrede zahtevaju masovnu proizvodnju kako bi bili ekonomski efikasni, kao što je proizvodnja čelika, automobila i slično. Upravo je Japan, koristeći strategiju masovne proizvodnje u pojedinim sektorima, uz istovremenu protekcionističku spoljnotrgovinsku politiku u ovim sektorima, osigurao sebi privredni razvoj kroz povećanje izvoza koristeći efekte ekonomije obima. Masovna proizvodnja određenog proizvoda u zemlji obezbeđuje niže cene za taj proizvod, tako da su ti proizvodi konkurentniji u izvozu na strano tržište. Ekonomija obima stimuliše firme da se specijalizuju za proizvodnju određenog proizvoda.¹³ Na taj način japanski proizvođači imali su podsticaja da proizvode više, ne samo za domaće, već i za strano tržište.

Glavni pokretači rasta tokom ekonomske ekspanzije Japana od 2002. godine jesu povećanje izvoza i porast poslovnih investicija. Doprinos izvoza

¹² Keiretsu je japanski termin za ogromni industrijski, uslužni i finansijski konglomerat, koji deluje na širokom spektru ekonomske aktivnosti, od zdravstvene zaštite do avionske i medicinske tehnike. Doslovno preveden taj termin bi značio poslovno udruženje.

¹³ Predrag Bjelić, *Međunarodna trgovina*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2008, str. 140.

i poslovnih investicija čini preko tri četvrtine ukupnog povećanja BDP Japana od 2002. godine. Izvoz, podržan snažnom tražnjom za japanskim automobilima i drugim proizvodima, ostaje vodeći izvor snage za japansku privredu. Period oporavka japanske privrede od januara 2002. do decembra 2007. godine trajao je 84 meseca i prevazišao najduži posleratni period ekonomske ekspanzije, tzv. „Izanagi bum“ koji je trajao od oktobra 1965. do jula 1970. godine, odnosno 69 meseci.

Bliže trgovinske veze sa Azijom, koja sada čini polovinu japanskog izvoza, održale su rast izvoza tokom ove ekspanzije. U 2007. godini izvoz je povećan za skoro 9% uprkos oslabljenoj tražnji iz SAD. Ekspanzija novonastalih tržišta kao što su Kina, Indija, Indonezija, Južna Koreja, Malezija, Filipini, Tajvan, Tajland, Meksiko, Južna Afrika, UAE i druga tržišta, vodi povećanju spoljnotrgovinske razmene i investicija između ovih država, njihove veze se produbljuju, a sve ovo vodi daljoj ekspanziji novonastalih tržišta.

Međutim, u skladu sa globalnom privredom, japanska privreda je usporila u drugom i trećem kvartalu 2008. godine. Slabljenje privredne aktivnosti u drugoj po snazi svetskoj privredi nastalo je usled usporene tražnje na domaćem tržištu i pada izvoza automobila i proizvoda elektronske industrije u SAD, ali i u drugim svetskim indikativnim tržištima. Japanska privreda je teško pogođena zbog usporenijeg privrednog rasta u SAD, kao i zbog drastičnog poskupljenja nafte koju u potpunosti nabavlja iz spoljnih izvora. Kriza na tržištu nekretnina u SAD ostavila je, takođe, teške posledice na poslovanje japanskih banaka i drugih finansijskih organizacija koje su poslovale sa lošim američkim hipotekarnim hartijama od vrednosti.

Da bi Japan nastavio svoj privredni razvoj, važno je da ojača veze sa novim državama u privrednom usponu i da prepozna koristi njihovog privrednog rasta u japanskoj privredi. Da bi to postigao, pored poslovne ekspanzije čiji je cilj „tržište od jedne milijarde stanovnika“, odnosno tržište razvijenih zemalja, japanske firme proširuju svoje poslovanje na „tržište od pet milijardi stanovnika“, uključujući i novonastala tržišta širom sveta, poput Indije, Vijetnama, Južne Afrike i drugih.

Zaključak

Iz navedenog možemo zaključiti da japanska privreda pokazuje veću prilagodljivost i sposobnost revitalizacije, nego privrede većine ostalih razvijenih zemalja. Primera je mnogo, a nižu se od kulturnih elemenata, uključujući i usvajanje budizma preko susednih zemalja, kineskog pisma i stvaranja originalnih karaktera, „hiragana“ i „katakana“, do socijalnih i ekonomskih pitanja, kao što su kapitalizam i demokratija. Na osnovu ovakve istorije, Japan će sigurno biti sposoban da se prilagodi novim izazovima dalje globalizacije kao što su demografske promene, povećanje globalne konkurencije i integracije, kao i spoljašnjim faktorima koji obuhvataju tempo rasta svetske privrede, pre svega SAD, EU i Kine.

Bibliografija

1. Beeson, M., Japanese Phoenix, *The Long Road to Economic Revival*, University of British Columbia, Vancouver, 2005.
2. Bergesten C.F., Takatoshi, I., Noland, M., *No More Bashing: Building a New Japan – United States Economic Relationship*, Peterson Institute, Washington, D.C., 2001.
3. Bird, A., *Encyclopedia of Japanese Business and Management*, Kindle Edition, 2007.
4. Bjelić, P., *Ekonomika međunarodnih odnosa*, Prometej, Beograd, 2003.
5. Hatibović, Dž., *Naučna i tehnološka strategija – ključni činilac razvoja Japana*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1993.
6. Hatibović, Dž., *Privredni rast u Japanu posle Drugog svetskog rata – analiza ključnih činilaca*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 1980.
7. Inkster, I., *Japanese Industrial Economy*, Kindle Edition, 2007.
8. Ohno, Z., *Japanese Views on Economic Development*, Kindle Edition, 2007.
9. Takatoshi, I., Hugh, P., Weinstein, E. D., *Reviving Japan's Economy: Problems and Prescriptions*, The MIT Press, London, 2005.
10. Takatoshi, I., Krueger, O.A., *Governance, Regulation, and Privatization in the Asia-Pacific Region*, University of Chicago Press, Cikago, 2004.

Valentina Milosavljević, M.A.

ADAPTABILITY OF THE JAPANESE ECONOMY TO CHANGABLE ECONOMIC CONDITIONS

ABSTRACT

Japan is one of the leading world powers. Taking gross domestic product (GDP) and purchasing power parity (PPP) as parameters, Japan is the third largest economy in the world, behind the USA and China. It differs from other economies by a high degree of adaptability to changes on the world market. The following text is composed of three parts. The first contains a short overview of the history of development of the Japanese economy focusing on the changes that appeared in trade and in the industrial structure as well as on the technological progress that was a driving force of its structural reforms. The second part shows the changes in the Japanese demographic structure analysing their impacts on the Japanese economy, while the third presents the adjustment of Japan's export structure to new needs on the world market. By analysing the three aspects mentioned above the objective of the paper is to show the way Japan is adapting to changeable economic conditions by taking efficient structural changes in all fields.

Key words: Japan, leading world power, high degree of adaptability, structural reforms, trading structure, industrial structure, demographic structure.

UDK: 323.28:338.482.1
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1147, str. 122-135
Izvorni naučni rad
Primljen: 14. maj 2012.

Željko Đ. BJELAJAC¹
Milovan B. JOVANOVIĆ²

Savremeni terorizam u avio-saobraćaju

SAŽETAK

Savremeni terorizam u uslovima globalizacije predstavlja veliku pretnju po društvo i svakog pojedinca. Kao složena politička pojava odlikuje se mnoštvom modaliteta ispoljavanja čije su zajedničke karakteristike politička, etnička ili verska motivisanost, izazivanje straha i panike, nevine žrtve, težnja za publicitetom i slično. Jedan od značajnijih i po efektima istaknutiji način ispoljavanja terorističkih aktivnosti jesu terorističke aktivnosti u avionskom (vazdušnom) saobraćaju, čija je uloga u modernom društvu nemerljiva. Terorističke aktivnosti u avio-saobraćaju u svetu su posebno aktuelne zbog efekta koji ostavljaju na široke mase, a čije ostvarivanje je cilj terorističkih organizacija. Modaliteti napada su različiti a kreću se od otmica aviona, podmetanja eksplozivnih naprava u vazduhoplovima i na aerodromima, preko obaranja vazduhoplova sa zemlje do sudara aviona ili otmica i samoubilačkih udara aviona u neki objekat od važnosti na zemlji. Sve učestaliji incidenti prouzrokovani terorističkim aktivnostima prouzrokovali su promene po pitanju bezbednosti avio-saobraćaja i sprečavanja novih stradanja u vazdušnom saobraćaju. Shodno tome, međunarodna zajednica usvojila je mnoge Konvencije a i tehnologija daje svoj doprinos.

Ključne reči: Savremeni terorizam, terorističke aktivnosti, teroristički napad, vazduhoplov, otmica aviona, talac.

Uvod

Od najstarijih vremena, svaki sukob među subjektima međunarodne zajednice, ako se na vreme nije transformisao u bilo kakav oblik saradnje, najčešće je rezultirao ratom. Zbog toga bi subjekti međunarodnih odnosa

¹ Vanredni profesor, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe u Novom Sadu, zeljokbjelajac067@gmail.com.

² Diplomirani politikolog, miki80miki@gmail.com.

danas upravo rat trebalo da posmatraju kao najveću pretnju po bezbednost svojih društava. Međutim, to nije u svim državama tako. Najveća pretnja bezbednosti država danas u savremenom svetu nije rat protiv drugog subjekta međunarodne zajednice, već rat sa „nevidljivim protivnikom“ – sa terorizmom.

Do kraja 60-ih i početkom 70-ih godina prošlog veka, o terorizmu se govorilo najčešće kao o problemu unutrašnje bezbednosti država u kojima se pojavljivao. Ponekad je neki teroristički akt imao i širi regionalni karakter. Međutim, sa porastom terorizma, povećanjem broja terorističkih akcija i žrtava tih akcija, o terorizmu se sve više govori kao o „problemu civilizacije“.³

Ono što se mora shvatiti jeste činjenica da terorizam nije više samo problem unutrašnje bezbednosti država u kojima se pojavljuje, već i šire međunarodne zajednice. Razmatrajući navedeno, neophodno je imati u vidu da proklamovani ciljevi terorističkih organizacija nisu uvek osuđeni od strane celokupne svetske javnosti, i to u velikoj meri menja pogled na ovaj fenomen. Ipak, metodi koje teroristi koriste kako bi svoje ciljeve realizovali ne mogu biti prihvatljivi u civilizovanom društvu budućnosti.

Govoreći o terorizmu moramo shvatiti da je globalna teroristička pretnja postala svakodnevica u kojoj svako od nas može da postane nedužna žrtva nekog terorističkog akta. Globalizacija i njene posledice dale su terorističkim aktivnostima jednu novu dimenziju. U svetu koji nastaje svaka tačka je na dohvata ruke a svaka informacija se prenosi na drugi kraj planete gotovo trenutno. Sve ovo otvorilo je i nove mogućnosti teroristima i tako omogućilo terorizmu da polako postane jedan od najvećih sigurnosnih problema savremenog sveta koji svi međunarodni činioci moraju uzeti u obzir veoma ozbiljno. Vodeći se geslom da „cilj opravdava sredstvo“, teroristi prelaze sve granice i prilagođavaju se uslovima novog vremena i društva iskorištavajući njegove blagodeti i modifikujući se u skladu sa konkretnom situacijom.⁴

Oblici i modaliteti savremenih terorističkih aktivnosti veoma su različiti a jedan od načina, svakako vredan pažnje, je model terorističkih aktivnosti koje se vezuju za avio-saobraćaj.

1. Terorizam u avio-saobraćaju - pojam, načini ispoljavanja i motivi

Jedan od najčešćih načina ispoljavanja terorističkih aktivnosti, odnosno jedan od oblika terorističkog delovanja jesu i terorističke aktivnosti u vazdušnom (avio) saobraćaju, koje su u svetu posebno aktuelne zbog efekta koji ostavljaju na široke mase a čije ostvarivanje je cilj terorističkih organizacija. Načini ispoljavanja terorističkih aktivnosti u vazdušnom saobraćaju zaista su raznoliki i kreću se od: otmica aviona, podmetanja

³ R. Gaćinović, „Fenomenologija savremenog terorizma“, *Vojno delo*, 2008, vol. 60, no. 3, str. 46-59.

⁴ Opširnije videti: B. Hoffman, *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York, 1998, pp. 23-68.

eksplozivnih naprava u vazduhoplovima, na aerodromima, preko obaranja vazduhoplova sa zemlje, sudara aviona ili otmica i samoubilačkih udara aviona u neki objekat od važnosti na zemlji – do napada na aerodrome i predstavništva avio-kompanija... Modaliteti su, dakle, različiti ali i sama pomisao na tempiranu bombu sakrivenu u aktentašni, ili na napadača naoružanog nekim vatrenim oružjem ili nožem, koji preuzima komandu nad putničkim avionom, dovoljna je da izazove jezu čak i među iskusnim i čestim putnicima na avio-linijama.⁵

Otmica vazduhoplova, kao jedan od primera (oblika) terorističkih aktivnosti vezanih za vazdušni saobraćaj, predstavlja krivično delo čiji je osnov inkriminacije Konvencija o suzbijanju nezakonite otmice vazduhoplova zaključena 1970. godine u Hagu. Radnja izvršenja osnovnog oblika sastoji se u preuzimanju kontrole nad vazduhoplovom koji se nalazi u letu, silom ili ozbiljnom pretnjom da će se upotrebiti sila. Objekat radnje je vazduhoplov čiji je pojam definisan Zakonom o vazdušnoj plovidbi, a krivično delo se može izvršiti samo nad vazduhoplovom u letu.⁶ Ono što nam, nakon same pomisli na otmice aviona pada na pamet, jeste sama ideja i ralози, odnosno pronalaženje motivacije tih ljudi ili organizacija. Šta je to čime se rukovode i šta svojim aktom otmice žele postići?⁷ Naime, ako se osvrnemo na samu srž terorizma uopšte i posmatramo ga kao proračunatu upotrebu nasilja da bi se postigli određeni ciljevi, često ti ciljevi političke ili ideološke prirode a ostvareni putem nasilja ili zastrašivanja, jesu i ciljevi terorizma u vazdušnom saobraćaju najčešće manifestovanog otmicama aviona. Postavlja se pitanje – šta je pozadina svega toga? Odgovor je ponekad veoma jednostavan i krije se iza nekoliko ključnih činjenica.

Naime, u planiranju svojih aktivnosti i napada, teroristi kao pojedinci ili terorističke organizacije motivisani su na različite načine odnosno ostvarenjem različitih političkih ili ekstremnih religioznih ili ideoloških ciljeva. Pre svega se radi o napadima motivisanim religijom, religiozno-etničkim nacionalizmom ili etničkim nacionalizmom, ali i političkom ideologijom pri čemu se kao osnovno sredstvo za postizanje cilj koriste nasilje i strah. Cilj je izvršiti uticaj na javno mnjenje a ne samo na neposredne žrtve otmice. One u svemu tome više služe kao figure koje su se zatekle na pogrešnom mestu u pogrešno vreme. Pribavljanje publiciteta i skretanje pažnje javnosti na otmicu aviona, ubistva nedužnih putnika i nasilje koje vrše nad njima jeste dominantna karakteristika ovakvih napada ali i terorizma uopšte.⁸

U pokušaju da shvatimo fenomen terorizma moramo se osvrnuti i na činjenicu da mediji konstruišu sliku realnosti odnosno stvarnosti na sebi

⁵ Internet, http://airserbia.com/magazin/vuk/terorizam_u_vazduhu/terorizam.htm, 24/09/2012.

⁶ Internet, http://sr.wikipedia.org/sr/Otmica_vazduhoplova, 24/09/2012.

⁷ M. C. Niles, "On the Hijacking of Agencies (and Airplanes): The Federal Aviation Administration, 'Agency Capture,' and Airline Security", *American University Journal of Gender, Social Policy, and the Law*, 2002.

⁸ Opširnije videti: Hoffman, B., *Inside Terrorism*, op. cit.

svojestven način. Shodno tome, otuda su razumljivi naponi stratega terorističkih akcija za pridobijanje medijske pažnje i zauzimanje što više prostora za eksponiranje koji će im obezbediti „jedan procenat bum-efekta i 99% publiciteta“! To je ono što teroristi i žele.

Prednost u medijskom izveštavanju svakako dobijaju senzacionalni i emocionalno uticajni sadržaji, tako da vest o otmici aviona i sličnim terorističkim akcijama svakako privlači pažnju. Teroristi nakon psihološke obrade ne samo da terorističkim akcijama i brojem žrtava privlače javnu pažnju, već i izazivaju samopoštovanje, divljenje i ugled u patrijarhalnim, fundamentalno okoštanim verskim zajednicama, što je posebno opasna stvar.

Iza želje za većom gledanošću i medijskim prostorom, krije se želja za većom promocijom sopstvenih ideja, ali i novi oblik marketinga kojim se vrbuju potencijalne pristalice. Mali i politički periferni učesnici globalne scene traže „rupe“ u nacionalnim sistemima bezbednosti kako bi nasiljem podstakli interesovanje društva za svoje ideje. Napadi u avio-saobraćaju a sa njima i otmice aviona samo su jedan od modela privlačenja pažnje svetske javnosti.⁹ Inače, u istoriji civilnog vazduhoplovstva zabeleženo je više različitih tipova napada. Oni se razlikuju po ciljevima i po tome kakvo je sredstvo bilo upotrebljeno za sabotažu ili za preuzimanje kontrole nad civilnim letom.

Otmice aviona kao akt terorizma i akt nasilja mogu se ispoljavati na različite načine, i to *kao pojedinačan čin*, kada individualci, radi ostvarenja sopstvenih ciljeva, na različite načine preuzimaju kontrolu nad vazduhoplovom i zahtevaju ispunjavanje svojih uslova. I u tim slučajevima, vrlo često se dešava da pojedinačni akt nasilja bude model skretanja pažnje i zastrašivanja javnosti ali i društvenih i političkih struktura na zahteve, razloge ili ciljeve određene grupacije čiji je napadač pripadnik. Ipak, to mogu biti i neki lični motivi, počev od ličnih političkih do onih izvršenih sa ciljem ostvarenja ličnih prohteva. Tipičan primer ovakvih pojedinačnih napada odnosno otmica jesu otmice u komunističkim zemljama, gde su teroristi revoltirani političkim prilikama u svojim zemljama koristili otmice aviona da bi prebegli u zemlje Zapadne Evrope. Ali i obrnuto, padom zemalja pod vlast komunističkih vođa, otmice aviona išle su suprotnim smerom – obeležene su bekstvom kriminalaca u tu zemlju u, za njih, neku vrstu „sigurne zone“. Najčešće se to dešavalo na Kubi nakon Kastrovog preuzimanja vlasti.¹⁰

Kasnije, pedesetih godina prošlog veka, paravojne i gerilske snage ušle su na scenu terorizma. Deceniju kasnije i politička situacija na Srednjem istoku postala je motivišući faktor za ovakve vrste akcija. Tako se kao osnovna karakteristika ovakvih napada vremenom ističe neka šira organizaciona forma – internacionalne terorističke organizacije ili organizovane manje terorističke grupe koje stoje iza ovakvih napada.¹¹ Njihova karakteristika je naravno bolja organizovanost same akcije, podela zadataka između pojedinih

⁹ P. St. John, *Air Piracy, Airport Security, and International Terrorism, Winning the War Against Hijacker*, Quorum Books, New York, 1991, pp. 134–166.

¹⁰ M. Crenshaw, *Terrorism and International Cooperation*, New York, 1989, pp. 89–114.

¹¹ N. Đorđević, *Međunarodni terorizam*, Beograd, 1980, str. 14–49.

članove grupe gde se tačno zna ko, šta, kada i kako treba da radi. Ovakve vrste otmica su obično dobro isplanirane, sa organizovanom logističkom podrškom, ali vrlo često i političkom podrškom u vidu neke države ili organizacije. Motivi ovakvih, grupnih napada i otmica, jesu svakako politički gde se organizovanim nasiljem i terorom nad putnicima želi poslati jasna poruka javnosti ali i odgovarajućim strukturama.¹² Tako se prvo počelo sa prinudnim sletanjima, otmicama, da bi se proširilo i na najstrašniji vid terorizma – *sabotaže* izvršene od strane organizovanih terorističkih grupa.

Posmatrano kroz istoriju, prve ovakve otmice aviona u civilnom putničkom saobraćaju (a jedna od prvih dogodila se kod nas kad je ekipa informbirovaca otela „Dakotu DC-3“ i otišla u Bukurešt, 1948. godine) bile su tek crtica u novinama i vest koja nije bila vredna velike pažnje. Tek šezdesetih ozbiljne otmice putničkih aviona stižu na prve strane – kada su postale fenomen, zahvaljujući Kubancima koji su hteli po svaku cenu na Kubu ili sa Kube u Majami. Iako je to više bio način transporta nego terorizam, makar i s političkom porukom u pozadini („glasanje nogama“, kako se to tada zvalo), predstavljalo je jasno upozorenje državama da se ozbiljno posvete ovom problemu.¹³ Stvar postaje ozbiljna sa otmicama aviona kao najlakšim načinom uzimanja talaca s jasnim političkim ciljem: puštanje uhapšenih saboraca ili nešto drugo, uz obavezan zahtev da se političke deklaracije otmičara čitaju preko televizije.

Vremenom se skandaloznost takvih otmica za medije istrošila, čime nestaje i efekat koji otmičari žele da postignu. Pažnja izazvana saznanjem širokih masa o njima i njihovoj aktivnosti a kao posledica toga izazivanje straha navela je teroriste da eskaliraju, ne bi li se ponovo „progurali“ na prve stranice novina i u udarne TV termine. Ovo je sa aspekta postizanja njihovih ciljeva od krucijalnog značaja. Sledile su višestruke otmice aviona i njihovo uništavanje, masakri putnika na aerodromima (Rim, Lod kod Tel Aviva) i uopšte velik nastup transnacionalnog terorizma. Organizacije Palestinaca, Japanaca, Nemaca, Italijana, Baska, Iraca i drugih, počele su da koordiniraju – uz „bratsku pomoc“ tajnih službi Varšavskog ugovora. Ta je eskalacija bila zaustavljena preventivnim merama (stroge kontrole putnika, obaveštajni rad itd.), ali i efikasnim intervencijama raznih specijalnih snaga.¹⁴

Kada govorimo o načinima preuzimanja kontrole nad vazduhoplovom, mogući su različiti scenariji ali se u suštini svode na dva osnovna. Prvi je preuzimanje kontrole u momentu dok su vrata vazduhoplova otvorena, odnosno nalazi se na zamli gde se nasilnim upadom zauzima kabina pilota i isti ili drugi pilot preuzima kontrolu nad avionom sa ciljem njegovog iskorištavanja u terorističke svrhe. Drugi model je preuzimanje vazduhoplova u letu gde se nakon određenog vremena po poletanju, primenom sile ili

¹² David Baker, *Hijacking And Security*, Rourke Publishing, 2005, pp. 201–223.

¹³ Internet, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=330171>, 24/09/2012.

¹⁴ M. Smerconish, *Flying Blind: How Political Correctness Continues to Compromise Airline Safety* Post, Running Press, 2004, pp. 126.

pretnjom oružjem, eksplozivom ili drugim sredstvima, preuzima kontrola nad letom i on usmerava u željenom pravcu.

2. Početak terora u komercijalnom vazduhoplovstvu – otmice aviona kroz istoriju

Avioni su, pre nego što su postali svakodnevno i rasprostranjeno sredstvo prevoza u komercijalnom i civilnom saobraćaju, bili oruđa ratnih dejstava. Komercijalna avijacija postala je važan činilac u komercijalnom saobraćaju po završetku Prvog svetskog rata. Tada se uvidela prednost koju ima avionski i putnički i poštanski transportni saobraćaj nad ostalim vidovima prevoza. Međutim, nije prošlo mnogo vremena a civilno vazduhoplovstvo iskusilo je prvi zločinački napad na jedan komercijalni transport. Time je nažalost i započela era terorizma u vazduhoplovstvu.

Prvi slučaj otmice aviona i prvi teroristički akt desio se na tlu Latinske Amerike, u Peruu 21. februara davne 1931. godine, kada je grupa peruanskih revolucionara otela tromotorni poštanski transportni avion „Foker F.7” američke vazduhoplovne kompanije „Pan American Airways System”.¹⁵ Cilj ovih u istoriji prvih otmičara jednog aviona i nije bio destruktivan. U ovom aktu nije bilo nikakvih žrtava jer namera otmičara bila je samo da se izvrši bacanje propagandnih letaka iz aviona. Dve godine kasnije, 1933, dogodile su se prve dve sabotaze civilnih aviona.

Prvi slučaj ovakvog uništavanja aviona dogodio se 28. marta na britanskom avionu „Armstrong Vitvort Argosi” kompanije „Imperial Airways” pod imenom „City of Liverpool” oznake G-AAOI, koji je leteo na liniji od Brisela do Londona.¹⁶ Avion je u letu na visini od 1.200 metara zahvatila vatra u blizini belgijskog grada Diksmuda koji se nalazi na 60 kilometara od Brisela. Pilot je pokušao prinudno da spusti avion na neku čistinu u blizini. Iz aviona je kuljao dim, a pilot je započeo spuštanje i tako krenuo u kontinuirano propadanje. Međutim, na nesreću, avion je doživeo lom strukture trupa na svega 75 metara visine i svih 12 putnika i tri člana posade su poginuli. U reonu pada nađeni su ostaci tereta koji je prevezio, pošta i srebrne poluge bili su rasuti po zemlji. „Imperijal ervejz” je izvršio analizu uzroka pada i došlo se do zaključka da je vatru najverovatnije izazvala sabotaza u donjem – zadnjem delu kabine. Nikad sa sigurnošću nije ustanovljeno kako je vatra izazvana. Sumnja je pala na jednog putnika, 69-godišnjeg zubara, čije je telo nađeno 1,5 kilometar od mesta pada. Smatra se da je on iskočio ranije, pre nego što je vatra potpuno zahvatila trup. Pretpostavlja se da je to uradio jer je bio u velikim dugovima, a takođe je bio poznat po tome što se bavio rasturanjem i korišćenjem opojnih sredstava. Ipak, nije bilo dovoljno dokaza da ga dovedu u direktnu vezu sa padom ovog aviona.¹⁷

¹⁵ David Baker, *Hijacking And Security*, op. cit., pp. 147.

¹⁶ Internet, http://airserbia.com/magazin/vuk/terorizam_u_vazduhu/terorizam.htm, 24/09/2012.

¹⁷ Ibidem.

Drugi slučaj sabotaže, takođe 1933. godine, dogodio se 10. oktobra, kada je poginulo svih sedam osoba usled sabotaže na letelici NC-13304 „Boing 247” američke kompanije „United Air Lines”.¹⁸ Ovo se dogodilo na teritoriji SAD na domaćem letu na liniji Njuark, Nju Džerzi – Čikago, Ilinoj. Tada je transportni avion udario u zemlju i izgoreo u blizini gradića Čestertona u Indijani. Federalni istražitelji utvrdili su da je pad aviona izazvala eksplozivna naprava bazirana na nitro-glicerinu koja je bila ukrcana na avion na aerodromu Njuark. Nikada se nije saznalo ko je odgovoran za ovu nesreću. Pored ovih slučajeva sabotaže, veoma često su se dešavale i otmice aviona, a njihov broj se umnogome uvećao posle Drugog svetskog rata. U prvim posleratnim godinama, na sreću, ove otmice nisu bile toliko „strašne” kao one koje su usledile godinama kasnije. Razlog je što se velika većina ovakvih slučajeva otmica dešavala na avio-linijama koje su dolazile iz ili bile usmerene ka zemljama čije su vlade bile u sukobu sa vladama zemalja iz kojih otmičari dolaze, ili su njihovi lični interesi i ciljevi bili onemogućeni aktivnostima država iz kojih letovi dolaze.¹⁹ Tako su zemlje čiji su avioni najčešće otimani ili u koje su sletali (odnosno u kojima su bivali uništeni) pre svega Sjedinjene Američke Države, Kuba, Palestina, Indija, Pakistan, Iran, Rusija, Alžir, Libija, Liban itd. Između 1948. i 1957. godine bilo je 15 otmica aviona širom sveta, u proseku nešto više od jednog godišnje. Između 1958. i 1967. taj broj popeo se na 48, ili oko pet godišnje. Broj je pao na 38 u 1968, ali je porastao na 82 otmice 1969. godine, što je najveći broj otmica aviona u jednoj godini u istoriji civilnog vazduhoplovstva.²⁰

U istoriji vazduhoplovstva bilo je dosta primera terorizma koji je činjen iz razloga traženja azila, i koji se u najvećem broju slučajeva završavao potpuno bezbedno za putnike i članove posade.

Tako su na primer otmice aviona u tadašnjim komunističkim zemljama i prebezi u tzv. „slobodni svet”, bili i razumljivi. To se često dešavalo među Kubancima posle pobeđe Fidela Kastroa 1959. godine. Oni su prvih godina Kastrove vlasti bežali u Sjedinjene Američke Države što im je bila najbliža i najbolja destinacija.²¹ Međutim, ovi prebezi su sa protekom vremena postali dvosmerni. Naime, dolaskom Fidela Kastroa na vlast, SAD se po prvi put u tom veku suočio sa jednom neprijateljski raspoloženom nacijom koja se našla tu, veoma blizu, praktično na njegovom kućnom pragu. Suprotno orijentisani režimi u ovim dvema zemljama učinili su da ostrvo Kuba postane pravi raj za one koji su se ogrešili o zakon u SAD, za političke disidente i one kojima se nije dopadao zapadnjački način života. Nekoliko ovakvih incidenata prebega

¹⁸ Opširnije videti: E. Šaljić, *Modern forms of terrorism environmental terrorism*, Novi Pazar, 2010, pp. 116–149.

¹⁹ US Department of Transportation, *Federal Aviation Administration, Office of Civil Aviation Security. US and Foreign Registered Aircraft Hijackings, 1931–1986*, Federal Aviation Administration, Washington, D.C., 1986, pp. 103–189.

²⁰ Internet, http://airserbia.com/magazin/vuk/terorizam_u_vazduhu/terorizam.htm, 24/09/2012.

²¹ Ibidem.

na Kubu desilo se ranih šezdesetih godina, da bi dostigli svoj maksimum kasnih šezdesetih i početkom sedamdesetih. 1968. godine dogodila se čak 21 otmica aviona koji su bili prisiljeni da slete na Kubu, dok se sledeće godine ovaj broj otmica popeo na brojku od čak 68! Svi su oni otimani da bi se spustili na kubansko tlo, međutim iako je velika većina aviona letela iz pravca SAD prema Kubi, bilo je tu i letelica avio-prevoznika iz raznih latinoameričkih država: kolumbijskih, brazilskih, čileanskih, argentinskih, meksičkih, itd.²²

Otmice su se dešavale stalno, jedna za drugom. U SAD se desilo da su čak na različitim stranama, otmičari koji inače nisu imali nikakve međusobne veze, oteli različite avione i to u istom danu, u okviru svega nekoliko sati razlike. Preuzeli su kontrole nad tim avionima tražeći svoj odlazak na Kubu. Analizom broja ovakvih primera otmica aviona od strane onih čiji je cilj bio da se domognu Kube došlo se do brojke od preko 230 otmica! Jedna od tih otmica bila je i interesantan događaj vezan za ovaj fenomen. Naime, dogodio se 10. februara 1991. godine na letu „Boingom 737“ kompanije „Southwest Airlines“, od Oklanda do San Dijega u Kaliforniji. Jedan od putnika ignorisao je zabranu pušenja koja važi na svim domaćim letovima na teritoriji SAD. Neuviđavni putnik se u početku raspravljao sa posadom aviona, da bi se na kraju toliko iznervirao zbog toga što mu nisu dopustili da zapali cigaretu, da je članovima posade doturio cedulju na kojoj je pisalo da poseduje eksploziv, da traži 13 miliona dolara i (naravno) let na Kubu. Putnik je, inače, bio nenaoružan a nije ni imao stvarnu nameru da uradi to kako je samo iz besa pretio. Kasnije je izjavio da se samo šalio! FBI svakako to nije bilo nimalo smešno tako da je putnik, po stizanju aviona na odredište, uhapšen pod optužbom pokušaja otmice aviona. U SAD se po njihovom zakonu to karakteriše kao *air piracy*, ili „vazдушna piraterija“, otimanje aviona. Federalni sudija koji je sudio u ovom slučaju takođe nije shvatio šalu pa je „šaljivdžija“ završio iza rešetaka kada je 1992. godine osuđen na 30 godina zatvora.

Nažalost, primera koji su se završavali fatalno ima mnogo više. Jedan od njih je svakako događaj koji je promenio pogled na svet, ali i politiku država prema terorizmu i otmicama aviona. Radi se o događaju od 11. septembra 2001. godine kada su ekstremisti terorističke organizacije „Al-Kaida“ sinhronizovano oteli četiri aviona, od kojih su se dva obušila na zgrade Svetskog trgovinskog centra u Njujorku, treći na sedište Ministarstva odbrane u Vašingtonu, dok se četvrti srušio u Pensilvaniji.²³ Tom prilikom poginulo je svih 266 osoba koje su se nalazile u otetim avionima, i to 92 u avionu kompanije „American Airlans“, koji je udario u severni toranj Svetskog trgovinskog centra, 65 u avionu iste kompanije koji je udario u južni toranj Svetskog trgovinskog centra, 45 u avionu kompanije „United Airlans“, koji se srušio u Pensilvaniji, i 64 u avionu prve pomenute kompanije koji je udario u zgradu Pentagona. Ukupno su u tom najspektakularnijem i najrazornijem

²² Ibidem.

²³ US Department of Transportation, *Federal Aviation Administration, Office of Civil Aviation Security. US and Foreign Registered Aircraft Hijackings, 1931–1986*, op. cit.

terorističkom incidentu u istoriji poginula 3.034 lica, a pričinjena je i ogromna materijalna šteta.²⁴

U istoriji je zabeleženo i nekoliko otmica ruskih aviona i, naravno, mnoštvo pokušaja od kojih svakako valja pomenuti nekoliko najsvježijih slučajeva. Najpre onaj iz 1995. godine kada je ruski teretni avion leteo iz Tirane u Kabul i od strane talibanskih snaga bio prinuđen da sleti u Kandaharu. Avion je otet dok je prevozio zalihe i municiju avganistanskoj Vladi, i to je trebalo da bude rutinski let. Ali, svi pregovarački naponi nisu uspjeli da oslobode petoricu Rusa koji su bili u posadi i zarobljeni sve do 1996. godine, dakle skoro godinu dana. Kada su shvatili da im niko ne može pomoći Rusi, članovi posade, odlučili su se na poslednji korak – da sami izvedu akciju spasavanja, odnosno da sami preotmu zarobljeni avion. Nakon godinu dana planiranja akcije u tome su i uspjeli, savladavši otmičare dok su se smenjivali. Svih sedam članova posade uspelo je da se spase.

Nakon tog događaja 11. novembra 2000. godine bio je otet avion „Vnukovo Airlines” Tu-154 na letu iz Mahačkale u Moskvu, a otmičar je zahtevao da let bude preusmeren ka Izraelu. Avion je uspeo da sleti u izraelsku vojnu bazu gde se otmičar predao, dok niko od 59 putnika i članova posade nije povređen. Valja pomenuti i događaj iz 2001. godine kada su dva Čečena otela ruski putnički avion koji je leteo na liniji Istanbul-Moskva sa 174 putnika. Avion je otet odmah po poletanju sa aerodroma u Istanbulu, a nakon određenog vremena sleteo je u saudijski grad Medina gde su otmičari zahtevali da budu preusmereni ka Avganistanu i pretili da će avion dići u vazduh ukoliko ne primi novo gorivo za let u Avganistan. Saudijske vlasti odlučile su da napadnu i oslobode avion, a tokom napada od strane saudijske policije ubijeno je dvoje ljudi: jedan od putnika (inače turski državljanin), kao i vođa terorista. Tokom otmice ubijena je i stjuardesa, Julija Fomina, nakon čega je i avion nazvan po njoj.²⁵ Jedna otmica iz 1977. imala je veliki značaj za neke zemlje i njihov stav prema otmicama. Naime 13. oktobra 1977. godine „Lufthanzin” „Boing 737” otet je od strane palestinske terorističke grupe.

„Lufthanzin” avion na letu iz Palma de Majorke prema Frankfurtu sa 91 putnikom i članom posade otet je od strane palestinske terorističke grupa „Narodni front za oslobođenje Palestine” (PFLP). Naime, avion je promenio kurs i sleteo u Rim kako bi napunio gorivo. Teroristi su zahtevali da se oslobodi 11 zatvorenih terorista RAF i da dobiju 15 miliona dolara. Avion je nastavio let i zaustavljao se u Larnaci, Bahreinu, Dubaiju. Oman ih je odbio, pa su krenuli prema Adenu. Glavna staza bila je blokirana vozilima, a avion je imao veoma malo goriva, pa je kapetan morao da sleti na usku stazu. Pošto je sletanje bilo dosta grubo, kapetan je dobio dozvolu od otmičara da proveri stanje opreme za sletanje i da napusti avion. Međutim, iako su ga više puta zvali i pretili da će dići avion u vazduh, kapetan se nije odmah vratio u avion. Kada se nakon poprilično vremena ipak vratio, teroristi su ga odmah ubili. Avion je 17. oktobra 1977. sleteo na aerodrom Mogadiš u Somaliji. Tim

²⁴ David Baker, *Hijacking And Security*, op. cit.

²⁵ Internet, http://en.wikipedia.org/wiki/Aircraft_hijacking, 25/09/2012.

nemačkih komandosa, pripadnika antiterorističke jedinice GSG9, sledio je oteći avion celim putem od Larnake. Usledili su politički pregovori sa somalijskim vođom Mohamedom Siadom Bareom, pa su jedinici GSG9 pomagale somalijske snage i SAS. Komandosi su konačno ušli u avion koristeći izlaze iz njega, koji su se nalazili ispod motora i preko krila. Razneli su vrata i unutra ubacili novodizajnirane bombe, koje je obezbedio SAS. Samo je jedan od petorice terorista preživio. Tom prilikom jedan član GSG9 i jedan član posade su povređeni a svih 86 talaca spaseno je i većina je nekoliko sati kasnije odletela za Frankfurt.²⁶ Posle ovog događaja, nemačka Vlada je izjavila da nikad više neće pregovarati sa teroristima.

U karakteristične otmice svakako spada i otmica egipatskog aviona „Boing 737” 23. novembra 1985. godine, od strane terorističke organizacije „Abu Nidal”. Taj napad karakterističan je po tome što je rezultirao desetinama mrtvih, čineći da otmica leta 648 postane jedan od najsmrtonosnijih takvih incidenata u istoriji. Naime, deset minuta po poletanju za Kairo, tri člana „Abu Nidala” oteła su avion. Teroristi, koji su sebe nazivali „vođama egipatske revolucije”, bili su teško naoružani pištoljima i granatama. U akciji egipatske službe bezbednosti u razmeni vatre ubijen je jedan terorista a dve stjuardese ranjene. Međutim, u razmeni vatre trup aviona bio je probušen pa je avion bio prinuđen da se spusti na visinu od 4.300 m, kako bi posada i putnici mogli da dišu. Teroristi su zahtevali da avion leti ka Libiji, ali činjenica da avion nije imao dovoljno goriva usmerila je njihov zahtev ka Malti, gde je zbog odbijanja malteških vlasti da odobre sletanje pilot bio prinuđen da sleti na aerodrom bez osvetljenja. Nakon prave drame, u akciji oslobađanja izvedene od strane egipatskih komandosa, poginulo je 50 od 90 putnika na letu 648.²⁷

Sve ove tragedije, a naročito tragedija od 11. septembra 2001. godine, podstakle su mnoga pitanja o sprečavanju sličnih incidenata. Način na koji je 19 otmičara nesmetano prošlo kroz aerodromsku kontrolu i visokosofisticiranu opremu aerodromskog obezbeđenja ukazuje na to da se neke mere moraju preduzimati i u avionu. Osim toga, daleko je racionalnije, pa i jeftinije, sprečiti otmicu u pokušaju nego naknadno spasavati taoce, ma kako da su specijalne jedinice za to opremljene i obučene.

3. Suprotstavljanje terorizmu u vazdušnom saobraćaju

Sve učestaliji incidenti prouzrokovani terorističkim aktivnostima naveli su međunarodnu zajednicu da oštro reaguje i bar na papiru predloži mere koje će sprečiti nova stradanja u vazdušnom saobraćaju.

U želji da izbegnu vrednosne sudove, ali i da budu efikasne, međunarodne organizacije reagovala su na terorističke akte od slučaja do slučaja. Pošto su se šezdesetih godina pojavili prvi ekstremno levičarski

²⁶ Internet, http://sr.wikipedia.org/Otmica_Lufthanzinog_aviona_1977, 24/09/2012.

²⁷ J. A. Mizzi, *Massacre in Malta: The Hijack of Egyptair MS 648*, 72 p:ill, J. A. Mizzi, Technografica, Valletta, 1989, pp. 231–239.

teroristi i teroristi iz narodnooslobodilačkih pokreta, usvojeno je nekoliko konvencija kojima se neka izrazito destruktivna dela proglašavaju krivičnim:

- Konvencija o krivičnim delima i nekim drugim aktima izvršenim u vazduhoplovima (Tokio, 14. septembar 1963);
- Konvencija o suzbijanju nezakonitih otmica vazduhoplova (Hag, 16. decembar 1970);
- Konvencija o sprečavanju nezakonitih akata protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva (Montreal, 23. septembar 1971);
- Međunarodna konvencija protiv uzimanja talaca (Njujork, 17. decembar 1979);
- Protokol o suzbijanju nezakonitih akata nasilja na međunarodnim civilnim aerodromima, dodat uz Konvenciju o sprečavanju nezakonitih akata upravljenih protiv bezbednosti civilnog vazduhoplovstva (Montreal, 24. februar 1988).

Teorija i propisi su jedno, ali sa druge strane, trebalo bi se pozabaviti i praktičnim pitanjima. U eri velike ekonomske krize postavlja se pitanje: kolika je cena bezbednosti u vazdušnom saobraćaju kada su u pitanju teroristički napadi?!²⁸ Međunarodno udruženje avio-prevoznika (IATA) godišnje troši približno 6 milijardi USD na račun održavanja propisanog nivoa bezbednosti, to jest kako bi ceo sistem mogao da funkcioniše, dok o troškovima kupovine novih uređaja za detekciju eksploziva i oružja na aerodromima, kao i uspostavljanja novih mera iz ove oblasti, ne vredi ni govoriti.²⁹

Ipak, moramo ukazati na važnost korišćenja najnovijih tehnologija ma koliko skupe bile. U cilju povećanja bezbednosti definitivno je potrebno poslušati i tehnološke stručnjake i utvrditi šta bi to trebalo uraditi kako bi se dodatno povećala bezbednost u civilnom avio-saobraćaju. Prva mera koja bi trebalo da bude sprovedena je ozbiljna analiza protoka putnika i robe na vazduhoplovnim pristaništima, sa posebnim osvrtom na zone kontrole.³⁰ Naime, do sada nisu uzeti u ozbiljno razmatranje postupci koji su prethodili pokušajima unošenja eksploziva i oružja u avion. Ovo sve ukazuje na to da u rad grupa koje se bave prevencijom terorizma na državnom nivou nisu u dovoljnoj meri uključeni naučnici koji se bave psihologijom, kriminologijom i drugim društvenim naukama. Sve ovo u javnosti izaziva dodatni strah i konfuziju, a kod nadležnih činilaca stvara obavezu hitnog suprotstavljanja i postupanja.

U svemu tome, prevencija je svakako metod borbe vredan pomena. Naime, govoreći o preventivnim merama moramo naglasiti da je, od svih modela terorističkih napada, otmice aviona najlakše sprečiti zahvaljujući

²⁸ P. Karber, *Reconstructing Global Aviation in an Era of the Civil Aircraft as a Weapon of Destruction*, Harvard Journal of Law and Public Policy, 2002, pp. 156-163.

²⁹ Internet, <http://www.udruzenjepilota.org/arhiva/09/12/091227bezbednost.htm>, 25/09/2012.

³⁰ P. St. John, *Air Piracy, Airport Security, and International Terrorism: Winning the War Against Hijackers*, op. cit., pp. 28-73.

temeljnoj kontroli fizičke bezbednosti na aerodromima. Sprečavanje otmica podrazumeva i angažovanje pripadnika službi bezbednosti na aerodromima koji bi vršili procenu psihološkog profila putnika u vreme njegove provere. Kao još neke od mera svakako su i rendgensko proveravanje prtljaga i, ukoliko je potrebno, njegova identifikacija od strane putnika; rendgen ručnog prtljaga; metal-detektorska vrata; testovi putnika i njihovog ličnog prtljaga i pretraga na merdevinama aviona od strane avio-osoblja, čime se neutrališe opasnost usled nemara radnika aerodromskog obezbeđenja ili njihovog saučesništva sa otmičarima.³¹ Naravno, podrazumevaju se i druge mere poput zaključavanja kabine pilota i onemogućavanja bilo kakvog pristupa u nju. To bi značilo da teroristi mogu i dalje da primenjuju silu, ubijaju taoce i prete putnicima i ostalom osoblju, ali ne i da preuzmu kontrolu nad avionom, čime se žrtve i nesreće većih dimenzija svakako sprečavaju.

Zaključak

Kao što se iz svega iznetog može zaključiti – terorizam danas predstavlja ozbiljan globalni problem koji ugrožava savremeno društvo, pri čemu uspešno suprotstavljanje terorizmu zahteva, pre svega, njegovu preciznu određenost i definisanost. Iako koreni terorizma sežu daleko u prošlost, terorizam je proizvod modernog doba a njegovi uzroci i motivi različiti. Cilj terorističkih akata je skretanje pažnje javnosti na stanje, položaj i probleme neke društvene grupe, i njihovo stavljanje u prvi plan u odnosu na sve druge probleme u državi, regionu, pa čak i svetu, i slanje poruke (političke) o težnji i namerama te grupe.

Kako bi izazvale strah i postigle svoje političke ciljeve terorističke organizacije upotrebljavaju različite oblike nasilja, zavisno od oblasti u kojoj se ispoljavaju. Svakako, jedna od oblasti u kojoj se javlja teroristička aktivnost je terorizam u vazdušnom (avio) saobraćaju, čiji najčešći pojavnici jesu otmice vazduhoplova, podmetanje eksploziva i napadi vazduhoplovima na druge vazduhoplove ili objekte na zemlji.

Učestalost ovih dela navela je međunarodnu zajednicu da se ozbiljnije pozabavi pronalaženjem rešenja za ovaj problem, a borba protiv terorizma danas postaje prvi zadatak bezbednosnih službi svih država. Pri tome borba protiv terorizma ne može se voditi golom silom neselektivno, jer će to samo dodatno motivisati nove sledbenike terorističkih organizacija.

Jedan od događaja iz sfere terorizma u vazdušnom saobraćaju jesu i tragična zbivanja 11. septembra 2001. godine u SAD. Ovaj događaj može biti čak i prekretnica u stvarnoj borbi protiv terorizma, ili prekretnica koja će značiti novo jačanje terorističkih pokreta koji će verovatno u budućnosti posegnuti za još razornijim oružjima kao što su hemijsko, biološko ili nuklearno. Ukoliko se borbi protiv terorizma pristupi na pogrešan način, posledice bi mogle biti katastrofalne. Pravi pristup pruža nadu da će jednog dana terorizam, ne samo u vazdušnom saobraćaju, već i generalno, nestati u

³¹ Ibidem.

potpunosti kao politička opcija i način borbe za bilo kakav cilj, a to je svakako imperativ čitavog čovečanstva.

Bibliografija

1. Baker, D., *Hijacking And Security*, Rourke Publishing, 2005.
2. Đorđević, N., *Međunarodni terorizam*, Beograd, 1980.
3. Falk R., *The Great Terror War*, New York, 2003.
4. Gaćinović, R. *Fenomenologija savremenog terorizma*, Beograd, 2009.
5. Hoffman, B., *Inside Terrorism*, Columbia University Press, New York, 1998.
6. Internet, http://airserbia.com/magazin/vuk/terorizam_u_vazduhu/terorizam.htm, 24/09/12.
7. Internet, http://sr.wikipedia.org/sr/Otmica_vazduhoplova, 24/09/12.
8. Internet, http://sr.wikipedia.org/Отмица_Луфтханзиног_авиона_1977, 24/09/12.
9. Internet, <http://www.udruzenjepilota.org/arhiva/09/12/091227bezbednost.htm>, 25/09/12.
10. Internet, <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=330171>, 24/09/12.
11. Internet, http://en.wikipedia.org/wiki/Aircraft_hijacking, 24/09/12.
12. Internet, <http://www.scribid.com>.
13. McNab, C., *Storming Flight 181 – GSG 9 and the Mogadishu Hijack, 1977 Osprey Raid Series #19*, Osprey Publishing, 2011.
14. Mizzi, J. A., *Massacre in Malta: The Hijack of Egyptair MS 648*, 72 p:ill, J. A. Mizzi, Technografica, Valletta, 1989.
15. Niles, M. C., "On the Hijacking of Agencies (and Airplanes): The Federal Aviation Administration, 'Agency Capture,' and Airline Security", *American University Journal of Gender, Social Policy, and the Law*, 2002.
16. Smerconish, M., *Flying Blind: How Political Correctness Continues to Compromise Airline Safety Post*, Running Press, 2004.
17. Stojanović, Z., *Krivično pravo (posebni deo)*, Beograd, 2003.
18. Šaljić, E., *Modern forms of terrorism environmental terrorism*, Novi Pazar, 2010.
19. Taillon, D. B., Paul, J., *Hijacking and Hostages: Government Responses to Terrorism*, Praeger Publishers, 2002.
20. *The Random House Dictionary of the English language*, The Unabridged Edition, Edit, Director S. B. Flaxner, New York.
21. US Department of Transportation, Federal Aviation Administration, *Office of Civil Aviation Security, US and Foreign Registered Aircraft Hijackings, 1931-1986*, Federal Aviation Administration, Washington, D.C., 1986.

Željko Đ. Bjelajac, PhD.
Milovan B. Jovanović, M.A.

MODERN TERRORISM IN AIR TRAFFIC

ABSTRACT

Modern terrorism in globalization represents a threat to society and to the individual. As a complex political phenomenon, terrorism is characterized by the appearance of many manifestations whose common characteristics are political, ethnic or religious motivation; it causes fear and panic, innocent victims, pursuit of publicity. One of the most significant and important ways for expressing effects of terrorist activities are terrorist activities in air traffic, whose role in the modern society is immeasurable. Terrorist activities in air traffic in the world are also relevant because of the effects they make in broad masses and also the achievement of these effects is the aim of terrorist organizations. Modalities of attacks are different and range from hijacking, planting explosive devices in airplanes, airports, through overthrowing of aircraft from the ground, aircraft crash or hijacking, and suicide plane crashes into an object of importance to the country. More and more frequent incidents caused by terrorist activities have resulted in changes in terms of aviation safety and the prevention of new deaths in air traffic. Consequently, the international community has adopted many of conventions, while the technology also contributes to achieving this aim.

Keywords: modern terrorism, terrorist activities, terrorist attack, aircraft hijacking, hostage.

UDK: 341.785(497.6)
Bibliid 0543-3657, 63 (2012)
God. LXIII, br. 1147, str. 136-158
Izvorni naučni rad
Priljen: 10. jun 2012. godine

Saša MRDULJAŠ¹

Oblikovanje međunarodne podrške unitarnoj Bosni i Hercegovini²

SAŽETAK

Nemogućnost usaglašavanja političkih ciljeva bosansko-hercegovačkih Hrvata, Srba i Muslimana/Bošnjaka dovela je početkom 1992. međunarodnu zajednicu na arbitrarne i sukreatorske pozicije u kontekstu iznalaska rješenja za BiH. Inicijalno je međunarodna zajednica držala, što se očitivalo i u tada nuđenom Cutileirovom planu, da je za tu republiku i harmonizaciju međunacionalnih relacija unutar nje najpodesnije složeno, (kon)federativno uređenje. Do te mjere da je prihvaćanje Cutileirovog plana predstavljalo jedan od preduvjeta za njeno međunarodno priznanje. No, uskoro nakon izbijanja rata u travnju 1992. međunarodna zajednica prihvaća da jedino unitarni model ustrojstva BiH predstavlja etički opravdano, funkcionalno rješenje te otpočinje djelovati u tom smislu. Mada ratne okolnosti nisu bile prikladne za takav vid djelovanja, što se napokon očitivalo u uspostavi „daytonske“ BiH, podrška će unitarizaciji ostati konstantom međunarodnog pristupa toj zemlji. Sukladno naznačenom, u priloženom se radu analiziraju okolnosti koje su tijekom 1992. dovele do nastanka međunarodne podrške unitarizaciji BiH kao i refleksije te podrške na bosansko-hercegovačke međunacionalne odnose.

Ključne riječi: Unutrašnje uređenje Bosne i Hercegovine, Hrvati, Srbi, Muslimani/Bošnjaci, etnički odnosi, međunarodna zajednica.

1. Uvod

Temeljni politički problem kojim se u drugoj polovici osamdesetih godina prošlog stoljeća suočilo jugoslavensko društvo bio je u nemogućnosti usklađivanja različitih, nacionalno-interesnim pozicijama determiniranih

¹ Dr sci. Saša Mrduljaš, znanstveni suradnik Instituta društvenih znanosti „Ivo Pilar“ – centar Split. E-mail: sasa.mrduljas@pilar.hr.

² Ovaj članak izrađen je u okviru znanstveno-istraživačkog projekta „Hrvatski identitet i multikulturalnost Mediterana u doba globalizacije“, šifra: 194-1941560-1546. Stavovi izneti u članku odražavaju isključivo poglede autora.

gledišta oko daljnjeg oblikovanja jugoslavenskog federalizma. Dok su vodstva Srbije, Crne Gore te politički uvelike autonomne JNA, koja se u uvjetima izrazite brojčane nadmoći Srba u svom vodstvu³ postupno transformirala u srpsku nacionalnu instituciju, bile za njegovo prožimanje unitarnim elementima – vodstva su ostalih republika u većoj ili manjoj mjeri bila za to da se dodatno upotpuni konfederalističkim značajkama. Neslaganja oko tog pitanja dovela su početkom 1990. do raspada glavnog kohezivnog faktora unutar države, odnosno Saveza komunista Jugoslavije (SKJ). Uskoro su uslijedili višestranački izbori. Etabliranjem demokratski izabраних vladajućih garnitura polarizacija se produbljuje do te mjere da suprotstavljene strane, u nemogućnosti usuglašavanja vlastitih ciljeva, samostalno djeluju na njihovom ostvarenju. Takvo će djelovanje u konačnici, početkom ljeta 1991. dovesti do proglašenja neovisnosti Slovenije i Hrvatske, te time potaknute kratkotrajne intervencije JNA u najzapadnijoj jugoslavenskoj republici. Ubrzo nakon toga dolazi do izbivanja rata u Hrvatskoj.

Otpočinjanje ratnih sukoba označava početak direktnog uključivanja međunarodne zajednice u pokušaje razrješenja jugoslavenske problematike. Njen primarni cilj svodio se na pacifikaciju ratnih žarišta te iznalazak političko-pravnih rješenja koja bi dugoročno stabilizirala jugoslavenski prostor. Međunarodno mirovno djelovanje u kontekstu Slovenije vrlo je brzo rezultiralo uspjehom. Oružane su konfrontacije zaustavljene već nakon tjedan dana nakon čega je uslijedilo povlačenje JNA iz te republike. No, ratni je sukob u Hrvatskoj, za razliku od onog u Sloveniji, bio izrazito oštar obzirom da se nasuprot hrvatskim snagama nalazio i velik dio lokalnog srpskog stanovništva. Ipak, i u ovom slučaju međunarodno je posredovanje rezultiralo određenim uspjehom. Početkom siječnja 1992. u Hrvatskoj je uspostavljeno uglavnom stabilno primirje, pri čemu je oko četvrtine te republike ostalo pod srpskom kontrolom.

Pokušaj međunarodne zajednice za iznalaskom političkog rješenja za Jugoslaviju nije urodio plodom. Međunarodni, Carringtonov plan unutrašnjeg (pre)ustrojstva te zemlje, koji je u inicijalnoj formi ponuđen početkom listopada i koji je Jugoslaviju zamišljao kao svojevrstnu zajednicu neovisnih država, propao je nakon što su ga u studenom 1991. definitivno odbile Srbija i Crna Gora. U tim okolnostima međunarodna zajednica iskazuje spremnost za priznanjem državne neovisnosti onih jugoslavenskih republika koje ga zatraže, uz temeljni uvjet da je takvo što volja političke većine unutar republika koje zatraže priznanje, te da su unutar njih zaštićena ljudska prava i prava brojčano manjinskih etničkih skupina.⁴ Na taj će način biti pokrenut proces koji će vremenom dovesti do neovisnosti svih republika bivše Jugoslavije.

³ Unutar JNA Srbi su još 1985. predstavljali 57,2%, a naknadno oko 70% djelatnoga vojnog kadra. Prema: Ozren Žunec, „Rat u Hrvatskoj 1991–1995”, *Polemos*, vol. I, br. 1, 1998, Internet: <http://www.hsd.hr/polemos/prvi/03.html>, 02/04/2010; Davor Domazet-Lošo, *Hrvatska i veliko ratište*, Udruga sv. Jurja, Zagreb, 2002, str. 44.

⁴ Vladimir-Đuro Degan, *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici*, Globus, Zagreb, 2002, str. 220, 319–329.

Unatoč relativnoj uspješnosti svog dotadašnjeg pacifikatorskog djelovanja, međunarodna se zajednica početkom 1992. tek trebala suočiti sa najsloženijom problematikom jugoslavenskog prostora; onom koja se odnosila na prilike u etnički izrazito heterogenoj BiH. U prilikama označenim raspadom Jugoslavije pitanje je budućeg statusa i uređenja te republike prijeto izbijanjem međunacionalnih sukoba. Ispravno uočivši navedeno stanje međunarodna se zajednica početkom veljače direktno uključuje u pokušaje stabiliziranja prilika u BiH, prvenstveno posredstvom kreacije odgovarajućeg modela njenog unutrašnjeg uređenja. Takvog koji bi na temelju podjednakog uvažavanja pozicija i interesa triju bosansko-hercegovačkih naroda tj. Hrvata, Srba i Muslimana/Bošnjaka omogućio da buduća, neovisna BiH bude zemljom harmoničnih međunacionalnih odnosa i funkcionalnom multietničkom državom.

2. Inicijalni odnos međunarodne zajednice prema unutrašnjem uređenju Bosne i Hercegovine

Prostorni i institucionalni okvir bosansko-hercegovačke problematike te relevantne političko-pravne smjernice za njeno razrješenje formirani su, za razliku od etničke slike BiH, u recentnoj povijesti. Naime, u sklopu svog djelovanja na redefiniciji Jugoslavije u federativnu socijalističku republiku, koja se odvija tijekom i neposredno nakon Drugog svjetskog rata, komunistička je partija te zemlje uz ostalo dala poticaj nastanku republike BiH, prvenstveno zbog suzbijanja daljnog hrvatsko-srpskog državotvornog nadmetanja te s ciljem usklađivanja hrvatsko-srpskih relacija. Ono je bilo preduvjetom obrambene, točnije egzistencijalne sposobnosti Jugoslavije.⁵ Također, kako bi se dokinulo spomenuto nadmetanje naspram „nacionaliziranja” bosansko-hercegovačkih muslimana, čija je svrha bila u jačanju hrvatskih i srpskih državotvornih pozicija na prostoru BiH, komunistička je partija dala poticaj i njihovom formiranju u posebnu naciju.

Da bi se pak izbjeglo da sama BiH postane poligonom međunacionalnih sukoba, da bi se spriječilo da unutar te republike, u odgovarajućim okolnostima nastane koalicija dvaju naroda protiv trećeg, te da je eventualno ne bi „prisvajala” najbrojnija etnička zajednica, već je prilikom njenog nastanka određeno da ima biti nacionalnom tvorevinom svakog od svoja tri naroda.⁶ S tim u vezi, esencijalni dio ustavnog određenja BiH (1974) govorio je o njoj kao državi triju konstitutivnih, suverenih i jednakopravnih naroda, tj. Hrvata, Srba i Muslimana/Bošnjaka.⁷ Dakle, kao o svojevrsnoj (kon)federaciji tih triju naroda. Sukladno toj, za harmonično strukturiranje nacionalnih statusa i odnosa izuzetno afirmativnoj definiciji, u „trenutku”

⁵ Alija Isaković, *O „nacionaliziranju” Muslimana*, Globus, Zagreb, 1990, str. 300; Nijaz Duraković, *Prokletstvo Muslimana*, Oslobođenje, Sarajevo, 1993, str. 122-123.

⁶ Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918/1984 - zbirka dokumenata*, Rad, Beograd, 1985, str. 541.

⁷ *Ustavi i ustavni zakoni*, Informator, Zagreb, 1974, str. 62, 70, 103.

raspada Jugoslavije BiH zapravo nije niti trebala postati etno-politički problematičnom zonom (bivšeg) jugoslavenskog prostora. Ona je imala funkcionirati kao zemlja u kojoj sva tri naroda, zahvaljujući vlastitoj, *de facto* teritorijalno-samoupravnoj sposobnosti, u potpunosti osiguravaju svoje pozicije i interese, te suglasjem rješavaju pitanja od zajedničkog bosansko-hercegovačkog značaja.

Međutim, problem je bio u tome što za komunističke vlasti na tom određenju nije uspostavljeno odgovarajuće unutrašnje uređenje BiH, odnosno što se naknadno, nakon demokratski provedenih izbora vodeće stranke triju naroda, tj. bosansko-hercegovačka Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) i Srpska demokratska stranka (SDS) te muslimanska/bošnjačka Stranka demokratske akcije (SDA), nisu uspijevale dogovoriti oko ustrojstva BiH.⁸ U osnovi, oko njene transformacije iz deklarativne (kon)federacije triju naroda u funkcionalnu (kon)federaciju njihovih triju prostorno-autonomnih cjelina. Mjesto dogovora koji bi omogućio da BiH bude uspješnom multietničkom zemljom, koja može funkcionirati i bez Jugoslavije i bez komunističkog ili kakvog drugog, primjerice inozemnog patronata, vodstva su navedenih triju stranaka artikulirala vlastite, megalomanske i izrazito konfliktno-poticajne državotvorne ciljeve.

Konkretno, u završnoj fazi raspada Jugoslavije, nakon što je pojava Carringtonovog plana potakla nastanak hrvatsko-muslimanske/bošnjačke koalicije koja je majorizacijom Srba djelovala u pravcu državnog osamostaljenja BiH, bosansko-hercegovačke su vladajuće stranke djelovale sa krajnje suprotstavljenih pozicija. Hrvati su bili za to da buduća, neovisna BiH bude (kon)federativnom državom formiranom od triju, uvjetno, nacionalnih jedinica. Pri tome su držali da bi njihovoj jedinici trebalo pripasti oko trećine teritorija.⁹ Muslimani/Bošnjaci su se zalagali za uređenje BiH kao unitarne („građanske“) države. Takve koja bi u uvjetima njihove, gotovo apsolutno većinske brojčane nadmoći faktički, na cjelokupnoj prostornosti funkcionirala kao muslimanska/bošnjačka nacionalna država.¹⁰ Pri tome su odbijali ikakvu unutarnju podjelu BiH izuzev one koja bi se bazirala na funkcionalnim, neetnički definiranim principima. Srbi su bili protiv neovisnosti te su djelovali u pravcu formiranja posebne srpske države u BiH, u perspektivi pridružene

⁸ U skladu sa ustaljenom praksom pri opisu i analizi međunarodnih i međuetničkih odnosa (Radovan Vukadinović, *Osnove teorije međunarodnih odnosa i vanjske politike*, Školska knjiga, Zagreb, 1989, str. 134), u radu se uglavnom koristimo nacionalnim imenom pojedinog naroda kada govorimo o karakteru, djelovanju i učinku vladajuće politike i državotvorne ideologije unutar njega. Ta uvjetna identifikacija, podrazumijeva se, ne dopušta da prosudbe o tim politikama i ideologijama, kakve god one bile, posluže kao prosudbe o samim narodima. Ukoliko prosuđivanja o narodima uopće imaju ikakva smisla, tad bi ona zasigurno trebala biti utemeljena na daleko složenijim saznanjima od onih koja proizlaze iz uvida u politike i ideologije koje su u određenom vremenu dominantne unutar njih.

⁹ Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991–1996)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997, str. 65; dnevnik *Oslobođenje*, Sarajevo, 26.03.1992, str. 5.

¹⁰ Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo, Sejtarija, 1998; Mirjana Kasapović, *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb, 2005, str. 18; Anto Valenta, *Podjela Bosne i borba za cjelovitost*, HKD Napredak, Vitez, 1991, str. 73–74.

Srbiji, za koju su tražili blizu dvije trećine bosansko-hercegovačkog prostora.¹¹ Istodobno, najavljivali su svoje oružano djelovanje na ostvarenju tog cilja ukoliko BiH bude međunarodno priznata kao unitarna država.¹²

Nakon što je početkom veljače 1992. međunarodna zajednica otpočela svoj direktni angažman na razrješenju bosansko-hercegovačke problematike, njeno je temeljno djelovanje bilo usmjereno prema uravnoteživanju spomenutih državotvornih ciljeva kako bi se očuvao mir unutar BiH. Pri tome je okvir tog djelovanja bio uvjetovan dotadašnjim, ustrajnim međunarodnim insistiranjem na očuvanju subjektiviteta i teritorijalne cjelovitosti jugoslavenskih republika. Drugim riječima, međunarodni je pristup podrazumijevao opstojnost BiH i nepovredivost njenih vanjskih granica. Vrlo brzo nakon involviranja u bosansko-hercegovačke prilike međunarodna je zajednica postigla značajan uspjeh. Njen, kolokvijalno rečeno Cutileirov plan unutrašnjeg uređenja BiH, čije je prihvaćanje predstavljalo jedan od uvjeta međunarodnom priznanju bosansko-hercegovačke neovisnosti¹³ vodstva su sva tri naroda neformalno prihvatila već 18. ožujka 1992. Riječ je bila o planu koji je uvelike bio sukladan višenacionalnom karakteru BiH i njenom ustavnom određenju. Trebao je, uz ostalo, onemogućiti da u BiH dođe do pojave koalicije dvaju naroda koja bi djelovala protiv interesa trećeg ili da ta zemlja postane nacionalnom državom „svog“, bročano većinskog naroda. Po njemu je BiH imala biti izrazito integriranom konfederativnom tvorevinom konstituiranom od triju, uvjetno, nacionalnih jedinica.¹⁴ Njihov opseg i prostorni raspored nije bio određen no primarno se imao zasnivati na postojećim etno-demografskim i etno-teritorijalnim realitetima. Oni su pak bili takvi da je po popisu 1991. u BiH od ukupno 4.377.033 stanovnika bilo 760.852 ili 17.4% Hrvata, 1.366.104 ili 31.2% Srba i 1.902.956 ili 43.5% Muslimana/Bošnjaka, 242.682 ili 5.5% Jugoslavena,¹⁵ te 104.439 ili 2.45% ostalih.¹⁶ Nadalje, od 51.183 km² bosansko-hercegovačkog teritorija hrvatski etnički prostori zauzimali su približno 9.948,99 km² ili 19.44% BiH, muslimanski/bošnjački etnički prostori 14.550,98 km² ili 28.43% BiH, dok su srpski etnički prostori zauzimali 26.683,03 km² ili 52.13% BiH (vidjeti priloženi zemljovid).¹⁷

¹¹ Dnevnik *Oslobođenje*, Sarajevo, 13/14.03.1992, str. 4; Suzan Vudvord, *Balkanska tragedija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997, str. 210.

¹² Warren Zimmermann, *Izvori jedne katastrofe*, Globus, Znanje, Zagreb, 1997, str. 217, 221, 226.

¹³ Dnevnik *Slobodna Dalmacija*, Split, 19.03.1992, str. 4; 30.03.1992, str. 11; 7.04.1992, str. 13.

¹⁴ Saša Mrduljaš, „Oblik državnog uređenja Bosne i Hercegovine po Cutileirovom planu (18. ožujka 1992) međunarodne zajednice“, *Suvremene teme*, god. 2, br. 1, 2009, 48–60.

¹⁵ Stanovnici BiH koji su se izjasnili kao Jugoslaveni najvećim su dijelom potjecali iz kojeg od triju bosansko-hercegovačkih naroda.

¹⁶ Jakov Gelo, Marinko Grizelj, Anđelko Akrap (urs), *Stanovništvo Bosne i Hercegovine – narodnosni sastav po naseljima*, Republika Hrvatska – Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1995, str. 9.

¹⁷ Saša Mrduljaš, „Veličina etničkih prostora u Bosni i Hercegovini (1991) i njihova podjela po Daytonskome mirovnom ugovoru (1995)“, *Politička misao*, god. 45, br. 3–4, 2009, str. 227.

Prihvatanjem plana Srbi su iskazali spremnost da žive u neovisnoj BiH, te da se srpska bosansko-hercegovačka jedinica prostire na znatno manje teritorija od početno traženih 2/3 BiH. Hrvati su prihvaćali da hrvatska jedinica bude znatno manja od prethodno zahtijevane trećine BiH. Izgledalo je da potpisivanjem Cutileirovog plana i Muslimani/Bošnjaci odustaju od svog velikodržavnog cilja, te da su spremni živjeti u BiH koja ne bi bila samo muslimanskom/bošnjačkom, nego i nacionalnom tvorevinom drugih dvaju naroda. Međutim, već krajem ožujka i početkom travnja, potaknuti skorim najavama međunarodnog priznanja, faktički odbacuju prethodno prihvaćeni plan te manifestiraju spremnost da državni status BiH iskoriste za njenu transformaciju u unitarnu zemlju.¹⁸ Zapravo, izražavaju spremnost da djeluju s ciljem nametanja svoje etničke vlasti na cjelokupnoj prostornosti BiH, realno na njenom nametanju bosansko-hercegovačkim Hrvatima i Srbima. To što je početkom travnja, u uvjetima muslimanskog/bošnjačkog odbijanja plana i najave djelovanja na unitarnoj BiH uistinu došlo do njenog međunarodnog priznanja Srbi su iskoristili kao povod za otpočinjanje oružanog utvrđivanja vlastitih etničkih teritorija, te za napade na hrvatske i muslimanske/bošnjačke etničke prostore koji su stajali na putu nastanka kompaktne srpske jedinice. Time otpočinje rat u BiH.

Bitno je naglasiti da je u novonastalim, ratnim okolnostima na artikulaciju srpske politike u BiH imala svog utjecaja međunarodna podrška cjelovitosti i opstojnosti te zemlje. Tako će srpska strana i nakon otpočinjanja vojnih djelovanja nastaviti sudjelovati na pregovorima o unutrašnjem uređenju BiH na bazi tada aktualnog Cutileirovog plana. No, sukladno srpskoj oružanoj nadmoći te karakteru zauzimanja teritorija, nastajati će novo činjenično stanje. Takvo koje je Srbima omogućavalo zahtjeve za znatno opsežnijim političko-pravnim i teritorijalnim statusom od onog koji bi proizašao iz kompromisnog rješenja. Pored ostalog, zbog toga nije bila moguća suradnja srpske i (kon)federativnom ustrojstvu također sklone hrvatske strane. Dakle, suradnja između dvije zajednice koje su predstavljale većinu stanovništva u BiH i kojima su etničkih prostori zauzimali glavninu bosansko-hercegovačkog teritorija. Mjesto toga i one su se izbijanjem rata našle na oštrim protivničkim pozicijama.

3. Utjecaj početne faze rata na stavove međunarodnog javnog mnijenja prema Bosni i Hercegovini

Tijekom prvih ratnih mjeseci doći će do korijenite promjene u odnosu međunarodne zajednice prema načinu rješenja bosansko-hercegovačke problematike. Pri tome neće biti dovedena u pitanje čvrsta podrška održanju BiH i nepovredivosti njenih granica. Osim što se takav vid podrške, općenito gledano uklapao u uobičajenu međunarodnu praksu, početkom je devedesetih bio dodatno potican raspadom SSSR. Izvan okvira Rusije ostajalo je oko 25.000.000 Rusa,¹⁹ ponajprije u Ukrajini i Kazahstanu unutar kojih su do

¹⁸ Dnevnik *Oslobođenje*, Sarajevo, 26.03.1992, str. 5; 02.04.1992, str. 4.

¹⁹ Radovan Vukadinović, *Postkomunistički izazovi europskoj sigurnosti*, Ziral, Zagreb, 1997, str. 166.

daljnijeg ostajali raspoređeni i golemi arsenali sovjetskog nuklearnog oružja. Također, u prilikama državnog rastrojstva i samu su Rusiju dodatno destabilizirali lokalni separatistički pokreti (Čečeni, Tatari). U tim okolnostima, problematiziranje opstojnosti pojedinih država i njihovih granica moglo je imati globalno nesagledive posljedice. Do promjena međunarodnog pristupa BiH prvenstveno će doći u odnosu na karakter njenog budućeg unutrašnjeg uređenja. Faktično muslimansko/bošnjačko odbijanje Cutileirovog plana te samo izbijanje rata nisu imali bitnog utjecaja na nastanak tih promjena. Međunarodna je zajednica i nakon tih događaja nastavila podržavati isti plan.²⁰ Primjerice, Vijeće sigurnosti UN u Rezoluciji 752 od 15. svibnja 1992, „pozdravlja napore poduzete od Europske Zajednice u okviru rasprave o ustavnom uređenju za Bosnu i Hercegovinu pod okriljem Konferencije o Jugoslaviji, zahtjeva da se rasprave obnove bez odgode, i zahtjeva od tri zajednice u Bosni i Hercegovini da aktivno i konstruktivno sudjeluju u tim raspravama na trajnom temelju po preporuci Generalnog sekretara i da zakluče i implementiraju ustavna uređenja na način kako se izrađuju u tripartitnim razgovorima”.²¹ Na redefiniciju pristupa međunarodne zajednice utjecala su složenija zbivanja i okolnosti.

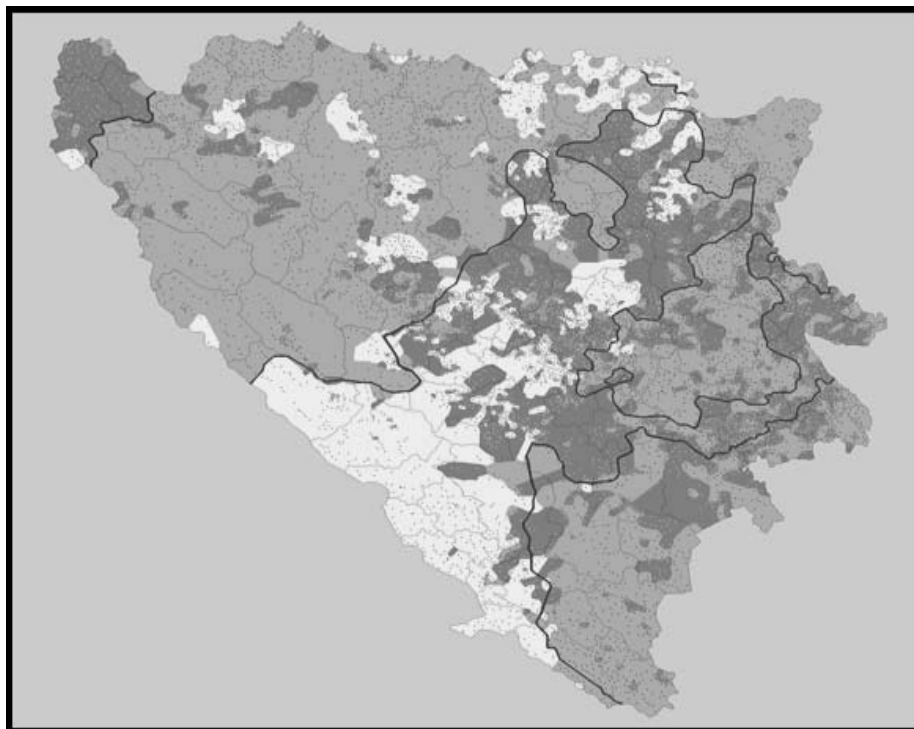
Obzirom na svoju izrazitu vojno-tehničku nadmoć Srbi su vrlo brzo po izbijanju rata ostvarili gotovo sve strateške ciljeve. Praktički na svim bojištima hrvatske i muslimanske/bošnjačke snage, tj. Hrvatsko vijeće obrane (HVO) i Armija BiH, udružene u Oružane snage BiH (OS BiH) doživljavale su poraze. Tako su krajem 1992. prostori pod srpskom vlašću, organizirani u Republiku Srpsku (RS), zauzimali su oko 63% BiH.²² Približno onoliko teritorija koliko je srpska strana, u kontekstu svojih jednostranih zahtjeva tražila za vlastitu jedinicu prije izbijanja oružanih sukoba. Već sama uspješnost srpskih vojnih djelovanja, očitovana u zauzimanju niza hrvatskih i muslimanskih/bošnjačkih etničkih prostora, dovela je do toga da se unutar dominantnog, za zbivanja u BiH zainteresiranog dijela međunarodne javnosti formiralo gledište po kojem Srbi djeluju isključivo sa, kako se navodilo, „agresivno-osvajачkih pozicija”. Zbog toga se međunarodna pozornost koncentrirala prvenstveno na srpsku stranu, te je prema njoj zauzet oštrij politički stav. To što su Hrvati i Muslimani/Bošnjaci posredstvom vlastitih političkih platformi pretendirali na zauzimanje dijela ili cjeline srpskih etničkih prostora nije imalo posebnog značaja za inozemnu percepciju bosansko-hercegovačkih ratnih zbivanja. Činjenica da nisu imali potencijal da ostvare svoje ciljeve, te da su gubili u sukobu sa Srbima, utjecala je na nastanak uvjerenja po kojem ta dva naroda, u odnosu na Srbe djeluju samo sa etički opravdanih, obrambenih pozicija.

²⁰ Brana Marković, *Jugoslovenska kriza i svet*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2000, str. 44–45.

²¹ Rezolucija VS UN br. 752 (15.05.1992), Internet, <http://daccess.ods.un.org/TMP/4589687.html>, 02/04/10.

²² Prostorni i prostorno-demografski pokazatelji prezentirani u radu proizašli su, ukoliko nije drugačije navedeno, iz autorovih, odgovarajućim kompjutorskim programima omogućenih proračuna baziranih na uvidu u tadašnje vojno-teritorijalne odnose, zatim na priloženoj (etničkoj) karti BiH te na statističkim podacima objavljenim kod: Jakov Gelo, Marinko Grizelj, Anđelko Akrap (urs), *Stanovništvo Bosne i Hercegovine – narodnosni sastav po naseljima*, op. cit.

ETNIČKA KARTA BOSNE I HERCEGOVINE (1991)
I VOJNA RASPODJELA TERITORIJA KRAJEM 1992.



tanke crte – vanjske granice BiH i granice njenih općina (1991); podebljana crta – linija fronta između Vojske RS (nadzire 63% BiH) te HVO (16%) i Armije BiH (21%) krajem 1992; točke – naselja BiH; bijelo – hrvatski etnički prostori; smeđe – srpski etnički prostori; tamno – muslimanski/bošnjački etnički prostori. NAPOMENA: Na prostorima van kontrole Vojske RS, HVO je uglavnom nadzirao hrvatske a Armija BiH muslimanske/bošnjačke etničke prostore. Etničku kartu izradio dr. sci. Saša Mrduljaš prema podacima: Jakov Gelo, Marinko Grizelj, Anđelko Akrap (urs), *Stanovništvo Bosne i Hercegovine – narodnosni sastav po naseljima*, Republika Hrvatska – Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1995.

Nadalje, u okolnostima već prisutnog doživljaja srpske strane kao „agresivno-osvajачke“, u kojima je pažnja usmjeravana prvenstveno na karakter njenih djelovanja, kriminalna i zločinačka aktivnost pojedinaca i grupacija na teritoriju pod kontrolom RS postaje presudnim, medijski uvelike popraćenim „doprinosom“ formiranju izrazito negativnog medijskog stava o Srbima.²³ U takvom „ozračju“, u uvjetima usredotočenosti na zločine počinjene na prostorima pod Vojskom RS slab ili nikakav interes iskazivan je prema sudbini nekih 306.000 Srba nastanjenih, po popisu iz 1991, na prostorima koji

²³ Branka Magaš, Ivo Žanić (urs), *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991–1995*, Jasenski i Turk, Dani, Zagreb, Sarajevo 1999, str. 295; dnevnik *Slobodna Dalmacija*, Split, 05.08.1992, str. 12. i 06.08.1992, str. 11.

su se krajem 1992. nalazili pod HVO i Armijom BiH. Jednako tako i prema informacijama o zločinima koji su počinjeni nad pripadnicima tog naroda.²⁴

Efikasnost srpskih vojnih djelovanja te nedjela koja su pojedini Srbi počinili nakon izbivanja rata bili su odlučujući za nastanak predodžbe po kojoj je srpska strana „agresorska i zločinačko-poticajna“, i dali su, krajem svibnja 1992,²⁵ doprinosa međunarodnom sankcioniranju i izoliranju Savezne Republike Jugoslavije (Srbije i Crne Gore), a time i bosansko-hercegovačkih Srba. No nisu bili odlučujućim razlogom za, politički gledano dalekosežnu promjenu međunarodnog odnosa prema BiH. O tome najbolje svjedoči to što je međunarodna zajednica, kako je navedeno, nastavila podržavati Cutileirov plan i nekoliko mjeseci nakon izbivanja rata u toj zemlji. Ratna stvarnost i doživljaji o njoj tek su predstavljali odgovarajuću osnovu iz koje je, uz odgovarajuće poticaje proizišla promjena međunarodnog pristupa BiH.

Činjenica je da su na prostorima pod srpskom kontrolom ili izvrnutim napadima Vojske RS Hrvati, koji su, što je za temu bitno kršćani kao i Srbi i koji su baš kao Srbi bili za složenu BiH, podjednako loše prolazili kao i muslimanski Bošnjaci opredijeljeni za unitarnu BiH. Iz prostog razloga što su bosansko-hercegovački politički i ratni sukobi bili motivirani nacionalno-interesnim, a ne vjersko-civilizacijskim motivima. Međutim, ne samo da je Hrvata na tim teritorijima bilo znatno manje nego su se oni, za razliku od Srbima okruženijih i za obranu slabije pripremljenih Muslimana/Bošnjaka, najvećim dijelom uspjeli povući pred srpskim vojnim prodorom (Kupres, Jajce, Bosanska Posavina). Pored toga, unutar enklava su Muslimani/Bošnjaci bili jedinim ili izrazito većinskim žvljem. Taj je realitet doveo do toga da osim srpskih niti hrvatska stradanja nisu bila predmetom značajnije inozemne pozornosti. Praktički, stvoren je dojam po kojem su jedine žrtve rata tek Muslimani/Bošnjaci. Obzirom da su se po svojoj islamskoj vjersko-civilizacijskoj odrednici najupečatljivije razlikovali od svojih kršćanskih bosansko-hercegovačkih susjeda, bilo je vrlo lako stvoriti dojam po kojem su njihova stradanja proizišla ne iz nacionalno-političkih determiniranosti već iz bošnjačke ukorijenjenosti u islamski kulturni krug. Jednostavno, da stradaju tek zbog tog što su muslimani.

Nastanak prikazane percepcije predstavljao je izuzetno opterećenje za „zapadni dio“ međunarodne javnosti. Jer upravo su zapadne, uvjetno rečeno kršćanske države, članice Europske zajednice te Sjedinjene Američke Države, bile te koje su „u ime“ međunarodne zajednice preuzele i zadržale vodstvo u iznalasku rješenja za BiH. Dakle, za zemlju smještenu u središtu, uvjetno rečeno, kršćanske Europe. Za zemlju unutar koje je obitavala jedna muslimanka zajednica „napuštena od zapada i progonjena zbog svoje

²⁴ „Nekoliko izvještača je kasnije izjavilo da su morali znati da je zapravo gubljenje vremena i energije svaki pokušaj da se dostave prizori srpskih patnji jer bi oni samo izazvali otpor njihovih pretpostavljenih u domovini. CNN je predvodio u emitiranju prigodnih 'fleš' - izvještaja, poštedujući gledatelje bilo kakvih moralnih dilema: Muslimani su bili dobri, a Srbi loši“, Nora Belof, *Jugoslavija – jedan rat koji se mogao izbjeći*, Plato, Beograd, 1999, str. 87.

²⁵ Brana Marković, *Jugoslovenska kriza i svet*, op. cit., str. 47–48.

vjere".²⁶ Razumljivo, u tim okolnostima zapadnoj se javnosti, uz ostalo iz islamskog „svijeta“ te naspram tog istog „svijeta“ nametao osjećaj moralne i političke (su)odgovornosti.²⁷ Od njega se pak nastojala rasteretiti iskazivanjem, za početak duboke solidariziranosti sa bosansko-hercegovačkim muslimanima te produkcijom, ukoliko povučemo (globalne) paralele sa odnosom prema nekim drugim zajednicama izloženim ratnim stradanjima, uvelike isforsirane simpatije prema njima.²⁸

Razumljivo da su navedeno, za afirmaciju vlastitih državotvornih ciljeva izuzetno povoljno međunarodno raspoloženje Muslimani/Bošnjaci pokušali politički kapitalizirati.²⁹ Naime, njihovom projektu unitarizacije, točnije transformacije BiH u vlastitu nacionalnu državu s pravom su se protivili bosansko-hercegovački Srbi i Hrvati. U osnovi, da bi se takvo što postiglo valjalo ih je prethodno poraziti. A oni su predstavljali većinu bosansko-hercegovačkog stanovništva, etnički prostori ta dva naroda zauzimali su 71,6% BiH, pod kontrolom Vojske RS i HVO bilo je krajem 1992. nekih 79% njenog teritorija. Jednostavno, samo u osloncu na vlastite potencijale Muslimani/Bošnjaci nisu mogli ostvariti svoje državotvorne ciljeve. Za takvo što bila im je neophodna međunarodna politička, po mogućnosti i vojna podrška. No, nju su mogli dobiti jedino ukoliko svoje, u biti ekspanzionističke ciljeve prikažu na odgovarajući propagandni način. Svakako, pri tome je od izuzetnog značaja bilo održati i potencirati dojmove o dimenzijama njihovog stradalništva u bosansko-hercegovačkom ratu. Jer ukoliko su oni u bitnome doprinijeli nastanku solidarnosti i simpatija prema Muslimanima/Bošnjacima, zbog čega ne bi doprinijeli i nastanku konkretne međunarodne podrške muslimanskim/bošnjačkim državotvornim ciljevima?³⁰ U tu je svrhu, pored ostalog, imalo poslužiti izrazito kvantitativno uvećavanje broja ubijenih i protjeranih u ratnom sukobu. Do te mjere da se stekne dojam da je muslimanski/bošnjački živalj izložen genocidnom pogromu golemih razmjera. Tako se već krajem 1992. tvrdilo da su srpske snage pobile 130.000 i protjerale 1.500.000 Muslimana/Bošnjaka. Polovicom iduće godine broj ubijenih uvećan je na 200.000 ljudi,

²⁶ Brendan Simms, *Najsramniji trenutak – Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, The Bosnian Institute, Sarajevo, Beograd, London, str. 26.

²⁷ „Neće li nam, jednog dana, Sarajlije reći: ‘Dok su nas klali poput janjaca, Vi, Europa, NATO, UN, gdje ste bili?’“, Paolo Rumiz, *Maske za masakr*, Derieux, Zagreb, 2000, str. 127; Suzan Vudvord, *Balkanska tragedija*, op. cit., str. 290.

²⁸ „Prvenstveno se Srbi poistovjećuju sa šumom i planinama. Muslimani, suprotno tome, hvataju se grada, stanuju u blizini rijeke, spontano nalaze u njenoj okolini vlastite uporišne točke, točke susretanja i kulturološkog prihvaćanja. “ (...) „Dok ovako razmišljam, Sarajevo je (...) Kanita Fočak koja na tri stotine metara od srpskih linija otvara školu lijepog ponašanja; to je red djece koja idu, za vrijeme rata, naučiti bonton.“, Paolo Rumiz, *Maske za masakr*, op. cit., str. 116, 125.

²⁹ „Oslanjali smo se (...) i na sveopću podršku europskog i američkog javnog mnijenja i osobito nama potpuno naklonjene štampe i njenih brojnih predstavnika“, Muhamed Filipović, *Bio sam Alijin diplomata*, Delta, Bihać, 2000, knj. 1, str. 205.

³⁰ S tim u vezi, razumljivo je da se uz ostalo i „muslimanska/bošnjačka diplomacija maksimalno koristila statusom žrtve, potpomognuta uspješnom medijskom kampanjom“, Mario Nobile, *Hrvatski feniks – diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990–1997*, Globus, Zagreb, 2000, str. 587.

prvenstveno Muslimana/Bošnjaka.³¹ U konačnici u inozemnim je krugovima upravo taj „podatak“ naširoko prihvaćen kao relevantan.³²

Na političko-ustrojstvenom polju za muslimansku/bošnjačku stranu od presudnog je značaja bilo dokidanje međunarodne podrške Cutileirovom planu, odnosno složenom uređenju BiH. U tu se svrhu daje poticaj tezi po kojoj je upravo ta podrška doprinijela izbijanja rata, borbi oko teritorija, razdvajanju ljudi na nacionalnoj bazi i njihovim stradanjima, etničkom čišćenju.³³ Nasuprot tome, isticano je da muslimansko/bošnjačko opredjeljenje za unitarnu („građansku“) BiH jest opredjeljenje za očuvanje skladnog suživota i multietničkog društva.³⁴ Za očuvanje onih vrijednosti koje su, na što je posebice ciljano, svoj izuzetan značaj imale i u SAD i među zemljama, tada čvršće integrirane Europske zajednice.³⁵ S ciljem davanja kredibiliteta navedenim tvrdnjama muslimanska/bošnjačka strana, za razliku od hrvatske i srpske, ipak je uspijevala ostaviti određeni dojam vlastite „ne skučenosti“ u nacionalne okvire. Primjerice, na prostorima BiH pod muslimanskom/bošnjačkom vlašću, što se rado isticalo, određene, čak i odgovorne funkcije prepuštane su pojedinim Srbima i Hrvatima.³⁶ Doduše, idejno prilagođenima dominantnoj,

³¹ Husnija Kamberović (ur.), *Ratni Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca*: 22. decembra 1992, Vijeće Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo, 1994, str. 34, 75, 184, 189; George Kenney, *The Bosnia Calculation: How many have died? Not nearly as many as some would have you think*, *The New York Times Magazine*, New York, 23.07.1995; George Kenney, *The Bosnian Calculation Revisited*, 18.12.2005, Internet, <http://www.eurotrib.com/story/2006/3/22/14237/5786>; <http://dyske.com/paper/875,02/04/10>.

³² Demografski eksperti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (ICTY) utvrdili su početkom 2010. da broj ubijenih tijekom ratnih sukoba u BiH 1992-95. iznosi oko 104.732 ljudi. Od toga broja, koji uključuje pripadnike svih nacionalnosti bilo bi 42.106 stradalih civila i 62.626 vojnika. Internet: http://www.slobodnaevropa.org/content/haski_sud_icty_demografski_podaci_zlocini_balkan_bih/3543031.html; <http://www.icty.org/sid/10591>; http://www.icty.org/x/file/About/OTP/War_Demographics/en/bih_casualty_undercount_conf_paper_100201.pdf, 12/10/11.

³³ „Navukli su Vas, ambasadore, na potpuno pogrešan trag: u mapama i diobama nema nikakve budućnosti za Bosnu i Hercegovinu – samo još više patnji i stradanja: pokušajte sa nekim europskijim rješenjem“, dio iz članka (pisma) „Ne dijelite pepeo“ kojeg je Kemal Kurspahić, glavni i odgovorni urednik dnevnika *Oslobođenje*, „uputio“ Joseu Cutileiru – predsjedavajućem „Konferencije o BiH“, Dnevnik *Oslobođenje*, Sarajevo, 21.05.1992, str. 2.

³⁴ „Ako bi željeli, kao što je bio slučaj, da dobiju jedinstvenu Bosnu pod svojom kontrolom, bili bi vojno nemoćni da primjene svoje ciljeve bez aktivne podrške američkih lidera. U postkomunističkoj eri, Amerikanci i Nijemci su igrali glavnu ulogu, tako da se zapadna podrška nije mogla dobiti bez prihvaćanja zapadnih koncepata o tolerantnom, multietničkom društvu“, Nora Belof, *Jugoslavija – jedan rat koji se mogao izbjeći*, op. cit., str. 80.

³⁵ Ovdje su indikativne tvrdnje zadnjeg američkog ambasadora u Jugoslaviji Warren Zimmermanna: „Bošnjaci su se borili za očuvanje multietničke tradicije, za državu u kojoj bi mogle živjeti različite etničke skupine. Sjedinjene države bile su najuspješnija multietnička zajednica na svijetu, inspiracija za ono što su i sami Bošnjaci željeli izgraditi“, Warren Zimmermann, *Izvori jedne katastrofe*, op. cit., str. 253.

³⁶ „Sukladno javnim proklamacijama o ‘multietničkoj, multikulturalnoj i demokratskoj naravi’ režima u Sarajevu, na mjestu zapovjednika ‘Republičkog štaba teritorijalne obrane’ (jedna od vojnih formacija iz kojih će proizići muslimanska/bošnjačka Armija BiH, S.M.) postavljen je početkom travnja 1992. general Hasan Efendić, na mjesto njegova zamjenika Srbin, pukovnik Jovo Divjak, a na mjesto ‘načelnika Štaba’ Hrvat, također pukovnik, Stjepan Šiber. Ta su

muslimanskoj/bošnjačkoj sredini. Ali činjenica da je riječ bila o Srbima i Hrvatima pružala je dodatni doprinos inozemnom doživljaju etičke utemeljenosti muslimanskih/bošnjačkih političkih pozicija.

UBIJENI I NESTALI U BIH TIJEKOM 1992. ³⁷														
mjesec	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	nepoznato	ukupno
HRVATI														
civili	2	3	5	76	197	249	234	78	63	57	46	38	130	1.178
vojnici	1	1	15	188	320	389	275	285	188	175	106	114	7	2.064
ukupno	3	4	20	264	517	638	509	363	251	232	152	152	137	3.242
SRBI														
civili	1	3	10	135	406	474	291	253	193	141	64	124	162	2.257
vojnici	43	28	42	310	1008	1550	1167	1272	1074	810	640	724	232	8.900
ukupno	44	31	52	445	1414	2024	1458	1525	1267	951	704	848	394	11.157
BOŠNJACI														
civili	10	19	32	963	4071	5356	3076	1649	876	520	407	284	892	18.155
vojnici	8	10	22	428	1684	2472	1662	1577	1321	1090	876	1081	56	12.287
ukupno	18	29	54	1391	5755	7828	4738	3226	2197	1610	1283	1365	948	30.442
OSTALI														
civili	0	1	3	18	44	46	24	18	20	5	3	3	48	223
vojnici	0	1	0	4	3	10	4	8	5	8	1	2	0	46
ukupno	0	2	3	22	47	56	28	26	25	13	4	5	48	269

Poistovjećivanje projekta unitarne BiH sa opredjeljenjem za očuvanjem bosansko-hercegovačkog multietnicizma i sa spremnošću na suživot vodili su nastanku pravog oduševljenja muslimanskom/bošnjačkom stranom i njenim državotvornim ciljevima. Napokon su stvoreni uvjeti za „zaokruživanje“ dominantne, krajnje ideologizirane te praktički još uvijek aktualne inozemne predodžbe o BiH.

Ukratko, po njoj su Srbi, kojima se za hrvatsko-muslimanskih/bošnjačkih ratnih sukoba (1993) konačno „pridružilo“ Hrvate imali ulogu, slikovito

imenovanja bila, međutim, kao što će to i vrijeme pokazati, tek puka formalnost, smišljena (...) 'zbog legalizacije'. Ujedno, (...) u vrijeme kada su ta imenovanja objavljena, jedan od ministara u tadašnjoj vladi prenosi nalog što dolazi iz političkog vrha, dakle od g. Izetbegovića, a koji glasi: 'Vi i dalje rukovodite (Muslimani/Bošnjaci, S.M.), a oni samo neka tamo sjede', Mladen Ančić, *Tko je pogriješio u Bosni*, Pan Liber, Osijek, Zagreb, Split, 1999, str. 73.

³⁷ *Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo, 2009, Internet, <http://www.idc.org.ba/index.php?option=comcontent&view=section&id=35&Itemid=126&lang=bs>, 02/04/10.

govoreći – „loših momaka”.³⁸ Oni su otpočeli i vode rat, odgovorni su za masovne zločine, sprovode etničko čišćenje, protive se suživotu i multietničkoj BiH, vrše agresiju na nju, žele je razbiti i pripojiti dijelove njenog teritorija svojoj „matičnoj zemlji”. Stoga ne samo da su jednostrano formulirana srpska, te njoj srodna hrvatska platforma „loše”, već je takav i svaki oblik unutrašnjeg uređenja BiH koji bi „podilazio” zahtjevima vodstava tih naroda. S tim u vezi, podrška složenom ustrojstvu u konačnici je podrška stradavanju ljudi, etničkim čišćenjima, razaranju BiH i njenog multietnicizma.³⁹ Jasno, pri tome se u potpunosti zaobilazilo da je tadašnji, službeni pristup međunarodne zajednice, očitovan u Cutileirovom planu, također predviđao multietničku BiH sastavljenu od jedinica u kojima bi pojedini narod bio brojčanom većinom ali kojima se podrazumijevao multietnički sastav; što međunarodna podrška složenom uređenju niti izbliza nije podrazumijevala podršku teritorijalnom razbijanju BiH i izdvajanju dijelova njenog teritorija; što je po svom Ustavu, po kojem je imala biti državom triju konstitutivnih, suverenih i jednakopravnih naroda BiH već bila definirana kao svojevrsna složena država, itd.

S druge strane, po istoj su predodžbi Muslimani/Bošnjaci bili „dobrim momcima”. Oni nisu davali povoda izbijanju rata, njihova je uloga u njemu samo i jedino obrambena, stradaju tek zbog tog što su muslimani i što žele skladan suživot, protive se podjeli BiH, ne žele da unutar nje bude ikakvih granica između naroda,⁴⁰ opredijeljeni su za unitarno uređenje jer jedino ono omogućava da BiH bude istinskom multietničkom zemljom.⁴¹ Stoga, posve je razumljivo da je i njihovo opredjeljenje za unitarnu BiH „dobro” i da ga treba podržati. Naravno da pri nastanku ovakvog doživljaja nije uziman u obzir politički doprinos koji je muslimanska/bošnjačka politika dala izbijanju rata. Primjerice, korištenjem majorizacije kojom se po samom bosansko-hercegovačkom Ustavu nisu smjele „rješavati” međunacionalne relacije unutar BiH; taktičkim prihvaćanjem Cutileirovog plana kako bi se potaklo međunarodno priznanje BiH; njegovom opstrukcijom i faktičkim

³⁸ „Zvjerstva Srba početkom rata pribavila su im sliku ‘loših momaka’ koji ubijaju nevine ljude i upuštaju se u genocid, dok su Bosanci (Muslimani/Bošnjaci, S.M.) uspijevali promicati sliku o sebi kao bespomoćnim žrtvama. Iz takvog odnosa stvari došlo je do toga da su za većinu svjetske javnosti, kako se izrazila Rebecca West, Muslimani postali omiljen balkanski narod koji se u njihovim srcima afirmirao kao nevini patnik ‘uvijek klan i nikad koljač’”, Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija*, Izvori, Zagreb, 1997, str. 355.

³⁹ Autorove konstatacije usporediti npr. sa sadržajem sljedećih novinskih članaka: “Symbols Can’t Save Bosnia”, *New York Times*, 01.07.1992; Church George J., Mader William, “Munich all over again?”, *Time*, 31.08.1992; “The U.N. Assembly; Bosnia Chief Defends Ethnic Diversity”, *New York Times*, 22.09.1992, Internet, 02/04/10.

⁴⁰ Po pisanju talijanske *Repubbliche*, „Izetbegović se nadao međunarodnoj pomoći, ali su na kraju svi okrenuli leđa, a upao je i u klopku kantonalizacije republike što su dvanaestorica predlagala” (...) „Sada se očekuje predaja Izetbegovića i prihvaćanje grotesknog rješenja koje će podijeliti 4,4 milijuna Bosanaca, rijeke, planine, tvornice, sela, četvrti i razbit će jedan suživot, koji je barem u gradovima stvorio jedan zajednički identitet”, prema: Silvije Tomašević, „Podjela ratnog plijena”, dnevnik *Slobodna Dalmacija*, Split, 09.05.1992, str. 12–13.

⁴¹ „Bosanska koalicijska vlada u kojoj dominiraju Muslimani pokušala je očuvati republiku kao multireligijsku zajednicu s tolerancijom za sve”, “Lean on Croatia, Too”, *The New York Times*, 13.05.1992, Internet, 02/04/10.

odbijanjem nakon što je postalo izvjesnim da će BiH biti međunarodno priznata; očitovanjem spremnosti da se državnu neovisnost BiH iskoristi za afirmaciju vlastitih i destrukciju ustavnih pozicija i interesa drugih dvaju naroda. Nije uzimana u obzir niti činjenica da stradanja i Muslimana/Bošnjaka i pripadnika drugih naroda nisu proizlazila iz njihove vjersko-civilizacijske nego iz političko-nacionalne determiniranosti. Nadalje, nije se zamaralo niti pitanjem kako to da se muslimansko/bošnjačko, gorljivo opredjeljenje za suživot i multietničnost očituje samo u kontekstu takvih rješenja koja bi im trebala omogućiti političku kapitalizaciju njihove brojčane većine, a da se protive mogućnosti suživota u multietničkim formacijama unutar kojih bi bili manjinom. Pa čak i mogućnosti da unutar same BiH dio Muslimana/Bošnjaka živi u jedinicama sa srpskom i hrvatskom većinom kako je predviđao Cutileirov plan.⁴²

4. Promjena oficijelne međunarodne politike prema unutrašnjem uređenju Bosne i Hercegovine

U postojećim je okolnostima navedena, krajnje pojednostavljena „crno-bijela” predodžba o BiH i karakteru međunacionalnih odnosa unutar nje uspjela steći gotovo dogmatski te političko-trendovski značaj. Njeno prihvaćanje i poticanje postati će svojevrsnom legitimacijom političke, svjetonazorske, karakterne prosvjećenosti.⁴³ Razumljivo, u onoj mjeri u kojoj je bosansko-hercegovačka problematika postala relevantnom na međunarodnoj sceni. Napokon, iz raspoloženja koje je producirala u dominantnom dijelu međunarodne javnosti proizlazio je snažni i konstantni pritisak na tadašnju, službenu i (kon)federalizaciji sklonu međunarodnu politiku prema BiH koji ona nije mogla ignorirati. Pored toga, nije mogla ignorirati niti pritisak koji su na nju, u smislu davanja sveukupne podrške Muslimanima/Bošnjacima, vršile islamske zemlje. Presudno motivirane islamsko-civilizacijskom odrednicom tog južnoslavenskog naroda a ne

⁴² Kreaciji prikazane, „crno-bijele” predodžbe u kontekstu BiH zasigurno je doprinio i angažman profesionalnih lobista. Tako je, po podacima koje iznosi Vladimir Volkoff, američka lobistička agencija “Ruder Finn” od svibnja do prosinca 1992. vrlo uspješno djelovala na promociji muslimanskih/bošnjačkih i destrukciji srpskih pozicija u BiH. Ipak, pitanje je koliko bi taj angažman bio uspješan da je s politički relevantnih mjesta, kako sam Volkoff kaže, „vjetar puhao u suprotnom pravcu” (Vladimir Volkov, *Dezinformacija: Od Trojanskog konja do Interneta*, Naš dom, Beograd, 2005, Internet, <http://www.scribd.com/doc/21722198/>, 22/05/11).

⁴³ „Američki su elitni krugovi također bili naklonjeni Bosancima (Muslimanima /Bošnjacima, S.M.), jer im se sviđala zamisao o multikulturalnoj zemlji, i u prvim godinama rata bosanska je vlada uspješno promicala tu predodžbu. Tijekom cijelog rata američka je politika ostala tvrdoglavo opredijeljena za multietničku (unitarnu, S.M.) Bosnu iako ju je golemo većina bosanskih Srba i bosanskih Hrvata odbacivala. Premda je stvaranje multietničke države bilo očito nemoguće ako, kao što su također vjerovali, jedna strana vrši genocid nad drugom, američki su elitni krugovi u glavi spajali te kontradiktorne predodžbe u opće suosjećanje za bosansku borbu. Na taj su način američki idealizam, moralizam, humanitarni instinkti, naivnost i nepoznavanje situacije naveli SAD na probosanski i protusrpski stav”, Samuel P. Huntington, *Sukob civilizacija*, op. cit., str. 355.

nekakvom bošnjačkom, navodno za bosansko-hercegovački multietnicizam afirmativnom političkom platformom.⁴⁴ Zanemarivanje stavova tih zemalja moglo je biti i te kako kontraproduktivno za pozicije i interese koje su u islamskom „svijetu“ imale zapadne država. Posebice SAD.

Na koncu, određeni pritisak na službenu međunarodnu politiku proizlazio je iz pojedinih, po svom izvorištu zapadnih te prvenstveno sigurnosnim razlozima motiviranih viđenja. Po njima bi (kon)federalizacija BiH, njena unutrašnja podjela na tri, uvjetno rečeno nacionalne cjeline, bila samo etapom na putu izdvajanja hrvatske i srpske jedinice iz bosansko-hercegovačkog okvira. Time bi došlo do raspada BiH i do pojave male, etničko-vjerski uglavnom homogene bošnjačko-muslimanske države u „srcu“ Europe. Zbog nezadovoljstva vlastitim položajem te zbog „razočaranosti“ Zapadom, ta bi se država mogla okrenuti islamskom „svijetu“ te postati utočištem islamskog radikalizma i terorizma na europskom tlu.⁴⁵ Da se takvo što ne bi dogodilo valja prekinuti s podrškom Cutileirovom planu te općenito sa podrškom složenom uređenju („kantonizaciji“) i podržati unitarizaciju te zemlje. Takvim ustrojem, koji je najbolja garancija „zadržavanja“ Srba i Hrvata u okviru BiH, ta će dva naroda biti u prilici politički „razvodnjavati“ islamsku bosansko-hercegovačku komponentu te sprječavati njeno artikuliranje u protuzapadnom pravcu.

Ovakva viđenja, koja kao svojevrсни izraz zapadno-islamskog nepovjerenja nisu osobito propagirana i koja je bilo dovoljno „kamufilirati“ brigom za cjelovitost BiH i sudbinu multietnicizma unutar nje, na muslimanskoj/bošnjačkoj strani mogla su naići samo na odobravanje. Štoviše i na određene poticaje očitovane u produbljivanju zapadnjačkih „strahova“ od pojave male bošnjačko-muslimanske države, odnosno od stanja koje bi nastupilo ukoliko međunarodna zajednica ne podrži projekt unitarne BiH. Druga je stvar što cijela ova konstrukcija nije bila održiva, iz prostog razloga što Srbi i Hrvati nisu htjeli živjeti u unitarnoj, *de facto* muslimanskoj/bošnjačkoj BiH. U krajnjem slučaju taj su otpor iskazivali zbjegovima pred Armijom BiH ili kroz masovno i stalno iseljavanje s prostora pod muslimanskom/bošnjačkom vlašću. Napokon, realizacijom naznačenog, „sigurnosnog“ pristupa bila bi doduše spriječena mogućnost nastanka muslimanske/bošnjačke konstitutivne jedinice ili u krajnjem slučaju male i etničko-vjerski homogene bošnjačko-muslimanske države na dijelu bosansko-hercegovačkog teritorija. Ali tek u interesu nastanka homogene bošnjačko-muslimanske države na cjelokupnom prostoru BiH.

⁴⁴ „Vrhovni vjerski vođa Saudijske Arabije objavio je u utorak (16.06.1992) ‘fetvu’ (vjerski dekret) u kojem poziva sve islamske vjernike da pruže podršku (u novcu, sili i molitvama, S.M.) muslimanima u BiH u, onom što je nazvao, njihovoj borbi protiv ‘neprijatelja Božjih’... Saudijska novinska agencija navodi da je dekret naslovljen na sve muslimane, njihove vlade i narode... ‘Vaša se muslimanska braća u Bosni bore protiv Božjih neprijatelja – Srba i njihovih pristaša. Svi muslimani imaju im obvezu pomoći gdje god je moguće’, zahtjeva se u ‘fetvi’ saudijskog vođe”, Dnevnik *Slobodna Dalmacija*, Split, 17.06.1992, str. 40.

⁴⁵ Vidjeti: Richard Holbrooke, *Završiti rat*, TDK Šahinpašić, Sarajevo, 1998, str. 37–38, 340, 343; Mario Nobilo, *Hrvatski feniks – diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990–1997*, op. cit., str. 539–540; Edgar O’Ballance, *Civil War in Bosnia 1992–94*, Macmillan Press, St. Martin’s Press, Basingstoke, New York, 1995, str. 79.

Sve u svemu, pod utjecajem prilika u kojima je djelovala, izložena optužbama po kojima je njen tadašnji pristup bio gotovo zločinački-poticajan, po kojima je vodio uništenju jedne muslimanske zajednice u središtu Europe, međunarodna zajednica počinje mijenjati svoj odnos prema bosansko-hercegovačkoj problematici. Početni oblik njene prilagodbe tadašnjoj političkoj atmosferi očitovao se već kod prihvaćanja prakse po kojoj je muslimanski/bošnjački segment bosansko-hercegovačke vlasti poistovjećivan sa „bosanskom vladom”,⁴⁶ te po kojoj se samu BiH identificiralo sa Muslimanima/Bošnjacima.⁴⁷ Nadalje, međunarodna je zajednica praktički odmah po svom uključivanju u pokušaje rješenja bosansko-hercegovačke problematike pokazala da je do rješenja za BiH, naknadno za povratak mira u njoj spremna doći i političkim pritiscima, sankcijama, izolacijom protivnika svoje politike. Tim se mehanizmima obilato služila u kontekstu Srba a naknadno, u manje očitijoj formi i Hrvata. No, sukladno navedenoj atmosferi i statusu koji su Muslimani/Bošnjaci stekli na međunarodnoj sceni službena međunarodna politika, ne želeći destabilizirati vlastite pozicije zarana odustaje od mogućnosti da se tim istim mehanizmima služi naspram Muslimana/Bošnjaka.⁴⁸ Taj se realitet vrlo jasno očitovao tokom ljeta 1992. kad su izvršili uspješnu, ničim problematiziranu, završnu destrukciju Cutileirovog plana.⁴⁹

Istodobno, muslimanska/bošnjačka strana producira programatske dokumente o unutrašnjem uređenju BiH koji su u potpunoj suprotnosti sa Cutileirovim planom. Tako u „Stavovima o administrativno-teritorijalnom uređenju Bosne i Hercegovine” od 16. srpnja te „Ustavnim principima unutrašnjeg uređenja Republike Bosne i Hercegovine” od 16. kolovoza 1992.⁵⁰ realno

⁴⁶ David Owen, *Balkanska odiseja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1998, str. 85; Suzan Vudvord, *Balkanska tragedija*, op. cit., str. 293.

⁴⁷ „Ipak, borba bosanske diplomacije za koncept integralne multietničke BiH bila je medijski uspješna i legalizirala je položaj Bošnjaka/Muslimana kao jedinog stvarnog nosioca i nasljednika suvereniteta BiH”, Mario Nobilo, *Hrvatski feniks – diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990–1997*, op. cit., str. 588.

⁴⁸ David Owen, *Balkanska odiseja*, op. cit., str. 281.

⁴⁹ Kako navodi sam Jose Cutileiro: „Poslije nekoliko pregovaračkih susreta naši su principi za buduće ustavno uređenje BiH bili prihvaćeni od sve tri strane (Muslimani, Srbi, Hrvati) u Sarajevu 18. ožujka kao osnova za buduće pregovore. Ti su se pregovori nastavili, zajedno sa razgovorima o unutrašnjoj podjeli teritorija BiH i ostalim problematikama do ljeta kada su Muslimani iznevjerili prethodno sklopljen dogovor. Da to nisu učinili, bosansko se pitanje moglo razriješiti ranije, sa manje ljudskih žrtava (uglavnom muslimanskih) i razaranja zemlje. Ali da budemo pošten, predsjednik Izetbegović i njegovi pomoćnici bili su ohrabreni da odbace dogovoreno i da se bore za unitarnu bosansko-hercegovačku državu od strane dobronamjernih i neupućenih koji su držali da bolje poznaju problem”, Jose Cutileiro, „Pre-war Bosnia”, *The Economist*, London, 9–15.12.1995. Ovdje valja nadodati da su Muslimani/Bošnjaci faktički odbili Cutileirov plan još krajem ožujka 1992. Njihovo naknadno sudjelovanje u susretima posredstvom kojih je međunarodna zajednica pokušavala reafirmirati i dograditi taj isti plan bilo je motivirano posve drugim razlozima. Imalo je za cilj onemogućiti ikakvu reafirmaciju i dogradnju rješenja dogovorenih 18. ožujka 1992.

⁵⁰ Prema: Stjepan Šiber, *Prevare, zablude, istina: ratni dnevnik 1992*, RABIC, Sarajevo, 2000, str. 293–296, 317–319; Internet, <http://www.slobodanpraljak.com/>, 02/04/10; Dnevnik *Slobodna Dlamacija*, Split, 19.07.1992, str. 4.

muslimansko/bošnjačka Vlada i Predsjedništvo konstatiraju da je složeno uređenje („kantonizacija“) neprihvatljivo za BiH. Dakle, ustrojstva čije je prihvaćanje, u formi Cutileirovog plana predstavljalo jedan od uvjeta za njeno međunarodno priznanje. Mjesto toga izjašnjavaju se za unitarni, postojećoj situaciji donekle prilagođeni model uređenja BiH. Naime, sukladno ratnim prilikama i odnosima snaga, „ustrojstvenom“ opredjeljenju bosansko-hercegovačkih Srba i Hrvata, tadašnjoj, barem formalnoj međunarodnoj podršci složenom uređenju – u spomenutim se dokumentima poseban značaj pridaje problematici unutrašnje teritorijalne organizacije te regulaciji nacionalnih statusa i odnosa. Uz isticanje opredijeljenosti za BiH kao „decentraliziranu državu s razvijenom regionalnom i lokalnom samoupravom, te sa suverenitetom građana i ravnopravnošću nacija“.

Konkretno, prihvaća se mogućnost da se BiH sastoji od četiri do devet regija (Sarajevo, Banja Luka, Tuzla, Mostar, Zenica, Doboj, Bihać, Goražde i Trebinje) koje politički ne bi funkcionirale kao nacionalne jedinice pojedinih naroda. Njen političko-pravni identitet određivala bi volja većine građana (Vijeće građana u Skupštini BiH) uz mogućnost zaštite ravnopravnosti naroda (Vijeće naroda Skupštine BiH), koju se primarno shvaća kao ravnopravnost na polju jezika, nacionalne kulture, odgoja i obrazovanja. Također, u relevantnim državnim tijelima i institucijama poštivali bi se principi paritetne i proporcionalne zastupljenosti te konsenzusualnog odlučivanja. Zaključno, riječ je bila o izjašnjavanju za unitarnu, decentraliziranu državu koja bi muslimanskom/bošnjačkom narodu omogućila realizaciju vlastite suverenosti u „punom kapacitetu“, dok bi se suverenost brojčano manjinskih naroda svela na mogućnost zaštite onih njihovih prava koja su unutar razvijenih liberal-demokracija u osnovi zagwarantirana nacionalnim manjinama. Napokon, političko opredjeljenje iskazano u navedenim dokumentima postati će svojevrsnom ponudom muslimanske/bošnjačke strane u daljnjim pregovorima o uređenju BiH.⁵¹

Propašću Cutileirovog plana stvoreni su uvjeti za potpuno usuglašavanje službene međunarodne politike sa popularnim, globalno proširenim predodžbama i stavovima naspram BiH. Nastalo je stanje u kojem međunarodna zajednica, kao mirovni posrednik, nije imala čime posredovati. S tim u vezi, valjalo je što prije kreirati novi plan njenog unutrašnjeg uređenja. Konačno se otvorio prostor u kom je službena međunarodna politika morala očitovati da li prihvaća „vjerovanje“ po kojem je unitarna, time navodno multietnička BiH, takva za koju se zalaže „bosanska vlada“, jedina etički opravdana i međunarodno prihvatljiva solucija za tu zemlju, te da li je spremna otpočeti djelovati u tom smislu. Do jasnog oblika takvog očitovanja, do bitne naznake o tome da će daljnja artikulacija službene međunarodne politike prema BiH faktički biti u funkciji muslimanskih/bošnjačkih državotvornih ciljeva i interesa, date su već na Konferenciji o (bivšoj) Jugoslavije održanoj 26–28. kolovoza 1992. u Londonu.

⁵¹ Barbara Crossette, „Bosnia, Fearing Ethnic Partition, Will Propose 4 Local Authorities“, *New York Times*, 20.08.1992. – Internet, 10/03/2010; Dnevnik *Slobodna Dalmacija*, Split, 23.08.1992, zadnja str.; Dnevnik *Vjesnik*, Zagreb, 23.08.1992; Internet, <http://www.slobodanprajak.com/>, 02/04/10.

Tada je, primjerice njen supredsjedatelj Cyrus Vance, izjavio kako se „koncept podjele BiH na srpske, hrvatske i muslimanske teritorije, poznat kao kantonizacija, u prošlosti pokazao neprihvatljivim”.⁵² Ujedno, za trajanja Konferencije, vršitelj dužnosti državnog tajnika SAD Lawrence Eagleburger izrazio je podršku teritorijalnom integritetu BiH i njenoj „legitimnoj vladi”, te očitovao snažno protivljenje „kantonizaciji”, dovodeći je u vezu sa etničkim čišćenjem.⁵³ Ovakvi istupi, usko povezani sa pozicijama koje su Muslimani/Bošnjaci zauzeli u pomenutim, programatskim dokumentima a time i u samim pregovorima o ustrojstvu BiH,⁵⁴ indirektno su govorili o tome da će djelovanje međunarodnih posrednika ubuduće biti usmjereno prema unitarizaciji BiH. Stoga je razumljivo da barem do daljnjeg nije pridavan odgovarajući značaj, na istoj konferenciji izraženoj spremnosti srpske strane da u korist mirovnog rješenja, takvog koje bi unutar složeno uređene BiH omogućilo egzistenciju RS, prepusti oko petine teritorija pod svojom kontrolom.⁵⁵

U svakom slučaju, naredni Vance-Owenov plan unutrašnjeg uređenja, u inicijalnoj formi prezentiran u listopadu 1992. a u finaliziranoj početkom siječnja 1993, predviđao je unitarno uređenu, decentraliziranu BiH.⁵⁶ Gotovo onakvu kakvu je predlagala muslimanska/bošnjačka strana u pomenutim „Stavovima o administrativno-teritorijalnom uređenju BiH”, te „Ustavnim principima unutrašnjeg uređenja Republike BiH”. Unatoč tome što je, zbog svog zaobilaznja ukupne stvarnosti u kontekstu BiH taj plan propao, do lipnja 1993. podrška je unitarizaciji ostala konstantom međunarodnog odnosa prema toj zemlji. S tim da će njena artikulacija nakon propasti Vance-Owenovog plana u znatno većoj mjeri biti prilagođena cjelini međunarodnih i bosansko-hercegovačkih realiteta.

Navedena prilagodba neće imati poseban značaj naspram međunarodnog pristupa rješenju „hrvatskog pitanja” u BiH. Bosansko-hercegovačke se Hrvate, prvenstveno zbog njihovih skromnih političkih, vojnih i demografskih potencijala relativno lako uspjelo uklopiti u okvir, početkom 1994. formirane Federacije BiH. Formalno, ona je imala biti zajedničkim hrvatsko-muslimanskim/bošnjačkim entitetom. No, zahvaljujući svom unitarnom potencijalu, izrazitoj brojčanoj nadmoćnosti Muslimana/Bošnjaka te odgovarajućim međunarodnim poticajima u postratnom je razdoblju relativno brzo svedena na razinu muslimanske/bošnjačke nacionalne tvorevine. Prilagodba se međunarodne zajednice očitovala prije svega u prema rješenju „srpskog pitanja” u BiH. Zahvaljujući svom, za tadašnje prilike dovoljnom potencijalu, bosansko-hercegovački su Srbi mogli ustrajati na zahtjevu za priznanjem RS unutar BiH. U konačnici, međunarodna je zajednica uvažila taj zahtjev, prije svega rukovođena potrebom zaustavljanja rata i njime izazvanih

⁵² Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do daytonskog sporazuma (1991–1996)*, op. cit., str. 104.

⁵³ London conference to galvanize international action, *U.S. Department of State Dispatch*, 10517693, Sep92 Supplement London Conference, Svezak. 3, Broj 35, Internet, <http://search.ebscohost.com/>, 02/04/10.

⁵⁴ Alija Izetbegović, *Sjećanja*, TDK Šahinpašić, Sarajevo, 2001, str. 128–130.

⁵⁵ Dnevnik *Slobodna Dalmacija*, Split, 29.08.1992, str. 15; 30.08.1992, str. 12.

⁵⁶ David Owen, *Balkanska odiseja*, op. cit., str. 98–99.

stradanja, te je krajem 1995. sukreirala složeno uređenu, „daytonsku“ BiH. Gledano sa aspekta međunarodne zajednice, njena „složenost“, odnosno pristanak na postojanje RS unutar BiH, nije proizišla iz okvira koji je uvažavan u Cutileirovom planu. Iz prava srpskog naroda, zasnovanog više na njegovom ustavnom statusu nego iz nemogućnosti da se RS slomi u okolnostima kakve su već bile. Stoga će realizacija tog, „neodređenog“ posla, u interesu unitarizacije BiH postati esencijalnim dijelom međunarodnog djelovanja u poslijeratnom periodu.

5. Zaključno razmatranje

Svojim predratnim opredjeljenjem za Cutileirov plan, za složeno uređenje BiH, međunarodna je zajednica očitovala vlastitu „svijest“ o tome da do harmonizacije etničkih relacija u toj zemlji može doći jedino uravnoteženim, kompromisnim pristupom zasnovanim na podjednakom uvažavanju, odnosno zakidanju svih triju naroda. Dakle, da se takvo što ne može postići unitarizacijom BiH koja vodi njenoj transformaciji u državu tek jednog, muslimanskog/bošnjačkog naroda. S tim u vezi, u okolnostima izloženosti raznim „unitarističkim“ pritiscima službena je međunarodna politika, u interesu same BiH te njenih naroda i građana, bila dužna „obraniti“ svoju opredijeljenost prema (kon)federalizaciji te zemlje. Ona naprosto nije smjela dopustiti da bude (pre)oblikovana, ponajprije od međunarodnog javnog mnijenja. Upravo suprotno, uz odgovarajuću argumentaciju trebala je utjecati na (pre)oblikovanje njegovog „raspoloženja“. Na koncu, bila je ovlaštena za rješenje bosansko-hercegovačke problematike te je s globalnog aspekta gledano imala najkompetentniji uvid u nju.

U kontekstu rečenog, valjalo je uporno objašnjavati da je složeno uređenje, konkretno ono predviđeno Cutileirovim planom, apsolutno afirmativno za održanje državne opstojnosti BiH i njene teritorijalne cjelovitosti. Da pripadnici brojčano manjinskih naroda u BiH zajedno predstavljaju većinu bosansko-hercegovačkog stanovništva, da njihovi etnički prostori zauzimaju čak 71,6% teritorija BiH, da su po svom ustavnom statusu izjednačeni sa Muslimanima/Bošnjacima. Da je stoga uvažavanje ustrojstvenih zahtjeva i tih naroda najbolja garancija opstanku i cjelovitosti BiH. Da isti plan ne vodi nikakvom teritorijalnom zakidanju Muslimana/Bošnjaka. Nasuprot, da omogućava da najveći dio etničkih prostora tog naroda bude dijelom njegove teritorijalne jedinice i pod direktnom muslimanskom/bošnjačkom vlašću. Da će pored toga, u uvjetima zagaranirane opstojnosti i cjelovitosti BiH, cjelokupni bosansko-hercegovački teritorij i nadalje predstavljati prostorno-društveni okvir muslimanske/bošnjačke zajednice. Da takvo rješenje ne pruža razlog za radikalizaciju muslimanske/bošnjačke politike te da ako do nje dođe tad ona ne zaslužuje podršku već osudu.

Nadalje, valjalo je isticati da je složeno uređenje predviđano Cutileirovim planom bilo usmjereno na očuvanje etničke i etničko-prostorne heterogenosti BiH. Da su po njemu, uvjetno rečeno, nacionalne jedinice trebale imati multietnički sastav stanovništva te da se za manjinske grupacije unutar njih

predviđao najopsežniji oblik institucionalne zaštite. Da je unatoč ratu i njime izazvanim etno-prostornim promjenama složeno uređenje u najmanjoj mjeri doprinosilo daljnjem urušavanju bosansko-hercegovačke multietničnosti te da je bilo najprikladnije za obnovu predratne etničke slike BiH. Da je nakon izbivanja rata i počinjenih zločina bilo pogrešno gledati na podršku Cutileirovom planu i složenom uređenju kao na nekakvu nagradu onima koji su izvršili agresiju i zločine. Jer narodi, to je bar općenito prihvaćeno, ne mogu biti niti agresorski niti zločinački te ih se ne može kolektivno kažnjavati zbog zločina koje su počinili pojedinci iz njihovih redova. Zatim, da Cutileirov plan ničim ne dovodi u pitanje spremnost međunarodne zajednice za kažnjavanjem tih istih zločinaca kojem god narodu pripadali itd.

No, svakako, lakše je bilo uskladiti međunarodnu politiku prema BiH sa raspoloženjem međunarodne javnosti tj. sa raspoloženjem javnog mnijenja globalno relevantnih zemlja, što se i učinilo. Pa kakve god to posljedice imalo za BiH. U svakom slučaju, podrškom unitarnom ustrojstvu međunarodni je angažman izgubio svoj prvotni, kompromisno-medijatorski značaj. Mjesto djelovanja na harmonizaciji etničkih odnosa, čime je opravdavala svoju infiltraciju u bosansko-hercegovačku problematiku, međunarodna je zajednica preuzela ulogu promotora muslimanskih/bošnjačkih, u osnovi maksimalističkih ciljeva. Koliko god se te ciljeve pokušavalo svesti na brigu za bosansko-hercegovački multietniizam, njihova je realizacija vodila tek transformaciji BiH iz države triju konstitutivnih, suverenih i jednakopravnih naroda u nacionalnu državu najbrojnijeg među njima – muslimanskog/bošnjačkog.

Nadalje, izborom unitarnog modela, uvelike opravdavanog etičkim razlozima, sama je međunarodna zajednica dospjela na etički krajnje upitne pozicije. Naime, gledano s idejno-ustrojstvenog aspekta, ona je s pravom, od otpočinjanja svog bavljenja BiH osuđivala srpske i hrvatske nacionalno-egoistične opcije. Međutim, nakon navedenog izbora njenoj će osudi biti izvrgnuto i samo protivljenje unitarizaciji te izražavanje podrške složenom uređenju. Obzirom na prevladavajuće ustrojstveno raspoloženje unutar srpskog i hrvatskog naroda u BiH, takvim se osuđivanjem otvarao prostor etički krajnje neprihvatljivoj kriminalizaciji i stigmatizaciji ta dva naroda. Tim više nepravednoj ukoliko se uzme u obzir prvotne, „u dobroj vjeri“ poticane međunarodne stavove prema uređenju BiH. Sukladno prikazanim stavovima, vrlo je upitno bi li uopće došlo do hrvatskog, politički presudnog referendumskeg izjašnjenja za neovisnu BiH, da su Hrvati mogli pretpostaviti daljnji razvoj događaja. Pored ostalog, da će zbog protivljenja unitarnoj opciji „bosanske vlade“, te svoje podrške složenom uređenju, čije je prihvaćanje predstavljalo jedan od preduvjeta priznanja BiH, „ući“ u jedno od svojih najgorih egzistencijalnih razdoblja na bosansko-hercegovačkom prostoru.

Završno, međunarodna je zajednica svoju podršku unitarizaciji mogla dovoditi u vezu sa potrebom očuvanja bosansko-hercegovačkog multietničizma, sa nužnošću poništavanja rezultata etničkog čišćenja. Takva su, etički utemeljena obrazloženja uistinu dobro zvučala, mogla su osigurati globalne simpatije ali ipak su ostajala tek svojevrsnom autoterapeutskom

fikcijom. Činjenica je bila da su bosansko-hercegovački Srbi i Hrvati pružali otpor mogućnosti takvog uređenja. Moglo ih se zbog toga kriminalizirati i stigmatizirati, no nije ih se moglo prisiliti da žive u unitarnoj BiH. Ne samo da su bili spremni masovno se iseliti pred prodorima međunarodno favorizirane Armije BiH, nego je bilo izuzetno teško spriječiti njihovo masovno iseljavanje sa prostora koji su se već nalazili pod muslimanskom/bošnjačkom kontrolom. Drugim riječima, realizacija projekta unitarne BiH, realno je, pored ostalog, vodila posve suprotnom od onog čime je opravdavana. Praktički do najopsežnijih iseljavanja sa prostora BiH, do najdalekosežnije etničke homogenizacije njenog prostora, do najradikalnijeg udara na bosansko-hercegovački multietnicizam.

Bibliografija

1. Ančić, Mladen, *Tko je pogriješio u Bosni*, Pan Liber, Osijek, Zagreb, Split, 1999.
2. Begić, Kasim I., *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991-1996)*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
3. Belof, Nora, *Jugoslavija – jedan rat koji se mogao izbjeći*, Plato, Beograd, 1999.
4. Church, George J., Mader William, "Munich all over again?", *Time*, 31.08.1992.
5. Crossette, Barbara, "Bosnia, Fearing Ethnic Partition, Will Propose 4 Local Authorities", *New York Times*, 20.08.1992.
6. Cutileiro, Jose, "Pre-war Bosnia", *The Economist*, London, 9-15.12.1995.
7. Degan, Vladimir-Đuro, *Hrvatska država u međunarodnoj zajednici*, Globus, Zagreb, 2002.
8. Dnevnik *Oslobođenje*, Sarajevo, 13/14.03.1992, 26.03.1992, 02.04.1992, 21.05.1992.
9. Dnevnik *Slobodna Dalmacija*, Split, 19.03.1992, 30.03.1992, 7.04.1992, 09.05.1992, 17.06.1992, 19.07.1992, 05.08.1992, 06.08.1992, 23.08.1992, 29.08.1992, 30.08.1992.
10. Dnevnik *Vjesnik*, Zagreb, 23.08.1992, Internet: <http://www.slobodanpralj.com/>.
11. Domazet-Lošo, Davor, *Hrvatska i veliko ratište*, Udruga sv. Jurja, Zagreb, 2002.
12. Duraković, Nijaz, *Prokletstvo Muslimana*, Oslobođenje, Sarajevo, 1993.
13. Filandra, Šaćir, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*, Sarajevo, Sejtarija, 1998.
14. Filipović, Muhamed, *Bio sam Alijin diplomata*, Delta, Bihać, 2000, knj. 1.
15. Gelo, Jakov, Grizelj Marinko, Akrap Anđelko (urs), *Stanovništvo Bosne i Hercegovine – narodnosni sastav po naseljima*, Republika Hrvatska – Državni zavod za statistiku, Zagreb, 1995.
16. Holbrooke, Richard, *Završiti rat*, TDK Šahinpašić, Sarajevo, 1998.
17. Huntington, Samuel P., *Sukob civilizacija*, Izvori, Zagreb, 1997.
18. Isaković, Alija, O „nacionaliziranju“ *Muslimana*, Globus, Zagreb, 1990.
19. Izetbegović, Alija, *Sjećanja*, TDK Šahinpašić, Sarajevo, 2001.
20. Kamberović, Husnija (ur.), *Ratni Kongres bosanskomuslimanskih intelektualaca: 22. decembra 1992*, Vijeće Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca, Sarajevo, 1994.
21. Kasapović, Mirjana, *Bosna i Hercegovina: podijeljeno društvo i nestabilna država*, Politička kultura, Zagreb, 2005.

22. Kenney, George, "The Bosnia Calculation: How many have died? Not nearly as many as some would have you think", *The New York Times*, New York, 23.07.1995, Internet: <http://www.eurotrib.com/story/2006/3/22/14237/5786>.
23. Kenney, George, *The Bosnian Calculation Revisited*, 18.12.2005, Internet, <http://dyske.com/paper/875>.
24. "Lean on Croatia, Too", *The New York Times*, 13.05.1992.
25. "London conference to galvanize international action", *U.S. Department of State Dispatch*, 10517693, Sep92 Supplement London Conference, Svezak. 3, Broj 35, Internet, <http://search.ebscohost.com/>.
26. *Ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Istraživačko-dokumentacioni centar, Sarajevo, 2009, Internet, <http://www.idc.org.ba/index.php?option=comcontent&view=section&id=35&Itemid=126&lang=bs>.
27. Magaš, Branka, Žanić, Ivo (urs), *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991-1995*, Jasenski i Turk, Dani, Zagreb, Sarajevo 1999.
28. Marković, Brana, *Jugoslovenska kriza i svet*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2000.
29. Milinović, Ante (ur.), *Srpski zločini nad Hrvatima i Muslimanima u Bosanskoj Posavini i sjeverozapadnoj Bosni 1991-1995*, Savez zajednica udruga Hrvata izbjeglica i povratnika sjeverozapadne Bosne i Bosanske Posavine [etc.], Zagreb, Orašje, 1999.
30. Mrduljaš, Saša, „Oblik državnog uređenja Bosne i Hercegovine po Cutileirovom planu (18. ožujka 1992) međunarodne zajednice”, *Suvremene teme*, god. 2, br. 1, 2009.
31. Mrduljaš, Saša, „Veličina etničkih prostora u Bosni i Hercegovini (1991) i njihova podjela po Daytonskome mirovnom ugovoru (1995)”, *Politička misao*, god. 45, br. 3-4, 2008.
32. Nobilo, Mario, *Hrvatski feniks - diplomatski procesi iza zatvorenih vrata 1990-1997*, Globus, Zagreb, 2000.
33. O'Ballance, Edgar, *Civil War in Bosnia 1992-94*, Macmillan Press, St. Martin's Press, Basingstoke, New York, 1995.
34. Optužnica Međunarodnog kaznenog suda za bivšu Jugoslaviju protiv Radovana Karadžića (27.02.2009).
35. Owen, David, *Balkanska odiseja*, Hrvatska sveučilišna naklada, Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 1998.
36. Petranović, Branko, Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918/1984 - zbirka dokumenata*, Rad, Beograd, 1985.
37. Rezolucija VS UN br. 752 (15.05.1992), Internet, <http://daccess-ods.un.org/TMP/4589687.html>.
38. Rumiz, Paolo, *Maske za masakr*, Derieux, Zagreb, 2000.
39. Simms, Brendan, *Najsramniji trenutak - Britanija i uništavanje Bosne*, Buybook, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, The Bosnian Institute, Sarajevo, Beograd, London, 2003.
40. "Symbols Can't Save Bosnia", *New York Times*, 01.07.1992.
41. Šiber, Stjepan, *Prevare, zablude, istina: ratni dnevnik 1992*, RABIC, Sarajevo, 2000, Internet: <http://www.slobodanpraljak.com/>.
42. "The U.N. Assembly; Bosnia Chief Defends Ethnic Diversity", *New York Times*, 22.09.1992.
43. Tjednik *Dani*, Sarajevo, 27.07.2001. i 12.10.2001.

44. *Ustavi i ustavni zakoni*, Informator, Zagreb, 1974.
45. Valenta, Anto, *Podjela Bosne i borba za cjelovitost*, HKD Napredak, Vitez, 1991.
46. Voice of America, 13.09.2006, Internet, <http://www.voanews.com/croatian/archive/2006-09/2006-09-13voa8.cfm>.
47. Volkov, Vladimir, *Dezinformacija: Od Trojanskog konja do Interneta*, Naš dom, Beograd, 2005, Internet, <http://www.scribd.com/doc/21722198/>.
48. Vudvord, Suzan, *Balkanska tragedija*, Filip Višnjić, Beograd, 1997.
49. Vukadinović, Radovan, *Osnove teorije međunarodnih odnosa i vanjske politike*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
50. Vukadinović, Radovan, *Postkomunistički izazovi europskoj sigurnosti*, Ziral, Zagreb, 1997.
51. Zimmermann, Warren, *Izvori jedne katastrofe*, Globus, Znanje, Zagreb, 1997.
52. Žunec, Ozren, „Rat u Hrvatskoj 1991–1995”, *Polemos*, vol. I, br. 1, 1998, Internet, <http://www.hsd.hr/polemos/prvi/03.html>.

Saša Mrduljaš, PhD.

SHAPING OF INTERNATIONAL SUPPORT TO UNITARY BOSNIA AND HERZEGOVINA

ABSTRACT

In early 1992, the impossibility to bring into accord the political goals of the Croats, Serbs and Muslims/Bosniaks in Bosnia Herzegovina brought the international community to arbitrary and co-creation positions within the context of finding a solution for this state. Initially, the international community had regarded that for that republic and the harmonisation of relations among its nations the most suitable was a complex, (con)federal system, what was manifested in the Cutillero plan. It was considered as such to the extent that the adoption of the Cutillero was one of the conditions for its international recognition. However, soon after the outbreak of war in April 1992 the international community changed its opinion considering that it was only the unitary model of organisation of BH that was ethnically justifiable and functional. Therefore, it started to act in that direction. Although the war conditions were not suitable for such form of acting, what was finally manifested in the establishment of „Dayton“ BH, the support to unitarisation will keep on being a constant in the approach of the international community to this country. Based on what has been previously said, the paper analyses the circumstances that during 1992 led to the international support to unitarisation of BH as well as the reflection of this support on the relations among nations in Bosnia and Herzegovina.

Key words: international organisation of Bosnia and Herzegovina, Croats, Serbs, Muslims/Bosniaks, ethnic relations, international community.

NACIONALNI I EVROPSKI IDENTITET U PROCESU EVROPSKIH INTEGRACIJA

U organizaciji Instituta za međunarodnu politiku i privredu u Beogradu i *Hanns Seidel Foundation* iz Minhena, u prostorijama Instituta za međunarodnu politiku i privredu, 28. i 29. juna 2012. održan je međunarodni naučni skup posvećen nacionalnom i evropskom identitetu pod nazivom „Nacionalni i evropski identitet u procesu evropskih integracija”.

Konferenciju je otvorio direktor Instituta za međunarodnu politiku i privredu dr Duško Dimitrijević, i pri tom istakao značaj ove teme za čitav proces evropskih integracija Srbije. Nakon obraćanja dr Duška Dimitrijevića, učesnike je pozdravio i pozeleo im uspeh u radu ministar Predrag Marković iz Ministarstva kulture, informisanja i informacionog društva Republike Srbije. Uspešan rad učesnicima skupa pozeleli su takođe i pomoćnik ministra spoljnih poslova dr Duško Lopandić i Luc Kober (*Lutz Kober*), rukovodilac projekta Fondacije *Hanns Seidel* za Srbiju i za Crnu Goru.

Realizacija teme izvršena je u okviru tematskih sesija. U okviru svake sesije predstavljeno je nekoliko referata. Svi referati prošli su komisiju Konferencije o oceni kvaliteta.

Prva sesija pod nazivom „Nacionalni identitet i njegovi činioci” predstavila je pitanje procesa evropeizacije kao elementa identiteta država koje su već članice Evropske unije.

Druga sesija nosila je naziv „Nacija, država, politika u konstruktivnom nacionalnog i evropskog identiteta”. U okviru ove radne sesije čulo se nekoliko zaključaka o konstitutivnim elementima kako nacionalnog, tako i evropskog identiteta. S obzirom na opredeljenost svojih država članica da budu „ujedinjene u različitosti” i svojih građana da dele zajedničke vrednosti i principe, Evropska unija predstavlja jednu multikulturalnu, multilingvističku, multinacionalnu i multiregionalnu organizaciju u kojoj svaka nacija i kultura zauzimaju posebno mesto u evropskom sistemu vrednosti. Istaknuto je da sve više država koje pretenduju da se priključe Evropskoj uniji potvrđuje da su države članice Unije izgradile sistem vrednosti koji određuje njen identitet, i da je on privlačan državama koje žele da postanu njene članice. Neki su bili stanovišta da se za sada može govoriti samo o identitetu Unije, ali kada i ako ostale države evropskog kontinenta postanu deo ujedinjene Evrope i samim tim prihvate ove vrednosti i daju svoj doprinos njihovom obogaćivanju, tada će

se moći govoriti o evropskom identitetu. Takođe je predstavljeno i pitanje kultura kao državni identitet u međunarodnim odnosima.

U okviru drugog panela druge radne sesije koji je nosio naziv „Značaj EU u formiranju evropskog identiteta i značaj institucija EU u razvoju zajedničkog identiteta“, otvoreno je dosta pitanja čiji su odgovori na kraju prerasli u neke od zaključaka Konferencije. Istaknuta je važnost ljudskih prava a naročito prava manjina, nacionalnih i etničkih, u formiranju identiteta, i značaj ujedinjenja političkih, ekonomskih i bezbednosnih sistema. Predstavljeno je i učešće službenika EU u stvaranju političkog identiteta, povezanost bezbednosti i političkog identiteta i značaj globalizacije u svetlu formiranja identiteta. Pažnju je privukao rad profesora dr Stefana Piloto (*Stefano Pilotto*) pod nazivom “EU and Serbia: Respect of a national identity as priority for a productive regional integration”.

Treća sesija ukazala je na vremenske domete i pružila odgovore na pitanje kako antičko nasleđe, arhitektura, mit i mitologija predstavljaju osnovu identiteta. Pokazana je uloga koju je klasično nasleđe, materijalno i nematerijalno, odigralo u formiranju evropskog identiteta u Srbiji tokom 19. i početkom 20. veka. Takođe nas je upoznala i sa značajem i vrednošću jezika i književnosti u formiranju nacionalnog identiteta.

Sledeća, četvrta radna sesija, pokazala je značaj nacionalne istorije, kulture i manjinskih identiteta u formiranju nacionalnih identiteta. Istaknuto je značaj manjinskih identiteta kao formi nacionalnog. Nacionalna istorija, kao jedan od elemenata nacionalnog identiteta, temelj je izgradnje sadašnjosti i budućnosti jednog društva, jednog naroda ili jedne države. U negovanju nacionalnog identiteta posebnu ulogu imaju vaspitanje i obrazovanje, koji utiču na formiranje stavova vezanih za poreklo i pripadnost određenoj grupi.

Pitanja uticaja ekonomije u formiranju identiteta kako nacionalnih, tako i nadnacionalnih, bila su otvorena u petoj sesiji. Istaknuto je da je razvoj ekonomske diplomatije i razvoj ekonomskih potencijala snažan podsticaj kako za jačanje nacionalnog, tako i za nastanak evropskog identiteta, što je istaknuto i kao jedan od zaključaka konferencije. Predstavljen je i uticaj nacionalne privredu u procesu evropskih integracija.

Šesta sesija osvrnula se na religiju kao važan konstitutivni element nacionalnog identiteta. Istaknuto je da je religija element spajanja ali i razdvajanja identiteta. Tako je ona predstavljena kao uzrok podele srpskog naroda, kao vododelnica nacija ali i kao segmet nacionalnog identiteta koji nas dovodi pred vrata EU. Prikazan je i značaj hrišćanskog i nacionalnog identiteta na putu ka Evropi. Govorilo se i o hrišćansko-demokratskom pristupu pitanju evropskog identiteta.

Sedma radna sesija nosila je naziv „Psihološki aspekti formiranja identiteta“. Bilo je govora o uticajima mentaliteta na formiranje identiteta. Takođe smo čuli i o psihološkom identitetu.

Osma sesija istakla je značaj turizma za međusobno povezivanje i formiranje kako nacionalnog, tako i evropskog identiteta. Prikazan je

turistički identitet Srbije ali i njegova povezanost sa evropskim. Takođe je bilo govora i o izazovima globalizacije u turizmu, i kako ona utiče na razvoj turističkog identiteta.

Zaključak konferencije je da nacionalni identitet država članica EU predstavlja mogući temelj nastajućeg evropskog identiteta. Za sada, institucije EU čuvaju identitete država članica. Učesnici su saglasni da osnovu nacionalnog identiteta čine jezik, kultura, istorija, religija i nacionalna država, a evropskog nadnacionalni pravni sistem, Evropa građana i zajednički ekonomsko-kulturni prostor.

M. J.

RAVNOTEŽA NUKLEARNE MOĆI SAD I RUSIJE

Dragan Petrović i Bogdan Stojanović, *Ravnoteža nuklearne moći SAD i Rusije (SSSR)*, Pešić i sinovi, Centar za razvoj međunarodne saradnje, Beograd, 2012, 223 strane.

Knjiga *Ravnoteža nuklearne moći SAD i Rusije (SSSR)* je koautorska naučna monografija tandema koji predstavlja spoj mladosti i iskustva. Bogdan Stojanović je mladi talentovani autor koji je pisanju ove knjige dao ključni doprinos, budući da je za njenu osnovu uzet njegov master rad na temu „Ravnoteža nuklearne moći supersila kao činilac mira i stabilnosti u međunarodnim odnosima tokom Hladnog rata“. Na tu osnovicu nadovezao se dr Dragan Petrović, autor bogatog naučno-istraživačkog iskustva, kome je ovo dvadeset šesta objavljena knjiga. On je obradio vremenski period od 1991. do 2012. u kontekstu nuklearnih snaga SAD i Rusije, kao i pregled nuklearnog naoružanja drugih nuklearnih sila. Petrović je takođe i za deo knjige koja se bavi periodom hladnoratovskog nuklearnog nadmetanja SAD-SSSR uradio politikološku analizu ukupne moći supersila. Na srpsko-hrvatskom jezičkom području, tema kojom se ova knjiga bavi nije obrađivana na sveobuhvatan način u vidu naučne monografije. U tom smislu pridružujemo se ocenama autora da objavljivanje ovog rada kao naučne monografije predstavlja novost u stručno-naučnoj literaturi na čitavom jugoslovenskom jezičkom području, odnosno potencijalno zapažen rad i u savremenoj tematskoj literaturi vezano za nuklearno oružje SAD i Rusije (SSSR) uopšte.

Nuklearna tematika u doba Hladnog rata bila je dominantno područje nauke o međunarodnim odnosima. Nuklearno oružje ubrzo je po svom nastanku zapretilo ne samo mogućnošću da sile u njegovom posedu unište jedna drugu, već i čitav svet, što je njegovu upotrebu učinilo krajnje iracionalnom. Stoga je dobro što se autori ove knjige priklanjaju mišljenju Keneta Volca, po kome je nuklearno oružje u periodu Hladnog rata zapravo spasilo mir, jer su se nuklearne sile (posebno SAD i SSSR kao najjače među njima) rukovodile racionalnom spoznajom da bi oružani sukob među njima nosio veliki rizik od eskalacije do nuklearnog sukoba, što bi takav sukob obesmisllilo – u njemu ne bi moglo da bude pobednika. Na jednom mestu u knjizi se kaže: „Neki proračuni kažu da bi balističke rakete koje se nalaze na samo jednoj američkoj podmornici bile dovoljne da započnu nuklearnu zimu i stave tačku na ljudsko postojanje.“ Na taj način, uspostavljanje

sigurnog uzajamnog uništenja učinilo je da se svrha nuklearnog oružja svede na odvratanje protivnika od napada, čime je ova vrsta naoružanja paradoksalno stekla izrazito defanzivni karakter. Na drugoj strani, antiraketni štiti, ukoliko bi bio usavršen do nivoa gde može da obezbedi neranjivost sili koja ga poseduje, dobio bi izrazito ofanzivno obeležje, jer bi omogućio njegovom posedniku da zapreti upotrebom svojih bojnih glava na ofanzivan način bez straha od odmazde.

Nakon Hladnog rata, pak, kontekst rusko-američkih odnosa se izmenio, pa je to uticalo i na ulogu nuklearnog naoružanja. Odnos Rusije i SAD više nije borba dveju supersila za svetsku dominaciju, među kojima je nuklearno oružje doprinelo uspostavljanju ravnoteže i izbegavanju otvorenog sukoba. Danas je to pre odnos u kome jedina preostala supersila, SAD, nastoji da uspostavi svetsku dominaciju, dok joj se Rusija (sada kao obična velika sila) u tome suprotstavlja, nastojeći da sačuva kako svoju nezavisnost, tako i ravnopravnu ulogu sa drugim velikim silama (i SAD) u upravljanju svetom. U tom smislu, izuzetno je značajno da su autori primetili kako je ključna uloga nuklearnog oružja danas u tome što Rusija njime obuzdava agresivno ponašanje SAD i time praktično stoji na braniku međunarodnog sistema sastavljenog od više centara moći, sprečavajući da se on preobrazi u imperijalnu dominaciju jedne sile. Stoga i ne čudi što je SAD danas najglasniji zagovornik ideje o „nuklearnoj nuli“ – potpunom nuklearnom razoružanju u svetu, jer bi im uslovi u kojima niko ne poseduje nuklearno oružje savršeno odgovarali da svoju dominaciju na planu konvencionalnog naoružanja pretvore u političku dominaciju nad planetom. Knjiga govori i o ovom pitanju.

Iako nuklearna tematika danas nije preovlađujuća u nauci o međunarodnim odnosima, za razliku od perioda Hladnog rata, proučavanje iste u neku je ruku zanimljivije nego što je bilo tada. Svakako da se ona danas ne svodi samo na odnose dveju najvećih nuklearnih sila. Zato je pozitivno što autori ne propuštaju da ukažu i na slučajeve ostalih sedam nuklearnih sila, te na ulogu koju nuklearno oružje ima u njihovom strateškom razmišljanju. Takođe, jedan deo rada posvećen je i nečemu što je počev od 11. septembra bitan sastavni deo ove tematike, a to je mogućnost da nuklearno naoružanje u budućnosti dospe u ruke nedržavnih aktera – ekstremističkih i terorističkih grupa. Ovim autori pokazuju da su, bez obzira na pomenutu načelnu tezu o pozitivnim efektima nuklearnog oružja, spremni da razmotre i argumente koje nudi Volcov protivnik u čuvenoj debati „za ili protiv nuklearnog oružja“, Skot Sagan. Tako će i čitaoci dobiti priliku da kritički promisle o argumentima i jedne i druge strane u debati, i da zauzmu svoj stav o ovom pitanju.

U ovoj knjizi čitaoci će moći da otkriju veliko bogatstvo informacija, koje će im biti korisne bez obzira na to da li tek počinju da uče o tematici nuklearnog oružja, već znaju dosta o njoj, ili i sami imaju nameru da je proučavaju na naučni način. Autori su nam pružili enciklopedijski obuhvat znanja, ne samo o političkim odnosima nuklearnih sila i njihovim nuklearnim strategijama, već i detaljan pregled vrsta i performansi bojnih

glava i njihovih nosača, što je korisno za početnike. Za one kojima ova tematika nije strana, zanimljivo će biti da čitaju o različitim scenarijima vođenja nuklearnog rata, pri čemu će i sami moći da izvode svoje scenarije za širok spektar mogućih reakcija i protivreakcija nuklearnih sila u slučaju da među njima jednog dana zaista izbije oružani sukob. S obzirom na sve navedeno, ovu knjigu toplo preporučujemo čitaocima časopisa *Međunarodna politika*.

Vladimir TRAPARA

OBRAĆANJE PREDSEDNIKA REPUBLIKE
TOMISLAVA NIKOLIĆA
U UJEDINJENIM NACIJAMA

(Njujork, 29. maj 2012. godine)

Gospodine predsedniče,

Vaše predsedavanje 67. Generalnom skupštinom Ujedinjenih nacija predstavlja veliku čast za Srbiju. Čestitajući vam na izboru izražavam uverenje da ćete tu odgovornu funkciju obavljati uz apsolutnu posvećenost poštovanju vrednosti i principa Povelje Ujedinjenih nacija. Siguran sam da ćete opravdati poverenje svih članica koje su podržale vaš izbor.

Ekselencije, dame i gospodo,

Republika Srbija naročitu važnost pridaje jačanju saradnje u okviru Ujedinjenih nacija. Povelja Ujedinjenih nacija koja nas ujedinjuje, vrednosti i principi koji iz nje izvire i međunarodni sistem koji je na njoj zasnovan, predstavljaju jedinu osnovu za razvoj međunarodnih odnosa, unapređenje ljudskih prava i očuvanje mira i bezbednosti. Ovi ciljevi ne zastarevaju, ostaju uvek aktuelni, i samim tim zahtevaju od nas da budemo odlučni u nameri da ujediniemo svoje snage i napore kako bismo obezbedili svetliju i sigurniju budućnost za čitavo čovečanstvo.

Svet u kome živimo i promene koje iz dana u dan donosi razvoj u mnogim oblastima, nameću potrebu da se zajedno prilagođavamo i da se suočavamo sa brojnim izazovima čijem rešavanju niko od nas pojedinačno nije dorastao. Zato moramo u svakom trenutku da budemo svesni odgovornosti koju nosimo predstavljajući države, kao i posledica koje naše odluke sobom nose.

Izazove sa kojima se svet suočava dodatno je otežala globalna kriza, koja ima tendenciju da se nastavi i da ostavi trajnije posledice nego što smo očekivali. Danas je saradnja i razumevanje svih potrebna kao nikada ranije, kako bi se problemi prevazišli i ostvarili milenijumski ciljevi.

Mi nemamo izbora, moramo da se uhvatimo u koštac sa problemom i okončamo period recesije, koji može da se meri sa krizom tridesetih godina prošlog veka, i da se nadamo da neće potrajati duže od nje. Kriza, od bankarske do platno-bilansne, hipotekarne i dužničke, pogađa sve zemlje bez razlike, ali najveći teret podnose oni najranjiviji - siromašne zemlje i zemlje u procesu tranzicije, zemlje koje je nisu ni stvorile. Suočeni smo sa ozbiljnim iskušenjem

za međunarodne procese integracije i za dalje definisanje nacionalnih i nadnacionalnih politika. Problem nije nerešiv, rešenje je u većoj odgovornosti, usaglašenosti međunarodnih aktivnosti, kao i odgovorajućem odnosu između delovanja država i njihovih nacionalnih interesa.

Rastuće siromaštvo u mnogim zemljama, kao povećanje jaza između bogatih i siromašnih, sve više zabrinjava i postaje neželjeno i nedopustivo obeležje velikog naučno-tehnološkog napretka savremenog sveta.

Smanjenje siromaštva je jedan od milenijumskih ciljeva. U tom smislu, želim da naglasim važnost podrške i solidarnosti sa nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju. Potrebna nam je solidarnost, imajte u vidu činjenicu da siromaštvo i glad danas nisu odlika samo nerazvijenih zemalja, s obzirom na to da je globalna ekonomska kriza, koja ne jenjava, podsetila na problem siromaštva, nedostatka hrane i vode i u nekim razvijenim, donedavno dobrostojećim zemljama.

Ove pojave predstavljaju i realan izvor ozbiljnih bezbednosnih rizika, zato koristim ovu priliku da uputim poziv bogatim i moćnim zemljama, koje imaju posebnu korist od globalizacije, da usmere deo svog bogatstva u svrhu ekonomskog i društvenog napretka nerazvijenih zemalja. Pravednija raspodela bogatstva, solidarnost i podrška nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju, trebalo bi da budu zajednički dogovoreni i rešavani sistemski planirano i organizovano.

Dogovor o tome treba da bude postignut u okviru organizacije Ujedinjenih nacija. Na taj način će principi utemeljeni u Povelji Ujedinjenih nacija naći primenu u stvarnom životu.

Ekonomija zasnovana na obnovljivim izvorima energije, energetske efikasnosti, odgovornom korišćenju resursa, društveno odgovornom poslovanju, može značajno da doprinese smanjenju siromaštva i gladi u svetu.

Naglašavam političku privrženost ideji održivog razvoja i pozdravljam inicijativu generalnog sekretara Ujedinjenih nacija o „obnovljivim izvorima energije za sve“. Nadam se da će i to, kao i ostala poglavlja usvojene deklaracije „Rio + 20“ biti teme kojima će se 67. Skupština Ujedinjenih nacija posebno posvetiti. Smatram da je obaveza svih nas da planetu Zemlju čuvamo na način kako ona to zaslužuje. Ideja o boljem svetu je ideja o planeti koju ćemo očuvati za buduće generacije. Mi u Srbiji živimo od zemlje i shvatamo da je treba tretirati kao živi organizam, i možemo se nadati dobrom samo ukoliko budemo svakodnevno vodili računa o njoj.

Srbija će u okviru svojih mogućnosti dati doprinos istraživanjima o održivim izvorima energije, i posebno posvetiti pažnju obrazovanju mladih naraštaja o načinima ostvarivanja sklada između očuvanja planete, razvoja i profita.

Klimatske promene su jedan od problema sa kojima se danas susrećemo, a kojih ranije nismo bili dovoljno svesni. One su, po mišljenju mnogih, direktna posledica neodgovornog ponašanja čoveka prema prirodi i svom neposrednom okruženju. Želim da naglasim principijelan stav da je zajednička obaveza svih nas da se protiv negativnih klimatskih promena izborimo kroz

saradnju, neumorna istraživanja, razmenu znanja i iskustava, kao i kroz definisanje i striktno sprovođenje mera prilagođavanja na nove klimatske uslove. Opstanak i napredak čovečanstva večiti su ideali svake ljudske zajednice, a održivi razvoj je neophodan preduslov za dostizanje tog ideala.

Veliku pretnju zdravlju ljudi predstavljaju siromaštvo, glad i ograničen pristup pijaćoj vodi. Zdravom čoveku je dostižan svaki cilj i on može da ima mnogo problema, a bolestan ima samo jedan, da bude zdrav. Zato želim posebno da naglasim važnost kvalitetne zdravstvene zaštite dece i majki, kao i značaj kontinuirane borbe protiv svih prenosivih i neprenosivih bolesti.

Kada govorimo o napretku čovečanstva svakako ne smemo zaboraviti ni značaj obrazovanja. Ulaganje u obrazovanje predstavlja najbolji način ulaganja u razvoj. U vremenu koje dolazi, pristup znanju i obrazovanju ne sme da bude privilegija odabranih, već standard dostupan svima. Tek kada računar i knjiga u rukama mladih ljudi zamene pušku, počće da se ispisuju srećnije stranice ljudske istorije.

Moja zemlja već više decenija ne štedi napore da, u okviru svojih mogućnosti, doprinese multinacionalnim operacijama sa mandatom Ujedinjenih nacija. Hiljade srpskih vojnika bilo je raspoređeno u misijama na svim kontinentima. I danas, na novim unutrašnje-pravnim osnovama i u skladu sa modernim strategijama odbrane i nacionalne bezbednosti – od Demokratske Republike Kongo, Liberije i Obale Slonovače, preko Libana i Kipra, do Haitija – pripadnici Vojske Srbije i srpske policije deo su međunarodnih napora za dostizanje mira. Naše aktivno učešće u narednom periodu biće još brojnije i primetnije.

Uprkos velikim naporima koji gotovo sve zemlje ulažu, terorizam i dalje stoji kao pretnja međunarodnoj stabilnosti. Tu pojavu ne karakterišu više samo sporadični napadi, danas su oni opasnost po suštinske vrednosti Ujedinjenih nacija, pretnja međunarodnom miru, bezbednosti i vladavini prava. Terorizam predstavlja atak na osnovna ljudska prava, uključujući pravo na život, kao i individualna građanska, politička, ekonomska, socijalna i kulturna prava. Osim toga, on podriva razvoj zemalja u svakom smislu. Činjenica je da su sve zemlje sveta ranjive na različite pojavne oblike terorizma i zato samo zajedničkim snagama možemo da se borimo protiv tog zla.

Srbija je prilagodila svoje propise međunarodnim aktima koji regulišu oblast bezbednosti, a kroz regionalnu saradnju nastojimo da doprinesemo globalnim i regionalnim naporima da se terorizmu stane na put. U tom smislu je od suštinskog značaja postizanje napretka u cilju usvajanja sveobuhvatne konvencije o međunarodnom terorizmu.

Istovremeno, Srbija preduzima različite aktivnosti na suzbijanju organizovanog kriminala, koji je često u sprezi sa terorizmom, kao i borbu protiv trgovine drogom, ljudima i krijumčarenja oružja.

Podsticanje dijaloga između različitih kultura i religija dobija sve veći značaj u savremenom svetu. Republika Srbija je zemlja verujućih ljudi, koji Boga traže u hrišćanskim crkvama i katedralama, džamijama, sinagogama. Sa ponosom mogu da istaknem da je moja zemlja mesto gde se prepliću

uticaji različitih kultura i religija, gde se u duhovnom i materijalnom nasleđu kombinuju tradicije i elementi potpuno različitih verskih i etničkih pripadnosti, čije mešanje traje i dalje, i čije bogatstvo ostavljamo budućim generacijama.

Niko ne sme da ispašta ili da bude ponižavan zato što pripada svojoj religiji, njegova verska osećanja su uzvišena i zaštićena kao osnovna ljudska prava. Nijedan život ne sme da bude izgubljen u obračunima motivisanim verskim neslaganjem. Neodgovorni pojedinci izvrgavaju ruglu svetinje u koje ljudi veruju, ali neki, koji se oseće povređenim, reaguju neprimereno. Zato snažno osuđujemo napade na nedužne ljude koji treba da budu posebno zaštićeni. U ime srpskog naroda izjavljujem saučešće SAD povodom ubistva ambasadora Amerike u Libiji.

Srbija ima aktivnu ulogu u regionalnim organizacijama među kojima je Organizacija za crnomorsku ekonomsku saradnju. Mehanizam regionalne saradnje je baziran na razumevanju i međusobnom uvažavanju, i to je jedan od osnovnih principa za ostvarenje zajedničkih ciljeva. Srbija je uspešno predsedavala regionalnim inicijativama: Organizacijom za crnomorsku ekonomsku saradnju, Centralnoevropskom inicijativom, Regionalnom inicijativom za migracije, azil i izbegla lica, Procesom saradnje u Jugoistočnoj Evropi i Jadransko-jonskom inicijativom.

Srbija iskreno želi da postane ravnopravna članica Evropske unije i strpljivo gradi odnos poverenja i mira u regionu koji je opterećen teškom istorijom. Srbija želi da ide napred u bolju i prosperitetniju budućnost, ravnopravno sa svim narodima sveta. Do sada smo učinili dosta toga na sprovođenju reformi, borbi protiv kriminala i korupcije, usaglašavanju Zakona sa propisima Evropske unije. Srbija je u tom smislu učinila čak i više od zemalja koje su već članice Evropske unije. Nažalost, uprkos snažnom zalaganju za striktno poštovanje međunarodnog prava i svih temeljnih dokumenata na kojima počiva rad Ujedinjenih nacija, Republika Srbija se danas suočava sa kršenjem osnovnih principa Povelje Ujedinjenih nacija i to na delu svoje teritorije. Naime, 17. februara 2008. godine organi samoproglašene Republike Kosovo jednostrano su proglasili nezavisnost na teritoriji južne pokrajine Republike Srbije. Nisam prorok ali moram da konstatujem da jednostrano proglašena nezavisnost Kosova predstavlja opasan presedan i dugoročnu pretnju po stabilnost u regionu Zapadnog Balkana i šire.

Ovim jednostranim aktom povređeni su i osnovni principi Helsinškog završnog akta, kao i Rezolucija Saveta bezbednosti 1244 iz 1999. godine. Hoću da naglasim da se većina država članica Ujedinjenih nacija uzdržala od priznanja jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova, ostajući na taj način dosledna poštovanju suvereniteta i teritorijalnog integriteta Republike Srbije, obavezi koja proizilazi iz Povelje.

Iskoristio bih ovu priliku da izrazim zahvalnost tim zemljama za iskazanu podršku i solidarnost, kao i očekivanje da, uprkos svim pritiscima, u cilju očuvanja mira i stabilnosti, neće priznati nijedno rešenje koje nije rezultat pregovora i jasno utvrđenog dogovora srpske i albanske strane.

Srbija je miroljubiva zemlja, otvorena prema istoku, zapadu, severu i jugu, i ima prijatelje širom sveta. Srbija je spremna da razgovara sa svima o svim otvorenim pitanjima, i učiniće maksimalne napore da svi građani žive dobro. Ovde uključujem i Kosovo i Metohiju.

Kosovo i Metohija je prema našem Ustavu sastavni deo Srbije, a teritorijalni integritet i suverenitet članica Ujedinjenih nacija čine temelj ključnih međunarodnih dokumenata. Srbija je suverena i nezavisna država, članica Ujedinjenih nacija sa definisanim i međunarodno priznatim granicama i delom teritorije koji je na upravljanje prepustila svojoj porodici, Ujedinjenim nacijama.

Srbija je kao članica Ujedinjenih nacija žrtva primene dvostrukih standarda. Princip poštovanja teritorijalnog integriteta podrazumeva sprečavanje promovisanja secesije i sprečavanje zalaganja za promenu granica u drugim međunarodno priznatim državama. Za zemlju koju predstavljam – mir i poštovanje međunarodnog prava preči su od svih drugih interesa i ciljeva a političko, baš kao i oružano nasilje nisu, niti će ikada biti, prihvatljivo sredstvo za ostvarivanje interesa u međunarodnim odnosima. Naša borba protiv jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova i Metohije je istovremeno i borba za očuvanje principa poštovanja teritorijalnog integriteta. Borba za teritorijalni integritet Srbije danas je borba za mir u svim zemljama sveta i vladavinu prava u međunarodnim odnosima.

Srbija je ponosna zbog odličnih i sadržajnih odnosa sa velikim brojem država u svetu, ponosna na svoju istoriju. Pojedini pripadnici našeg naroda su, a ne postoje narodi bez takvih, činili greške, neki i zločine. Svoje građane, za koje je postojala sumnja da su se ogrešili o međunarodno pravo, prepustili smo međunarodnoj pravdi. Zato s pravom očekujemo pravdu za zemlju i narod koji su bili na strani pravde i prava u oba svetska rata. Platili smo strahovitu cenu borbe protiv fašističkih i totalitarnih ideologija, gubitkom gotovo polovine stanovništva, a borili smo se rame uz rame sa našim saveznicima sa kojima smo potom utemeljili ovu organizaciju. Svaka zajednica se zasniva na pravdi, a ona podrazumeva pomirenje i poverenje. Da li je moguće da se tako naruše pravila međunarodnog prava, ali i pravde, da se u slučaju Srba i Srbije može osnovano govoriti o diskriminaciji?

Američki predsednik Dvajt Ajzenhauer je u svom govoru od 31. oktobra 1956. godine istakao (citiram): „Ne može biti mira bez zakona, a zakona ne može biti ako jedno pravilo međunarodnog ponašanja primenjujemo na one što nam se suprotstavljaju, a drugo na naše prijatelje.”

Da li se u pregovorima jednoj strani može dati sve, teritorija, čak i deo sopstvenog naroda, a zauzvrat ne dobiti ništa osim daljih pritisaka i uslovljavanja? Sve češće nas neki jaki i moćni suočavaju sa teškim izborom da odustanemo od Kosova i Metohije ili od članstva u Evropskoj uniji. Da li je to uopšte mogućnost izbora? Zar da našim građanima kažem da će živeti bolje ako se odreknu sebe? Da li je Srbija to tražila od bilo koga? Ne želim da iko od vas u sali bude suočen sa takvom odlukom.

Ekselencije,

Dame i gospodo,

Problem Kosova i Metohije može da bude rešen i biće rešen na miran način. Srbija se obavezala i ispuniće sve obaveze koje je kao država preuzela dogovorima postignutim do sada, mada ih ocenjujem kao ispunjavanje spiska želja albanske strane i popuštanje našeg tadašnjeg rukovodstva pod teškim pritiscima.

Srbija želi trajno, održivo i prihvatljivo rešenje za sve probleme, želi da ide napred u susret evropskoj budućnosti i u potpunosti je privržena procesu čiji rezultat bi trebalo da bude trajni mir između Srba i Albanaca. Republika Srbija i ja, kao njen demokratski izabrani predsednik, spremni smo da konstruktivno učestvujemo u pregovaračkom procesu zato što Srbija bez Kosova i Metohije ne može napred, a građani Kosova i Metohije ne mogu napred bez Srbije. Mi imamo snažnu želju da se razgovori nastave u dobroj volji i dobroj nameri, imajući u vidu, pored ostalog, i činjenicu da je važno održati dinamiku evrointegracija Srbije i Zapadnog Balkana kako bi se dugoročno obezbedili napredak i stabilnost čitavog regiona. Zato izjavljujem:

Srbija nudi konkretan predlog:

Direktne pregovore na najvišem političkom nivou.

Dogovor se može postići samo na bazi konsenzusa, bez jednostranih odluka i akcija. Istovremeno, dozvolite mi da budem jasan: Srbija nije spremna, ne može i nikada, ni pod kojim uslovima, neće da prizna, ni eksplicitno, ni implicitno, jednostrano proglašenu nezavisnost svoje južne pokrajine Kosova i Metohije. U nastavak pregovora Srbija će ući potpuno spremna da pomogne da svi građani Kosova i Metohije žive bolje, u demokratskim i bezbednim uslovima, ali neće da pregovara o sprovođenju nezavisnosti takozvane države Kosovo. Tome je došao kraj, mada stalno slušamo da o statusu Kosova nema pregovora i da se mi o tome ništa ne pitamo.

Šta to onda može da bude predmet pregovora i ko je uopšte merodavan da to odredi?

Koristim ovu priliku da najoštrije osudim i pokušaj tzv. Republike Kosovo da prisvoji materijalnu zaostavštinu srpske srednjovekovne države, duhovnu zaostavštinu srpskog naroda i vlasništvo Srpske pravoslavne crkve na teritoriji južne srpske pokrajine Kosovo i Metohija. Pokušaj prevođenja četiri manastira SPC u kulturnu baštinu tzv. „Kosova” mogu da vidim samo kao pokušaj grubog falsifikovanja istorije, istorijskog revizionizma i zatiranja traga o postojanju srpskog naroda na Kosovu i Metohiji. Posebno me čini zabrinutim to što se u XXI veku ovakav pokušaj falsifikovanja istorije i otimanja kulturne baštine jednog naroda dešava na očigled čitave međunarodne zajednice. Ovo može da predstavlja veoma opasan presedan koji bi u budućnosti dao za pravo svakoj secesionističkoj grupi da nakon proterivanja 220.000 lica, pripadnika različitih etničkih grupa, i nelegalnog otepljivanja teritorije, preuzme i istoriju proteranog naroda.

Srbija traži istragu povodom navoda sadržanih u izveštaju Dika Martija, izvestioca Parlamentarne skupštine Saveta Evrope. Nekima ostaje na savesti činjenica da su protekle dve godine od objavljivanja izveštaja u kome su detaljno opisani slučajevi vađenja i trgovine ljudskim organima, pre, tokom i nakon dešavanja 1999. godine. Zahtevamo samo istinu. Da se otkrije sudbina stotina nestalih Srba sa Kosova i Metohije, za koje se opravdano pretpostavlja da su bili žrtve nelegalne trgovine ljudskim organima i drugih zločina počinjenih na Kosovu i Metohiji. U ime svog naroda tražim pravdu za nevine žrtve.

Srbija traži iste obaveze i prava za sebe i za druge; istu ljubav za sebe i za druge, isto toliko pažnje...

Kako ne bismo bili nedostojni predaka,

Kako ne bismo ostali dužni našoj rođenoj i nerođenoj deci...

Na kraju, naglašavam da će Republika Srbija dati nesebičan doprinos ostvarenju svih ciljeva koje Generalna skupština Ujedinjenih nacija postavi pred države članice. Uveren sam da je ostvarenje tih ciljeva moguće jedino uz poštovanje osnovnih principa Povelje Ujedinjenih nacija i uz aktivno angažovanje svih članica na unapređenju multilateralne saradnje.

Hvala.

UPUTSTVA ZA SARADNIKE

Međunarodna politika je tromesečnik koji izlazi u januaru, aprilu, julu i oktobru svake godine.

Časopis objavljuje recenzirane autorske priloge i prikaze skupova i knjiga iz oblasti međunarodnih odnosa, spoljne politike, međunarodnog javnog prava i međunarodne ekonomije.

Uslov za uzimanje u razmatranje priloga je da budu pripremljeni u skladu sa sledećim uputstvima.

I - Uputstvo za pisanje članaka

1. Autorski prilozi (članci) ne treba da sadrže više od 4.500 reči, odnosno do 32.000 znakova sa razmacima.
2. Članke pisati korišćenjem fonta *Times New Roman*, veličine 12, sa brojevima stranica u donjem desnom uglu.
3. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka (i eventualna titula), naziv institucije u kojoj je zaposlen i njeno sedište, kao i lična adresa autora za korespondenciju (poštanska/institucionalna ili elektronska). Ovi podaci se navode u *Italic*-u.
4. Ukoliko autor ima želju da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen, neophodno je da na kraju naslova teksta stavi posebnu fusnotu sa simbolom * u kojoj će to posebno napomenuti.
5. Apstrakt se prilaže i na srpskom i na engleskom jeziku i u njemu autor treba da ukaže na najbitnije hipoteze na kojima rad počiva. Apstrakt treba da sadrži do 120 reči, a ispod njega autor navodi do 12 ključnih reči.
6. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire*, itd.).
7. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora navesti kako glase u originalu, i to u zagradi posle srpske transkripcije.
8. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

Podatke o navedenoj bibliografskoj jedinici u fusnotama treba navesti u skladu sa sledećim sugestijama:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *Italic-u*), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica. Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, stavlja se (ur.) ili (prir.) sa tačkom u oba slučaja. Sa druge strane, kada se radi o više urednika monografije na srpskom jeziku stavlja se (urs), bez tačke.

Kada se navodi priređeni zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredilo više priređivača, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (eds), bez tačke. Ako se radi o jednom priređivaču, stavlja se (ed.), sa tačkom.

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, p. 221.

Duško Lopandić (ed.), *Regional initiatives in Southeast Europe: multilateral cooperation programs in the Balkans*, Institute of International Politics and Economics, Belgrade, 2001, pp. 24–32.

Theodor Winkler, Brana Marković, Predrag Simić & Ognjen Pribičević (eds), *European Integration and the Balkans*, Center for South Eastern European Studies, Belgrade & Geneva Centre for the Democratic Control of the Armed Forces, Geneve, 2002, pp. 234–7.

b) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od-do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (-), bez razmaka. Ukoliko su neki podaci nepotpuni neophodno je to i naglasiti.

Primeri:

Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", in: Mike Maguire, Rod Morgan & Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2003, pp. 878–84. (pp. 878–9 ili p. 878).

Robert J. Bunker & John. R. Sullivan, "Cartel Evolution: Potentials and Consequences", *Transnational Organized Crime*, vol. 4, no. 2, Summer 1998, pp. 55–76.

c) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka – pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *Italic-u*) datum – napisan arapskim brojevima, broj strane/stranica.

Primer:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

d) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*, broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja).

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.
„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine“, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 1-14.

e) Navođenje izvora sa Interneta

Ime autora, naziv dela ili članka, puna Internet adresa koja omogućava da se do navedenog izvora dođe ukucavanjem navedene adrese, datum pristupanja stranici na Internetu, broj strane (ukoliko postoji i ako je prilog objavljen u PDF-u).

Primer:

Maureen Lewis, *Who is Paying for Health Care in Eastern Europe and Central Asia?*, IBRD & World Bank, Washington D.C, 2000, Internet, [http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/\\$File/Who+is+Paying+text.pdf](http://Inweb18.worldbank.org/eca/eca.nsf/Attachments/Who+is+Paying+for+Health+Care+in+Eastern+Europe+and+Central+Asia/$File/Who+is+Paying+text.pdf), 14/09/2004, p. 3.

f) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih fusnota, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. I na kraju broj strane (npr. Michael Levi, "The Organisation of Serious Crimes", op. cit., p. 879). Ibid. ili ibidem koristiti isključivo pri navođenju izvora navedenog u prethodnoj fusnoti, uz naznaku broja strane/stranica, ukoliko je novi navod iz tog izvora (npr. Ibid., str. 11).

9. Na kraju članka prilaže se bibliografija koja treba da sadrži sve izvore i literaturu navođene u tekstu, a u formi kakva je navedena u uputstvu za fusnote. Jedina razlika je što se u bibliografiji obavezno navodi prvo prezime pa ime autora citiranog rada, i celokupna bibliografija se organizuje prema abecednom redosledu početnog imena navođenih autora (ili naziva korišćenih dokumenata).

II – Uputstvo za pisanje prikaza knjiga i skupova

1. Prikazi skupova i knjiga ne smeju biti duži od dve i po stranice *Word* formata (prored *single*), odnosno ne smeju sadržati više od 1.200 reči (8.800 znakova sa razmacima).
2. Na početku prikaza navode se bibliografske odrednice knjige u skladu sa pravilima koja su navedena za navođenje monografija u fusnotama, s tim što na kraju treba navesti ukupan broj stranica (npr. 345 str. p. 345).
3. Prikazi knjiga i skupova ne smeju sadržati fusnote, dok se sve eventualne napomene mogu navesti u zagradi.
4. Autor može navesti i nadnaslov prikaza knjige ili skupa velikim slovima – veličina slova 14, što je podložno izmenama od strane redakcije časopisa.
5. Veličina slova, font i poravnanje teksta treba da budu u skladu sa ranije navedenim sugestijama za pisanje članaka.
6. Na kraju prikaza navodi se puno ime i prezime autora u *Italic-u*, s tim što se prezime u celini piše velikim slovima (npr. *Žaklina NOVIČIĆ*).

* * *

Svi prilozi dostavljaju se dr Draganu Đukanoviću, glavnom i odgovornom uredniku *Međunarodne politike* na adresu: Institut za međunarodnu politiku i privredu, Makedonska 25, 11000 Beograd, ili na e-mail: dragandjuk@yahoo.com.

Rukopisi se ne vraćaju.

Uredništvo

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 327

MEĐUNARODNA POLITIKA – glavni i odgovorni urednik Dragan Đukanović. – God. 1, br. 1 (1950) –. – Beograd : Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1950–. – 24 cm

Tromesečno

ISSN 0543-3657 = Međunarodna politika

COBISS.SR-ID 3092482

Primaoci časopisa

MEĐUNARODNA POLITIKA

U zemlji

- . diplomatska predstavništva stranih zemalja u Srbiji,
- . strana dopisništva novinskih i televizijskih kuća i agencija,
- . organi vlasti, vojne institucije, političke partije,
- . privredne organizacije i ustanove, banke, komore i instituti i preduzeća,
- . univerziteti, instituti i biblioteke,
- . izdavačke organizacije, javni mediji,
- . istaknute ličnosti iz oblasti politike, naučne, privredne i kulturne delatnosti.

U inostranstvu

- . diplomatska, privredna i kulturna predstavništva Srbije u svetu,
- . parlamenti i vlade zemalja na svim kontinentima,
- . direkcije značajnih političkih parlamentarnih partija u svetu,
- . sve veće globalne i regionalne međunarodne organizacije (UN, EU, OEBS, UNESCO, Savet Evrope i dr.),
- . privredne komore, veće privredne kompanije u svetu,
- . univerziteti, instituti i biblioteke,
- . pojedinci iz raznih oblasti i delatnosti.

Časopis *Međunarodna politika* ima Internet prezentaciju na adresi:

<http://www.diplomacy.bg.ac.rs/mp.htm>

Cena oglašavanja u *Međunarodnoj politici*:

- . puna strana 30 000 dinara
- . 1/2 strane 18 000 dinara
- . k3 (unutrašnja korica) 40 000 dinara
- . k4 (zadnja korica) 50 000 dinara

Za sve dodatne informacije obratiti se na telefon (011) 3340 019 ili na e-mail: interaff@diplomacy.bg.ac.rs

INSTITUT ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU osnovan je 1947. godine. Njegova misija je sistematsko istraživanje osnovnih procesa u međunarodnoj zajednici i elemenata političkog, ekonomskog, vojnog, tehnološkog i kulturno-socijalnog karaktera u savremenom svetu. Pružajući naučnu osnovu za utvrđivanje i predlaganje strategijskih osnova spoljne politike zemlje, Institut je u radnom smislu najtešnje povezan sa organima koji sprovode spoljnu politiku (Ministarstvo spoljnih poslova Republike Srbije). Poseban zadatak Instituta je doprinos edukaciji šire javnosti o osnovnim tokovima međunarodnih odnosa, što se ostvaruje bogatom izdavačkom delatnošću, organizacijom skupova i učestvovanjem istaknutih političkih ličnosti, stručnjaka i diplomata na tribinama Instituta. Od svog osnivanja Institut je bio i značajan izvor kadrova za diplomatsku službu ili druge političke funkcije na unutrašnjem i međunarodnom planu. Osim naučnoistraživačkog sektora, u kome radi 30 naučnih radnika, Institut raspolaže jednom od najbolje opremljenih specijalizovanih biblioteka u Jugoistočnoj Evropi koja je, takođe, ekskluzivna deponitarna biblioteka edicija i dokumenata UN, Evropske unije i NATO. Pored *Međunarodne politike* (na srpskom) Institut objavljuje periodične publikacije: *Međunarodni problemi* (na srpskom i engleskom jeziku), *Evropsko zakonodavstvo* i *The Review of International Affairs*.

IZBOR IZDANJA

INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

ČASOPISI:

Međunarodna politika
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
Izlazi tromesečno

Review of International Affairs
Specijalizovani časopis
za međunarodne odnose
(na engleskom jeziku)
Izlazi tromesečno

Međunarodni problemi
Naučni časopis na srpskom
i engleskom jeziku
Izlazi tromesečno

Evropsko zakonodavstvo
Naučno-stručni časopis
za pravo Evropske unije
Izlazi tromesečno

KNJIGE:

Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna bezbednosna politika EU, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Miloš Jončić, proširano, 2012, 580 str.

Duško Dimitrijević, *Državne granice nakon sukcesije SFR Jugoslavije*, tvrdi povez 2012, 484 str.

Danube Strategy – Strategic Significance for Serbia, zbornik radova, priređivači Nevenka Jeftić Šarčević, Edita Stojić Karanović, proširano, 2012, 352 str.

Western Balkans: From Integration to Stabilisation, zbornik radova, priređivači Miroslav Antevski i Dragana Mitrović, proširano, 2012, 404 str.

Meaning of Borders and Border Issues in the Age of Globalization: Europe and Asia, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević, Dragana Mitrović i Ivona Lađevac, proširano, 2012, 160 str.

Harmonizacija zakonodavstva Srbije sa pravom Evropske unije (II), zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Brano Miljuš, tvrdi povez, 2012, 886 str.

Stubovi spoljne politike – Srbija, EU, SAD i Kina, Dragan Petrović i Dragan Đukanović, proširano, 2012, 240 str.

Milovan Radaković, *Komponente nacionalnog i evropskog identiteta*, tvrdi povez, 2012, 280 str.

Uloga civilnog društva u promociji potencijala Podunavlja u svetlu izrade Strategije EU za Dunavski region, zbornik radova, priređivači Edi-ta Stojić Karanović i Nevenka Jeftić Šarčević, proširano, 2012, 212 str.

Srbija i međunarodne organizacije, zbornik radova, priređivači Dragan Đukanović i Ivona Lađevac, proširano, 2011, 572 str.

Japan and Serbia: Regional Cooperation and Border Issues: A Comparative Analysis, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Ivona Lađevac, proširano, 2011, 192 str.

Duško Dimitrijević i Stevan Đorđević, *Pravo međunarodnih ugovora*, tvrdi povez, 2011, 688 str.

Development Potentials of Foreign Direct Investment: International Experiences, zbornik radova, priređivač Miroslav Antevski, proširano, 2011, 404 str.

Edita Stojić-Karanović i Dragan Petrović, *Dunavska strategija*, proširano, 2011, 272 str.

Društveni aspekti organizovanog kriminala, zbornik radova, priređivači Aleksandar Fatić i Božidar Banović, proširano, 2011, 472 str.

Brano Miljuš, Dragan Đukanović, *Dobrosusedski odnosi*, proširano, 2011, 284 str.

Dragan Petrović, *Francusko-srpski odnosi 1800 – 2010*, tvrdi povez, 2011, 372 str.

Pero B. Petrović, *Kapitalna ulaganja i projektno finansiranje*, proširano, 2011, 240 str.

Hasiba Hrustić, *Poreska harmonizacija u Evropskoj uniji*, proširano, 2011, 248 str.

Harmonizacija zakonodavstva Republike Srbije sa pravom Evropske unije, zbornik radova, priređivači Duško Dimitrijević i Brano Miljuš, proširano, 2010, 578 str.